

**ВИДАННЯ ПІДГОТОВЛЕНО В РАМКАХ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРОЄКТУ ЕРАЗМУС + «ТРАНСКАРПАТСЬКИЙ ЦЕНТР
ЖАНА МОНЕ З ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ
СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ»**

(Грантова угода № – 619688-EPP-I-2020-I-UA-EPPJMO-CoE)

**THE EDITION IS PREPARED WITHIN THE ERASMUS +
PROJECT «JEAN MONNET TRANSCARPATHIAN CENTER FOR
THE STUDY OF EUROPEAN DEVELOPMENT STRATEGIES»**

(Grant agreement № – 619688-EPP-I-2020-I-UA-EPPJMO-CoE)

With the support of the
Erasmus+ Programme
of the European Union

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
Навчально-науковий інститут євроінтеграційних досліджень

**І.В. Артёмов, С.В. Віднянський,
І.Я. Тодоров, П.В. Токар**

**ЄВРОПЕЙСЬКА ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНА
ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ:
СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ
(2014-2022 рр.)**

Монографія

Ужгород — 2022

With the support of the
Erasmus+ Programme
of the European Union

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE UNIVERSITY 'UZHGOROD NATIONAL UNIVERSITY'
Research Institute of European Integration Studies

I. Artyomov, S. Vidnyansky,
I. Todorov, P. Tokar

EUROPEAN AND EURO-ATLANTIC
INTEGRATION:
STATE AND IMPLEMENTATION
PROSPECTS (2014-2022)

Monograph

Uzhhorod — 2022

У монографії узагальнено результати наукових досліджень колективу авторів щодо результативності євроінтеграційного поступу України за 2014-2022 рр. у контексті зовнішньополітичних аспектів, зокрема двосторонніх відносин України з ЄС та НАТО. В умовах тимчасової окупації Криму РФ, війни на Донбасі, а потім і розв'язання Росією повномасштабної збройної агресії проти України проблематика дослідження є надзвичайно актуальною.

Авторський колектив:

І.В. Артёмов — кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету, директор НН інституту євроінтеграційних досліджень УжНУ;

С.В. Віднянський — доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України;

І.Я. Тодоров — доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету, директор Науково-інформаційного центру міжнародної безпеки та євроатлантичної інтеграції УжНУ;

П.В. Токар — кандидат соціологічних наук, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету, науковий співробітник НН інституту євроінтеграційних досліджень, директор НДІ демографії і міграції УжНУ.

Рецензенти:

Б.І. Гуменюк — доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, Надзвичайний і Повноважний Посол, завідувач кафедри міжнародних відносин та гуманітарних студій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова;

А.І. Кудряченко — доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»;

О.М. Руденко — доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та менеджменту організацій, директор Науково-дослідного інституту публічного адміністрування та менеджменту Національного університету «Чернігівська політехніка».

Підтримка Європейською Комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, який відображає лише думку авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «УжНУ»
(протокол № 6 від 21 червня 2022 р.)

ISBN 978-617-8046-73-6

© Колектив авторів, 2022

© ДВНЗ «УжНУ»

*Навчально-науковий інститут
євроінтеграційних досліджень,
2022*

The monograph summarizes the results of scientific research by the team of authors regarding the effectiveness of the country's European integration progress for 2014-2022 in the context of foreign policy aspects, in particular, Ukraine's bilateral relations with the EU and NATO. The research problem is extremely relevant in the conditions of the annexation of Crimea, the war in Donbas, and then Russia's launch of a full-scale war against Ukraine.

The authors' team:

I. Artyomov — PhD in History, Associate Professor, Professor at the Department of International Studies and Public Communications of Uzhhorod National University, Director of the Institute of European Integration Studies;

S. Vidnyanskyy — Doctor of Sciences in History, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Head of the Department of the Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine;

I. Todorov — Doctor of Historical Sciences, Professor of the Uzhhorod National University, Director of the Center for International Security and Euro-Atlantic Integration of Uzhhorod National University, Researcher-Lecturer of the JMTC;

P. Tokar — Candidate of Sciences in Sociology, Associate Professor at the Department of International Studies and Public Communications of UzhNU, Researcher of the Institute of European Integration Studies.

Reviewers:

B. Humeniuk — Doctor of Historical Sciences, Professor, Honoured Science and Technology Figure of Ukraine, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to the Republic of Cyprus, Head of the Department of International Relations and Humanitarian Studies of the National Pedagogical Drahomanov University;

A. Kudriachenko — Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Director of the State Institution ‘Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine’;

O. Rudenko — Doctor of Science in Public Administration, Professor at the Department of Public Administration and Management of Organizations, Director of the Research Institute of Public Administration and Management (Chernihiv National University of Technology).

The European Commission’s support for this publication does not imply endorsement of the content, which reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Recommended for printing by the Academic Council of Uzhhorod National University (protocol № 6 of 21 June, 2022)

ISBN 978-617-8046-73-6

© The authors’ team, 2022

© SU “UzhNU”

*Educational and Research Institute of
European Integration Studies, 2022*

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (С.В. Віднянський)	12
Розділ І. ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ — СТРАТЕГІЧНИЙ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ПРІОРИТЕТ УКРАЇНИ (І.В. Артьомов).....	16
1.1. Місце і роль України в геополітичному просторі сучасності	16
1.2. Історія створення Євросоюзу	20
1.3. Угода про асоціацію з ЄС та інструменти реалізації євроінтеграційного курсу України	27
1.4. Статус кандидата в члени ЄС — історично- стратегічна перемога України.	56
Розділ ІІ. РОЗВИТОК ВІДНОСИН УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ТА ОКРЕМИМИ КРАЇНАМИ- ЧЛЕНАМИ ЄС (2014-2022 рр.) (С.В. Віднянський).....	76
2.1. Еволюція взаємовідносин України та Європейського Союзу в умовах російсько- української війни	76
2.2. Особливості і проблемні питання відносин України з окремими країнами-членами ЄС	101
Розділ ІІІ. УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ СПІЛЬНОТИ (І.Я. Тодоров)	135
3.1. Історичне та геополітичне підґрунтя євроатлантичного покликання України	135
3.2. Між євроатлантичним співробітництвом та євроатлантичною інтеграцією	150

3.3. Конституційне закріплення євроатлантичного вибору	181
3.4. Безальтернативність курсу до НАТО	190

Розділ IV. МІГРАЦІЙНІ ТА ДЕМОГРАФІЧНІ ВИКЛИКИ НА ШЛЯХУ УКРАЇНИ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ (П.В. Токар)..	217
4.1. Міграція та міграційна політика України в роки незалежності	217
4.2. Російсько-українська війна і виклики для суспільства: оцінки соціологів	236
4.3. Особливості зовнішньої і внутрішньої міграції в Закарпатській області у перші роки незалежності та в умовах війни.....	246
4.4. Дослідження проблеми «Ціннісні орієнтири учасників літньої школи Транскарпатського Центру Жана Моне УжНУ» в контексті міграції.....	264

CONTENT

PREFACE (<i>Stepan Vidnyanskyy</i>)	12
Chapter I. EUROPEAN INTEGRATION — A STRATEGIC FOREIGN POLICY PRIORITY OF UKRAINE	
(<i>Ivan Artyomov</i>).....	16
1.1. The Place and Role of Ukraine in the Geopolitical Space of Today	16
1.2. Prerequisites for the Creation of the European Union	20
1.3. The Association Agreement with the EU and Tools for the Implementation of the European Integration Course of Ukraine	27
1.4. The Status of a Candidate for EU Membership is a Historical and Strategic Victory for Ukraine	56
Chapter II. DEVELOPMENT OF UKRAINE’S RELATIONS WITH THE EUROPEAN UNION AND INDIVIDUAL EU MEMBER COUNTRIES (2014-2022) (<i>Stepan Vidnyanskyy</i>)	76
2.1. The Evolution of Relations between Ukraine and the European Union in the Conditions of the Russian-Ukrainian War	76
2.2. Peculiarities and Problematic Issues of Ukraine’s Relations with Individual EU Member States	101
Chapter III. UKRAINE ON THE WAY TO THE EURO-ATLANTIC COMMUNITY (<i>Ihor Todorov</i>)	135
3.1. Historical and Geopolitical Background of Ukraine’s Euro-Atlantic Vocation	135

3.2. Between the Euro-Atlantic Cooperation and the Euro-Atlantic Integration	150
3.3. Constitutional Consolidation of the Euro-Atlantic Choice	181
3.4. The Inevitability of NATO Course	190

Chapter IV. MIGRATION AND DEMOGRAPHIC CHALLENGES ON UKRAINE'S PATH TO EUROPEAN

INTEGRATION (Petro Tokar)	217
4.1. Migration and Migration Policy of Ukraine in the Years of Independence	217
4.2. Russian-Ukrainian War and Challenges for Society: Evaluations of Sociologists	236
4.3. Peculiarities of External and Internal Migration in the Zakarpattia Region of Ukraine in the First Years of Independence and in Wartime Conditions	246
4.4. Investigation of the Problem 'Value Orientations of the Participants of the Summer School of the Jean Monnet Transcarpathian Center at UzhNU' in the Context of Migration	264

ПЕРЕДМОВА

Підступна повномасштабна збройна агресія РФ проти України викликана, окрім маніакального, безглузлого й нереалістичного наміру кремлівського керівництва здобути реванш та відродити імперський статус Росії після краху і розпаду СРСР, також європейським вибором України, послідовним курсом української влади на європейську та євроатлантичну інтеграцію, підтримуваного абсолютною більшістю громадян країни. Вже хрестоматійне попередження видатного американського політолога і геостратега Збігнева Бжезінського про те, що «без України неможлива російська імперія», постійно впливає на кремлівські рішення щодо України та світової політики загалом. Росія за часів путінського президентства звикла вирішувати міжнародні проблеми силовими засобами. Початковий розрахунок був орієнтований на швидку перемогу над Україною. Були сподівання на те, що на агресивні дії Кремля не буде колективної реакції західних демократій. Але брутальність атаки проти України не залишила вибору західним демократіям, які були вимушені визнати цю атаку нападом на європейські та євроатлантичні демократичні цінності. Це стало проявом чергового етапу російської «гібридної» війни проти Заходу. Отже, з лютого 2014 р. РФ не просто вторглася на територію суверенної держави — України, а й почала фактичну «гібридну» війну проти Європи і всього демократичного світу, проти елементарних прав людини, проти всіх правил співіснування на Європейському континенті і світі тощо.

Варто нагадати, що навіть після тимчасової окупації Криму і початку «гібридної війни» Росії проти України та демократичного світу в 2014 р. окремі західні політики стверджували, що Україні не місце в ЄС і НАТО. «Україна в тому вигляді, в якому вона існує, не в змозі функціонувати демократичним чином, тому необхідно, щоб вона реорганізувалася..., — заявляв, наприклад, колишній президент Франції В. Жискар д'Естен. — Точно можна сказати, що Україна не ввійде до європейської системи, це неможливо! Вона не володіє ні економічною зрілістю, ні достатньою політичною практикою. Її місце — між двома просторами, Росії та Європейського Союзу. З ними вона повинна підтримувати нормальні відносини». Схожої точки зору дотримувався у 2015 р. ще один колишній французький президент Н. Саркозі: «Україна повинна зберегти свою позицію моста між Європою і Росією, відмовитися від намірів вступити до НАТО і ЄС». А президент Європейської Комісії Ж.-К. Юнкер у 2016 р. безапеляційно заявляв, що Україна не стане членом ЄС у найближчі 25 років. Канцлер Німеччини О. Шольц, своєю чергою, під час переговорів у Москві напередодні повномасштабного вторгнення РФ в Україну запевнив Путіна, що вступ Києва до НАТО «не станеться в найближчі 30 років».

Щоправда, найбільш далекоглядні політичні діячі Заходу дотримувалися іншої думки щодо майбутнього України. «У сучасному проміжному статусі, — застерігав у зв'язку з цим відомий німецький політичний діяч, патріарх зовнішньої політики ФРН Е. Бар у вступі до своєї останньої книжки «Європейський Союз, Росія та Євразія» (2013) — Україні наврогряд чи вдасться самостійно підтвердити свою державність протягом тривалого часу. Цей вакуум, мабуть, все ж зникне протягом наступних 10-15 років... Україна або інтегрується до Європейського Союзу, або — коли не номінально, то де-факто — знову зіллється в союзі з Росією». Схоже висловлювався і німецький політолог В. Шнайдер-Детерс — колишній

керівник київського бюро Фонду ім. Фрідріха Еберта, про що свідчить уже сама назва виданої 2013 р. у Берліні його книги — «Україна: вакуум влади між Росією і Європейським Союзом». А вже згадуваний нами Зб. Бжезинський переконалий, що «якщо Україна хоче зберегти свою незалежність, їй доведеться стати частиною Центральної Європи, а не Євроазії».

Отже, саме через це, а також з урахуванням національних інтересів, європейська і євроатлантична інтеграція є незмінним стратегічним пріоритетом державної політики України: її історичне, геополітичне й цивілізаційне значення для майбутнього України засвідчує перебіг нинішньої російсько-української війни і реакція на неї всього демократичного світу, насамперед країн-членів ЄС і НАТО, які активно підтримують та всіляко допомагають Україні здобути перемогу над російським агресором і цим зберегти свої державність та національну ідентичність, відновити територіальну цілісність і відбудувати та оновити Україну, яка повинна стати і безумовно стане важливою складовою спільного європейського дому і євроатлантичної спільноти.

Саме тому питання, пов'язані зі станом і перспективами європейської та євроатлантичної інтеграції України, зокрема в умовах російсько-української війни 2014-2022 рр., сьогодні є особливо актуальними для наукового дискурсу і мають практичне значення. Пропонована читачеві монографія, яка на широкій і новітній джерельній базі розкриває місце і роль України в сучасному геополітичному просторі, що динамічно трансформується, позитивну еволюцію багатоманітних взаємовідносин України з Європейським Союзом та окремими його державами-членами, тернистий, але безальтернативний шлях України до євроатлантичної спільноти та нові виклики — міграційні, демографічні й інші в складному і суперечливому процесі європейської та євроатлантичної інтеграції, цілком відповідає вимогам

часу й суспільним запитам, оскільки сприяє переосмисленню місця та ролі України в інтеграційних процесах у світі, що змінюється і глобалізується на наших очах.

Водночас багатий і оригінальний конкретно-історичний матеріал, який зібрано, проаналізовано й узагальнено в цій книзі, дасть змогу читачеві глибше з'ясувати історичний досвід створення та діяльності ЄС і НАТО, усвідомити основні передумови, етапи, проблеми й перспективи співпраці України з цими могутніми й авторитетними міжнародними організаціями, зокрема вплив підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (2014) і набуття нашою державою офіційного статусу кандидата на вступ до ЄС (2022), досягнути стратегію й перебіг українських реформ, процес модернізації та європеїзації України загалом, а також значення співпраці й допомоги з боку країн НАТО у героїчному спротиві Збройних Сил України та українського народу російській агресії.

Степан Віднянський,

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент

НАН України,

завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України

НАН України

Розділ І

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ — СТРАТЕГІЧНИЙ ЗОВНІШНЬО- ПОЛІТИЧНИЙ ПРІОРИТЕТ УКРАЇНИ

- 1.1. *Місце і роль України в геополітичному просторі сучасності*
- 1.2. *Передумови створення Євросоюзу*
- 1.3. *Угода про асоціацію з ЄС та інструменти реалізації євроінтеграційного курсу України*
- 1.4. *Статус кандидата в члени ЄС — історично-стратегічна перемога України*

1.1. Місце і роль України в геополітичному просторі сучасності

Розглядаючи місце і роль України в геополітичному просторі сучасності, не можна не враховувати її важливого значення у становленні нової конфігурації геополітичного простору Європи. Перебуваючи на перетині ліній інтересів світових центрів сили — Росії, ЄС, США, Азії, — Україна не може залишатися осторонь змін, що відбуваються. Вона повинна стати суб'єктом нової геополітики, посісти в ній таке місце, яке б відповідало національним інтересам, власному вибору та основним пріоритетам розвитку держави. У будь-якому разі, стратегію розвитку України та її зовнішньополітичну концепцію треба будувати, виходячи з оцінок наявних світових трансформацій.

Водночас було б самовпевнено вважати, що вигідне геополітичне розташування України автоматично принесе їй необхідні стратегічні, економічні та політичні дивіденди. Переваги потрібно вміти ефективно використовувати для ведення активної зовнішньої політики, щоб у результаті стати визнаним партнером у новій системі міжнародних відносин. Хоч би як ми до цього ставилися, потенціал країни містить необхідні передумови для досягнення зазначеної мети, відзначав свого часу А. Зленко — перший міністр закордонних справ незалежної України.

«За логікою геополітичних тенденцій інтерес до України зберігатиметься і зростатиме, оскільки вона є важливою стратегічною державою і може стати магнітом, який зведе до купи Східну і Західну Європу», пророкував Вільям Кернан.

Захід, і особливо Сполучені Штати, вважав Зб.Бжезинський, запізнився визнати важливе з точки зору геополітики значення існування самостійної Української держави, яка є важливою «клітиною» на європейській шахівниці, геополітичним стержнем, тому що саме її існування як незалежної держави допомагає трансформувати Росію.

«Без України Росія перестає бути євразійською імперією. Без України Росія все ще може боротися за імперський статус, але тоді вона стала б в основному азіатською імперською державою і більш за все була втягнута у виснажливі конфлікти з піднімаючою голову Середньою Азією», — відмічав автор «Великої шахівниці».

Аналіз мережі сусідських геопросторових зв'язків України свідчить, що вона покриває якраз центральну частину континенту на стику Європи й Азії, а саме: найважливіша геополітична вісь Євразії пролягає по лінії Росія—Чорне море—Туреччина; саме через ці території проходить межа між Європою і Азією. Для України — це кордон по Азовському і Чорному морях та Керченській протоці.

Інша важлива геополітична вісь проходить по лінії Польща—Україна—Туреччина. Це так звана Балто-Понтійська вісь, яку неодмінно має перетинати левова частка транспортних коридорів, що зв'язують Північну та Центральну Азію і Західну Європу. Найвужче місце між узбережжями Балтійського та Чорного морів — пряма між гирлами Неману та Дунаю.

Основні вектори сучасних геопросторових і транскордонних зв'язків України мають такі найважливіші напрями: а) Польща — країни ЄС Середньої Європи; б) Білорусь — країни Балтії; в) Росія — країни Центральної Азії та Далекого Сходу; г) Грузія — інші країни Закавказзя та Центральної Азії; ґ) Туреччина — країни Східного Середземномор'я; д) балканські країни.

Україна має один із найвищих у Євразії показників центральності. За кількістю сусідів I порядку (якщо врахувати сусідство з Туреччиною, Грузією та Болгарією через Чорне море) вона в одному ряду з ФРН, Туреччиною та Саудівською Аравією. Особливо цінні й бажані для держави добросусідські зв'язки з Польщею, Румунією, Словаччиною, Угорщиною (вихід на ЄС), Туреччиною (вихід через Босфор і Дарданелли у Світовий океан), Білорусією, балтійськими державами.

Розширення ЄС 2004-2007 рр. привело до виникнення спільного українсько-євросоюзівського кордону і об'єктивно зумовило для України сприятливу ситуацію, відкриваючи додаткові транскордонні можливості. Наявність транскордонних газових, транспортних, енергетичних артерій: газопроводів «Прогрес», «Уренгой-Помари-Ужгород», нафтопроводу «Дружба», енергосистеми «Мир», 3-го та 5-го міжнародних Критських автотранспортних коридорів, розгалуженої прикордонної залізничної мережі створили можливості для забезпечення більш надійних транскордонних зв'язків.

Як відомо, державний кордон розмежовує Україну із 7 країнами — Росією, Білоруссю, Молдовою, Румунією, Польщею, Угорщиною, Словаччиною (табл.1.1.). Загальна його протяжність становить 6 993,63 км. На сухопутну ділянку припадає 5 638,63 км, а морську — 1355 км, відповідно на Чорне (1056,5км) й Азовське (249,5км) моря, Керченську протоку (49км). Площа виключної (морської) економічної зони України — понад 82 тис. кв. км.

Таблиця 1.1

Характеристика державного кордону України

Суміжні країни	Довжина кордону (км), у т.ч. річкова і морська	Пункти пропуску
Республіка Білорусь	1084,2 (325,9)	28
Республіка Молдова	1222 (267)	47
Республіка Польща	542,39 (187,3)	10
Російська Федерація	2295,04 (321 морська)	42
Румунія	613,8 (292,2 річкова, 33 морська)	13
Словацька Республіка	98,5 (2,3)	5
Угорщина	136,7 (85,1)	6
Разом	6993,63	153

В роки незалежності співпраця України з європейськими і світовими організаціями вийшла на новий рівень і базується на конкретних діях, що впливають із внутрішньої і зовнішньої політики держави. Така позиція України зрозуміла сусіднім державам. Підтвердженням цього є робота українських дипломатів в ООН, Раді Національної Безпеки, в структурах Європейського Союзу, зокрема на рівні самітів

«Україна-ЄС» та «Україна-НАТО», в інших міжнародних організаціях.

Важливі геополітичні зміни поставили чимало проблемних питань у зовнішньополітичній площині. Шукаючи шляхи гарантування національної безпеки, Україна однозначно стала на позицію входження в майбутньому в європейський економічний і політичний простір, а також у систему колективної безпеки, що зафіксовано в основних офіційних документах нашої держави. При цьому українське керівництво чітко усвідомлює, що ЄС і НАТО є найбільш ефективною складовою системи, на основі якої формуватиметься нова архітектура безпеки Європи.

За умов розширення НАТО і фактичного визнання *defacto* Заходом пострадянського простору як сфери «особливих інтересів» та «особливої відповідальності» РФ Україна може стати дуже вразливою щодо політичного, економічного і воєнного тиску з боку Росії.

Очевидним є те, що Україна, через її геополітичне положення, внутрішню політичну й економічну ситуацію, не має іншої альтернативи. А по-друге, головний національний інтерес України — політичне виживання і курс на інтеграцію до європейського цивілізаційного простору — відповідає цьому статусу і цій ролі. І це добре розуміють на Заході [9].

Саме у період становлення незалежності Україна зробила вибір щодо євроінтеграційного та євроатлантичного вектору, налагодження взаємовідносин із Європейським Союзом та НАТО.

1.2. Історія створення Євросоюзу

Після закінчення Другої світової війни, яка забрала життя 50 млн. чоловік, розпочався етап відбудови зруйнованої промисловості міст, інфраструктури в більшості країн За-

хідної Європи. Активізувалось виробництво товарів. Гостро постало питання розширення національних ринків, координації і планування виробництва як у промисловості, так і сільському господарстві.

Інтенсивна капіталістична економіка вимагала інтеграції виробництва з капіталом. Тому розпочата в 50-ті роки економічна інтеграція «відкрила шлюзи» для накопиченого потенціалу виробництва і торгівлі в Європі.

Створення військового пакту країн-учасниць Варшавського договору стало стимулюючим фактором на шляху інтеграції ряду країн Західної Європи у Європейський Союз.

Важливим етапом євроінтеграції країн Західної Європи є період з 1946 по 1953 роки. Початок промислового відродження Європи збігся з активізацією інтеграційних ідей, з якими виступили лідери ряду європейських країн.

19 вересня 1946 р. у виступі У.Черчилля в Цюрихському університеті були сформульовані дві ідеї, які пізніше лягли в основу інтеграції Європи, а саме:

1. Відродження європейської сім'ї в рамках Сполучених Штатів Європи для забезпечення миру, стабільності, безпеки і свободи.
2. Примирення і налагодження партнерства між Німеччиною і Францією.

7-11 травня 1948 р. в Гаазі під головуванням У. Черчилля відбувся Конгрес громадських діячів, які виступили за об'єднання Європи. Різні організації — учасники Гаазького конгресу — об'єднались у Європейський Рух.

5 червня 1947 р. державний секретар США Джордж Маршалл звернувся з пропозицією надання допомоги з боку США у післявоєнному відродженні країн Європи. Його звернення було підтримано 16 європейськими державами. 16 квітня 1948 р. в рамках "Плана Маршалла" була створена Організація Європейського економічного співтовариства (ОЄЕС), а 15 вересня 1950р. -Європейський платіжний Союз.

Ці об'єднання стали дієвими інструментами нормалізації зовнішньої торгівлі та взаємних розрахунків між країнами Західної Європи.

1 січня 1948 р. підписано Угоду про створення Бенілюкса — митного союзу Бельгії, Нідерландів, Люксембурга, а 17 березня 1948 р. в Брюсселі був підписаний пакт про створення Оборонного Західного союзу у складі Великобританії, Франції та країн Бенілюкса.

1949 р. став роком створення Організації Північноатлантичного альянсу НАТО (військово-політичного блоку, спрямованого проти СРСР).

Важливою віхою у розвитку реальної євроінтеграції стала Угода про створення Європейського співтовариства вугілля і сталі. 9 травня 1950 р. міністр закордонних справ Франції Роберт Шуман, розвиваючи думку Черчилля про необхідність франко-німецького примирення, запропонував “поставити усе виробництво вугілля і сталі” у Франції та Німеччині під контроль спільного вищого органу в рамках організації, яка буде відкрита для участі інших країн Європи. Уряди ФРН, Італії, Бельгії, Нідерландів і Люксембурга в той же час заявили про свою підтримку пропозиції Шумана. На підставі цього і була підписана Угода про створення Європейського співтовариства вугілля та сталі, яка набрала чинності 23 липня 1953 р. після підписання в Парижі.

Важливою передумовою поглиблення і розширення євроінтеграції країн Західної Європи стало заснування Європейської агенції з атомної енергетики (Євратом). *Ініціатором активізації євроінтеграційних процесів виступив Жан Моне.*

Ідеї Ж. Моне були втілені у заснуванні ЄЕС і Євратому. 25 березня 1957 р. в Римі Франція, Бельгія, Нідерланди й Люксембург підписали два договори про заснування Європейського економічного співтовариства і Європейського співтовариства з атомної енергії.

В цих угодах викладено правову та інституційну основу європейської інтеграції. Цілі економічної інтеграції передбачали: гармонійний розвиток економічної діяльності; безперервний збалансований ріст промислової продукції; забезпечення стабільності громадського життя; прискорене підвищення рівня життя.

Для досягнення встановлених Римським договором цілей були вибрані два головні заходи: створення спільного ринку та координація економічної політики держав-членів ЄС.

Наступним важливим етапом євроінтеграції став Договір про об'єднання, який започаткував єдину Раду та єдину Комісію Європейського співтовариства. Він був підписаний 8 квітня 1965 р. і вступив у силу 1 червня 1967 р. Це дозволило прискорити створення митного союзу 1 липня 1968 р.

Договором від 22 січня 1972 р. було затверджено прийняття Великобританії, Ірландії, Норвегії і Данії (але Норвегія на референдумі 1973 р. набрала лише 48% бажаючих інтегруватись).

Найбільш знаковою подією в контексті євроінтеграції стало підписання Договору про Європейський Союз (Маастрихтський договір), який вступив у силу 1 листопада 1993 р. Він задекларував головні напрями співпраці членів ЄС:

- рух від єдиного внутрішнього ринку до повної економічної і валютної інтеграції;
- надання економічній інтеграції соціального виміру на основі загальної соціальної політики;
- ведення спільної зовнішньої і внутрішньої політики.

Поряд з цим ситуація вимагала коректив, доповнень та змін до попередньо укладених договорів. Саме тому Амстердамський договір (1997-1999) вніс суттєві зміни до попередніх основоположних договорів. Він закріпив зобов'язання держав-членів ЄС щодо:

- суворого дотримання прав людини;

- запровадження простору свободи, безпеки і справедливості;
- включення першої опори ЄС — механізму Шенгенської угоди.

29 березня 2000 р. у Ніцці (Франція) був підписаний новий Ніццький договір, за яким:

- а) встановлювались кількість і склад інститутів ЄС;
- б) упорядковувалась система розподілу голосів у Раді та інше.

Договір вступив у силу лише в 2003 р.

24-25 жовтня 2002 р. в Брюсселі відбулось засідання Європейської Ради, де були кінцево визначені терміни розширення ЄС і претенденти.

Як відомо, 10 країн стали новими членами Євросоюзу в травні 2004 р.: Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія. А 1 січня 2007 р. в «сім'ю» Євросоюзу влились Болгарія і Румунія. Пізніше, 1 липня 2013 р., відбулося приєднання до ЄС Хорватії.

Стимулюючими чинниками на шляху євроінтеграції України стали певні об'єктивні фактори, які набули актуальності після «великого розширення ЄС» 2004-2007 рр. Найбільш актуальні з них такі:

1. Безпосереднє сусідство України з ЄС об'єктивно посилює його вплив на нашу країну, адже Євросоюз зацікавлений у забезпеченні миру і стабільності поблизу своїх кордонів.

2. Наближення ЄС до українських кордонів на фоні розвитку Спільної європейської політики безпеки і оборони дозволяє Україні взяти активнішу участь у зміцненні безпеки на континенті.

3. Безпосереднє сусідство з ЄС сприяє активнішому запровадженню в Україні європейських норм і стандартів у всіх сферах життєдіяльності. Увійшовши до Євросоюзу, сусідні країни будуватимуть відносини з нашою державою на

основі норм і правил ЄС та орієнтуючись на Спільну стратегію ЄС щодо України.

Співробітництво з Європейським Союзом стало пріоритетним напрямом зовнішньої політики України. Адже інтеграція в європейський політичний, економічний та соціальний простір створює додаткові можливості для модернізаційного та інноваційного розвитку держави та суспільства. Переведення політики європейської інтеграції України в якісну практичну площину передбачає реалізацію нашою державою таких завдань:

- гармонізація національного законодавства із законодавством ЄС;
- створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС;
- виконання положень Угоди про асоціацію України з ЄС, згідно з якою Україна зобов'язана виконувати поставлені перед нею завдання відповідно до чітко встановлених часових рамок.

Правовою основою відносин між Україною та ЄС є Угода про партнерство та співробітництво (УПС) від 16 червня 1994 р. Угода була ратифікована Верховною Радою України 10 листопада 1994 р. і набула чинності 1 березня 1998 р. після її ратифікації 15 державами-членами ЄС.

11 червня 1998 р. Президент України затвердив Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу, а 14 вересня 2000 р. – Програму інтеграції України до ЄС, яка є головним інструментом підготовки нашої держави до інтеграції з Євросоюзом. Вона реалізується на основі щорічних планів дій.

Згідно з Указом Президента України у 2002 р. утворено Державну раду з питань європейської і євроатлантичної інтеграції, яку очолює Президент України.

Підтвердженням незмінності стратегічного курсу України на європейську інтеграцію стало Послання Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір.

Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки» (травень 2002 р.). У ньому визначено стратегію економічного та соціального розвитку України на наступне десятиріччя, практична реалізація до 2011 р. завдань, пов'язаних із створенням внутрішніх передумов для набуття Україною повноправного членства в ЄС.

Важливе значення для розвитку двостороннього співробітництва мав Копенгагенський саміт Україна — ЄС (липень 2002 р.). Він підтвердив взаємну зацікавленість сторін у посиленні співпраці у галузі юстиції та внутрішніх справ. ЄС привітав зусилля України, спрямовані на розвиток системи ефективного і комплексного управління кордоном по всьому його периметру. Важливим підсумком саміту стало рішення про підготовку Спільної доповіді про стан виконання УПС.

У червні 2002 р. Верховна Рада ухвалила Звернення до Європейського парламенту та парламентів держав-членів ЄС, в якому закликала їх підтримати євроінтеграційний курс України.

За результатами парламентських слухань, які відбулися 20 листопада 2002р., Верховна Рада України ухвалила постанову «Про Рекомендації парламентських слухань про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом».

Насиченим для руху до європейської інтеграції України видався 2003 рік. 11 березня ц.р. Європейська Комісія оприлюднила нову концепцію відносин з новими сусідами «Ширша Європа — Сусідство: новий вимір відносин з нашими східними та південними сусідами». Метою цієї концепції, за визначенням Європейської Комісії, є утворення зони процвітання та добросусідства — кола друзів, з якими вона матиме тісні мирні стосунки та буде співпрацювати.

1.3. Угода про асоціацію з ЄС та інструменти реалізації євроінтеграційного курсу України

Надзвичайно важливе значення для євроінтеграційного поступу нашої держави має Угода про асоціацію України з Європейським Союзом.

Важливим етапом підготовки Угоди про асоціацію між Україною та ЄС стало започаткування переговорного процесу у березні 2007 р. щодо Нової посиленої угоди (НПУ) (на заміну УПС, термін дії якої спливав). Позиція української сторони полягала в тому, щоб нова Угода стала не лише посиленням партнерства і співробітництва, а й надавала можливість Україні зробити перехід від партнерства і співробітництва з ЄС до відносин політичної асоціації та економічної інтеграції.

Така Угода мала містити нові механізми та інструменти співробітництва, а також закласти ефективні механізми координування дій сторін та контролю за їх виконанням.

Для розроблення нової Угоди 16 червня 2009 р. було запроваджено Порядок денний асоціації Україна — ЄС (ПДА).

ПДА став новим практичним інструментом підготовки до реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС до моменту набуття нею чинності. Документ розроблено на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції, спільної участі, спільної відповідальності та спільної оцінки. ПДА має гнучкий характер, що передбачає щорічний перегляд та запровадження механізму моніторингу його реалізації.

З метою моніторингу реалізації пріоритетів у процесі реформ, визначених у ПДА, було створено Спільний комітет на рівні старших посадових осіб, який має регулярно представляти свої доповіді Раді з питань співробітництва Україна — ЄС. У рамках першої зустрічі 26 січня 2010 р. Спільний комітет схвалив Перелік пріоритетів Порядку денного асоціації Україна-ЄС на 2010 рік, який нараховує 78 пріоритетів.

Згідно із Спільною заявою за результатами 13-го саміту Україна — ЄС, що відбувся 4 грудня 2009 р., лідери України та ЄС відзначили значне просування у переговорному процесі щодо Угоди про асоціацію. Сторонам вдалося попередньо завершити роботу над усіма 31 главами секторального та економічного співробітництва, що уможливило імплементацію Україною важливих законодавчих актів та стандартів ЄС у таких сферах, як довкілля, охорона здоров'я, сільське господарство і транспорт.

Попередньо погоджений текст Угоди охоплював такі питання, як цілі політичного діалогу, формати його проведення, діалог та співробітництво у сфері внутрішніх реформ, регіональна стабільність, попередження конфліктів, антикризове управління та військово-технічне співробітництво, нерозповсюдження зброї масового знищення, роззброєння та контроль над озброєннями, а також боротьба з тероризмом. Тривало обговорення питання посилення у тексті Угоди на повагу до принципів незалежності, суверенітету, територіальної цілісності і непорушності кордонів.

Угода про асоціацію передбачала взаємовідносини сторін за чотирма основними напрямками:

- політичний діалог та зовнішня політика і політика безпеки;
- питання юстиції, свободи і безпеки;
- економічне та секторальне співробітництво;
- створення глибокої та повномасштабної зони вільної торгівлі.

Угода про асоціацію являє собою унікальний інструмент для реалізації Україною проголошеного нею європейського вибору. Це документ обсягом понад 1000 сторінок, що складається з семи розділів та містить понад 40 додатків і протоколів.

За обсягом і тематичним охопленням Угода про асоціацію є найбільшим міжнародно-правовим документом,

який уклала у своїй історії Україна. Угодою передбачено створення глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі. Вона покликана забезпечити тісну економічну інтеграцію України та Євросоюзу. Адже йдеться не лише про суттєву лібералізацію власне торгівлі, тобто усунення чи зменшення тарифів, а й гармонізацію українського законодавства і нормативно-регуляторної бази до тієї, що є в ЄС. Завдяки цьому мала відбутися глибока економічна євроінтеграція України до спільного європейського ринку, який налічує понад півмільйона споживачів.

27 червня 2014 р. у Брюсселі Президент України та лідери держав — членів ЄС поставили свої підписи під економічною частиною Угоди про асоціацію. Політичну частину було підписано за кілька місяців до того — у березні.

Як відзначав відомий дослідник історії України С.В. Віднянський, відсутність реальних реформ і результатів європейської інтеграції України посилили вплив євроскептиків і проросійських політичних сил у країні і привели до поразки євроналаштованих політиків на президентських виборах в Україні у 2009 р. Підписані 21 квітня 2010 р. новообраним Президентом України В. Януковичем т. зв. Харківські угоди щодо продовження терміну перебування Чорноморського флоту РФ на території України фактично розвернули Україну від ЄС назад в обійми Росії і водночас, на думку багатьох експертів, зумовили анексію Криму РФ у березні 2014 р. Відмова Президента України В. Януковича підписати Угоду про асоціацію з ЄС на Вільнюському саміті 28 листопада 2013 р. і брутальний розгін учасників протесту проти цього рішення 30 листопада стимулювали активну фазу прямої демократії у вигляді Євромайдану, який згодом переріс у нову українську революцію — Революцію гідності.

Вона привела до зміни влади і поклала початок новому, п'ятому за класифікацією С. Віднянського, етапу у взаємовідносинах України і ЄС. Зокрема Євросоюз виявив готовність

надати Україні морально-політичну підтримку і у 2014 р. підписав з нею спочатку політичну, а згодом й економічну складову Угоди про асоціацію, яка апріорі стала фактом і чинником вирішального цивілізаційного вибору України.

У першій половині 2017 р. завершився процес ратифікації Угоди про асоціацію державами-членами ЄС. Водночас з 1 листопада 2014 р. тривало тимчасове застосування Угоди про асоціацію. На практиці це означало, що ще відтоді працював майже весь документ — крім низки положень розділу 5 — «Економічне та секторальне співробітництво», які стосуються компетенції держав-членів.

В історичному контексті Угода про асоціацію є функціональним викликом для українського суспільства та еліти на здатність одночасно проводити європейські реформи та реінтеграцію Донбасу й Криму. Тільки вирішення цих стратегічних завдань уможливить повноцінну заявку на вступ до Євросоюзу, що було передбачено президентським планом впровадження європейських стандартів життя та забезпечення гідного місця України у світі — «Стратегією 2020».

У контексті реалізації Угоди про асоціацію Україні для вирішення економічних завдань необхідно ухвалити низку законодавчих актів у транспортній галузі та внести зміни через 5 років до Митного кодексу з тим, щоби приєднатися до Конвенції ЄС про єдиний режим транзиту та Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарами.

«Слабкою ланкою» у виконанні умов Угоди вже не перший рік залишається підписання Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислової продукції (Agreement on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Goods-АСАА), — по суті Угоди про взаємне визнання Україною та ЄС сертифікатів відповідності на промислову продукцію (як це передбачено статтею 57 Угоди про асоціацію).

Для виконання цього завдання Україна має насамперед ухвалити зміни до законів про технічні регламенти й оцін-

ку відповідності та про здійснення державного ринкового нагляду. Такі кроки дозволять українським товаровиробникам та експортерам почуватися на європейському ринку так само впевнено, як і на українському.

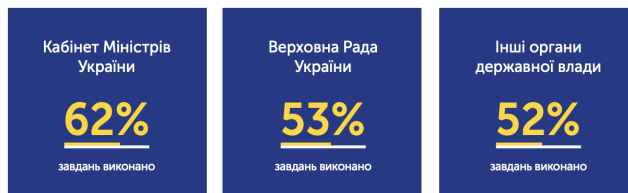
Згідно з оприлюдненим Звітом щодо виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2021 рік, стан реалізації Угоди такий [38]:

Загальний прогрес виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, за 2014-2024 роки збільшився з 54% у 2020 році до 63% в 2021 році, тобто на 9%.

ПРОГРЕС ЗА ТРЬОМА ГРУПАМИ ВІДПОВІДАЛЬНИХ:

ЗАГАЛЬНИЙ ПРОГРЕС ЗА 2014 – 2021 РОКИ:

У вступному слові віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Ольги Стефанішиної йдеться:

«Перше вступне слово до цього Звіту було написано ще у середині лютого. Мирного лютого. На той момент ми активно працювали над секторальною інтеграцією до ЄС. Планували у 2022 році завершити перегляд митних тарифів у нашій двосторонній торгівлі з Європейським Союзом і почати переговори щодо “промислового безвізу”, аби спростити доступ для наших промислових товарів до ринку ЄС. Звіт присвячено передусім євроінтеграційним реформам, які були реалізовані у 2021 році. На момент його підготовки, згідно з урядовою системою оцінки виконання “Пульс Угоди”, Україна виконала 63% всіх завдань, що розраховані Угодою про асоціацію з ЄС до 2024 року. Це давало нам аргументи для амбітного порядку денного подальшої інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС».

Але всі плани повністю змінив ранок 24 лютого — коли президент Росії розпочав повномасштабну війну проти України, і українські громадяни прокинулись від вибухів російських ракет. Збройна агресія росії вже призвела до тисяч смертей серед цивільного населення. Зараз ми свідки гуманітарної катастрофи світового масштабу, яка розгортається на території України — мільйони людей були змушені залишити свої домівки, а ті, хто залишився, живуть під загрозою обстрілів. Агресор грубо порушує основоположні принципи міжнародного гуманітарного права, вдаючись до терору проти цивільного населення. Подальша євроінтеграція України, як і вся державність, сьогодні в руках наших захисників і захисниць, які ризикують своїм життям задля майбутнього і незалежності нашої держави. Всі вони (військові, волонтери, добровольці чи медики) сьогодні для уряду по-своєму євроінтегратори [38].

28 лютого 2022 р. в умовах війни Росії проти України Президент Володимир Зеленський подав офіційну заявку про

вступ України до Європейського Союзу. Цей крок був викликаний геополітичною необхідністю, хоч і давно очікуваний в українському суспільстві. Таким чином, ми запустили процес офіційного вступу до ЄС. У Європейського Союзу з'явився історичний шанс довести, що він є повноцінним геополітичним гравцем у регіоні. Україна вже відіграє і буде відігравати ще важливішу роль в архітектурі європейської безпеки.

Після анексії РФ АРК у 2014 р. і розгортання нею війни на сході України для нашої країни надзвичайно важливе значення має дієва підтримка світовою громадськістю, зокрема Європейським Союзом. На жаль, не всі європейці усвідомлюють той факт, що незалежна Україна в нинішніх умовах виступає не стільки проблемою, як форпостом європейської безпеки.

Свідченням цього стали дослідження авторитетного європейського аналітичного центру European Council for Foreign Relation у 2016 р. про рівень підтримки України державами-членами ЄС, які за цим критерієм були поділені на 3 умовні групи — «лідери підтримки», «спостерігачі» і «противники України». До першої групи було віднесено 12 держав ЄС: Німеччина, Велика Британія, Швеція, Польща, Литва, Латвія, Естонія, Данія, Фінляндія, Румунія, Словаччина, Болгарія. До країн-спостерігачів — 13 країн: Франція, Нідерланди, Бельгія, Чеська Республіка, Ірландія, Угорщина, Португалія, Словенія, Іспанія, Хорватія, Люксембург, Мальта, Кіпр. А в найгіршу групу щодо ставлення до України потрапили Італія, Австрія, Греція [4].

Відзначимо, що відносини України з Європейським Союзом мають вибудовуватися в контексті досягнення стратегічної мети — набуття нашою державою повноправного членства в ЄС та її утвердження як успішної європейської демократії з міцними державними інститутами й конкурентною економікою, інтегрованою у європейський політичний та економічний простір. Водночас у повному обсязі має ви-

користуватися потенціал європейського вектору зовнішньої політики в рамках протидії російській агресії. Загалом перспективи відповідного зовнішньополітичного курсу мають формуватися навколо кількох стратегічних завдань.

По-перше, необхідно забезпечити продовження комплексної інтеграційної політики, яка супроводжуватиметься активними реформами та набуттям відповідності європейським стандартам української економіки, системи державного управління, суспільних норм. Успіх на цьому шляху має остаточно вирішити долю нашої держави, забезпечивши її повернення до Європи як рівноправного актора.

По-друге, необхідно забезпечувати продовження підтримки України з боку європейських інституцій у рамках консолідації сил, здатних ефективно протистояти російській агресії.

По-третє, Україна зі свого боку має сприяти збереженню цілісності та єдності Європейського Союзу, протидії деструктивним діям третіх сторін, передусім РФ, щодо поширення євроскептицизму та внутрішніх суперечностей у ЄС. Попри той факт, що Україна поки що не є членом ЄС та не може в повному обсязі впливати на внутрішні процеси в Союзі, вона має активізувати дипломатичні зусилля та інформаційну політику, спрямовані на висвітлення російської загрози Європі, і через це сприяти нівелюванню впливу російської пропаганди на окремі європейські політичні сили, які виступають за примирення з агресором.

Важливим інструментом реалізації євроінтеграційного курсу України є транскордонне співробітництво з сусідніми країнами. Оцінюючи роль та місце транскордонного співробітництва в системі регіонального розвитку, український вчений-регіоналіст З.Варналій акцентує увагу на тому, що необхідність вирішення спільних проблем, що виникають у транскордонному регіоні — суміжних прикордонних територіях сусідніх держав, а саме: територіальне та просторове

облаштування, розбудова транскордонної інфраструктури, спільне використання водних та інших ресурсів тощо розширює сферу державної регіональної політики на міжнародний рівень і потребує врахування стратегій розвитку сусідніх територій.

Транскордонне співробітництво надає можливість прискорювати процеси вирівнювання якості життя населення прикордонних територій до середньоевропейського рівня та сприяти досягненню вільного руху товарів, людей і капіталів через кордон. Воно також сприяє мобілізації місцевих ресурсів та підвищенню ефективності їх використання, робить можливим об'єднувати зусилля для вирішення спільних проблем у транскордонному регіоні. Транскордонне співробітництво також сприяє:

- зміцненню взаємної довіри та безпеки;
- спільному використанню енергетичних ресурсів;
- виробленню спільної стратегії охорони довкілля;
- розвитку транспортної та прикордонної інфраструктури;
- взаємодії у боротьбі з нелегальною міграцією та організованою злочинністю;
- боротьбі з наслідками стихійних лих та екологічних катастроф (паводки, землетруси та ін.).

У процесі транскордонного співробітництва вирішуються такі завдання:

- не допускається перетворення нових східних кордонів ЄС у жорсткі розподільчі лінії, які відмежовують Україну від Європи, та перетворення регіонів з обох боків нових східних кордонів ЄС і України в периферійні і тупикові;
- координуються концепції соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів;
- поступово формуються інтегровані, насамперед у господарському і просторово-економічному плані, тран-

скордонні регіони України з центральноєвропейськими державами;

- створюється єдина і взаємодоповнююча транспортна, прикордонна та інша інфраструктура;
- складається система міжнародної взаємодії місцевих органів державної влади і самоврядування, територіальних громад тощо.

Географічне розташування України, її економіко-ресурсний потенціал, геостратегічні і транзитні переваги, наявність трудових ресурсів та інші фактори національно-культурного й освітнього потенціалу нації — ідеальні складові для здійснення прагматичної політики регіонального розвитку через дієвий механізм транскордонного співробітництва. Враховуючи, що 19 з 24 регіонів України межують з прикордонними регіонами інших країн, існують об'єктивні умови для постійної транскордонної співпраці.

- Транскордонні регіони України з Європейським Союзом
- Українсько-румунський, площа становить 100 872 км², населення — 8,3 млн осіб, охоплює 4 області України (Закарпатську, Івано-Франківську, Чернівецьку, Одеську) та 5 повітів (жудеців) Румунії (Сату-Маре, Марамуреш, Сучава, Ботошань, Тулча).
 - Українсько-молдовський регіон утворюють 5 районів Молдови — Єдинець, Сороки, Тігхіна, Ляпушна, Кагул, 2 молдовських автономних утворення — Придністровська республіка і Гагаузія та 3 області України: Чернівецька, Вінницька та Одеська.
 - Українсько-угорський, площа — 26 тис. км², складають 2 області (медье) Угорщини (Саболч-Сатмар-Берег, Боршод-Абауй-Земплен) та Закарпатська область України.
 - Українсько-словацький складають Закарпатська область України та Кошицький, Пряшівський краї Словаччини.

- Українсько-польський охоплює Закарпатську, Волинську та Львівську області України та Люблінське і Підкарпатське воєводства Польщі.

Варто зазначити, що Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями так визначає поняття транскордонного співробітництва: «...будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, що знаходяться під юрисдикцією двох або кількох Договірних Сторін, а також на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей» [1]. Про те, що сьогодні транскордонне співробітництво у країнах Європи, у т.ч. і в Україні, знаходиться в системі якісних змін, свідчить:

- По-перше, те, що в рамках розширеного Європейського Союзу транскордонне співробітництво знаходиться у стадії активного розвитку на основі суттєвого пониження бар'єрного характеру внутрішніх для ЄС державних кордонів.
- По-друге, транскордонне співробітництво стає засобом реалізації спільної регіональної політики ЄС, принципів субсидіарності, децентралізації влади тощо, а в більш широкому розумінні — будівництва цілісної «Європи регіонів».
- По-третє, Україна, як і кожна суверенна держава, має власні національні інтереси як на міжнародній арені, так і на регіональному рівні, а головним аргументом тут виступає прискорення європейського інтеграційного поступу нашої країни.

Основні форми і механізми реалізації транскордонного співробітництва:

1. Єврорегіон як інституціональна форма транскордонного співробітництва

2. Спеціальні економічні зони і території пріоритетного розвитку

3. Транскордонні кластери в системі транскордонного співробітництва [2].

Для розуміння особливостей розвитку транскордонного співробітництва України в умовах реалізації положень Угоди про асоціацію з ЄС доречно акцентувати увагу на співпраці України з державами Вишеградської четвірки.

Відомо, що єврорегіональний рівень інтеграції базується на спільності територіальних кордонів держав, які інтегруються, на схожих шляхах історичного розвитку і доповнюються природним, економічним, транспортно-комунікаційним, науково-технічним потенціалом, спільністю економічних проблем, зовнішньополітичних та геополітичних інтересів.

Відносини з країнами Вишеградської четвірки (В-4) для України завжди мали фундаментальне значення. По-перше, три з чотирьох країн Вишеградського об'єднання є сусідніми для України державами, з якими вона мала історично дружні відносини. А по-друге, всі чотири країни стали прикладом успішного набуття членства в ЄС, а відтак підтримка та авторитет об'єднання для просування євроінтеграційних прагнень України перетворилися на цінне джерело запозичення корисного досвіду.

Заснування регіонального об'єднання «Вишеградська четвірка», куди входять Чехія, Словаччина, Угорщина і Польща, відбулося 15 лютого 1991 року у місті Вишеград в Угорщині. За назвою цього міста об'єднання отримало назву «Вишеградський трикутник», а після розпаду Чехословаччини на 2 незалежні держави — «Вишеградська четвірка».

П'ять основних позицій чітко визначали мету Вишеградського об'єднання центральноєвропейських країн:

- відновлення державної незалежності, демократії і свободи;

- ліквідація залишків тоталітарного режиму у всіх сферах життя суспільства;
- формування парламентської демократії і сучасної правової держави поряд із дотриманням основних прав людини і свобод;
- створення сучасної ринкової економіки;
- повна інтеграція у європейські політичну, економічну, безпекову і правову системи.

Співпраця з Україною розвивалася як на двосторонньому рівні, так і в форматі «Вишеградська четвірка плюс». Проте в деяких сферах співпраці, розпочата вже після відновлення Вишеградської групи у 1998 р., вступу країн В-4 до Європейського Союзу, а пізніше підкріплена багатообіцяючими політичними змінами в Україні взимку 2004 р., може вважатися імпульсом для більш ґрунтовної співпраці.

Початком формальних взаємовідносин В-4 з Україною стала зустріч у Високих Татрах у грудні 1999 р., коли президенти чотирьох країн Вишеградської групи заявили про своє бажання підтримувати проєвропейські сили в Україні. Україна, в свою чергу, ще у 1993 р. на законодавчому рівні зафіксувала прагнення до співробітництва з країнами В-4 у постанові Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України».

Країни Вишеградської четвірки, як і Україна, усвідомлюють, що ця сфера співпраці вимагає прийняття та реалізації швидких та ефективних рішень. Перш за все мова йде про необхідність створення належної прикордонної інфраструктури, розвиток загальновигодного економічного співробітництва прикордонних областей країн Вишеградської четвірки та України тощо.

У цьому контексті, зокрема у період з 2004 по 2006 рр., Європейська Комісія запропонувала Україні розпочати «сусідські програми» з метою більш плідного прикордонного співробітництва України з ЄС. Реалізація цих програм спри-

яла продовженню активної роботи України та країн Вишеградської четвірки з Європейською Комісією. Відповідно до представленого списку «сусідських програм» Україні було запропоновано участь у трьох із них: 1) співробітництво України, Польщі та Білорусі; 2) співробітництво Угорщини, Словаччини та України; 3) співробітництво України з країнами Центральної та Східної Європи (CARDS). Учасникам програм була надана можливість самостійно визначати сумісні пріоритети для прикордонного співробітництва та формувати спільні керівні структури.

Транскордонне та міжрегіональне співробітництво між Україною та країнами В-4 реалізується:

- в процесі виконання програм сусідства;
- у форматі співпраці єврорегіонів;
- міжнародними регіональними організаціями та асоціаціями;
- у форматі міжрегіональної співпраці (угоди про транскордонне співробітництво, укладені з усіма країнами В-4, до яких залучені Львівська, Волинська, Вінницька, Чернівецька, Закарпатська та інші області).

Насамперед йдеться про необхідність створення сучасної прикордонної інфраструктури, в першу чергу в пунктах перетину на кордоні України з Польщею, Словаччиною та Угорщиною.

Важливе значення регіональне і транскордонне співробітництво з країнами В-4 має для ефективного і взаємовигідного економічного співробітництва прикордонних областей України та країн-сусідів, а також об'єднання спільних дій для розв'язання екологічних проблем, регулювання потоків жителів прикордонних областей, міграційних процесів, пов'язаних з працевлаштуванням. Науковець-регіоналіст Є. Кіш виділяє такі пріоритетні напрями співпраці:

- сприяння структурній перебудові та розвитку депресивних регіонів;

- надання фінансових ресурсів регіонам, де спостерігається стагнація економічної діяльності;
- боротьба з тривалим безробіттям та підтримка ініціатив зайнятості;
- адаптація підприємців, робітників промисловості та виробничої сфери до системних проблем, які загрожують безробіттям;
- фінансування розвитку сільськогосподарських територій та прискорення структурної перебудови сільського господарства.

Варто підкреслити, що В-4 має усі можливості стати енергетичним союзом, який використовуватиме геополітичне положення країн-учасниць для координування транзитної політики.

Значне місце в питанні забезпечення енергетичної незалежності України може мати досвід країн В-4 у переході на світові ціни розрахунку за російські енергоносії, адже раніше ці країни, як і Україна, мали пільгові ціни на постачання енергоресурсів. Особливо може стати в нагоді досвід Польщі, яка перейшла на ринкові ціни ще у 2006 році.

Зокрема, транскордонна співпраця пропонує багатообіцяючий потенціал. Україна та Вишеградська четвірка разом реалізували кілька таких проєктів, що уможливило співпрацю, наприклад, між регіонами, містами і селами, а також громадянами на різних рівнях. Ця співпраця принесла учасникам гарні результати, корисніші за різні політичні декларації.

Поряд із наведеним слід виокремити і потужний євроінтеграційний потенціал проєкту «Східне партнерство».

Проєкт «Східне партнерство», запропонований Польщею і Швецією 26 травня 2008 р. і офіційно затверджений Європейською Радою 19-20 березня 2009 року, цього ж року був уведений в дію на саміті Східного партнерства 7 травня в Празі.

Відомо, що Східне партнерство офіційно має у своєму складі аж 34 члени: 27 держав ЄС, сам Євросоюз як структуру та шість умовних сусідів ЄС у Східній Європі — Україну, Молдову, Білорусь, Грузію, Азербайджан та Вірменію. Йдеться про умовних, бо три останні держави насправді не є сусідами ЄС, дві останні не мають навіть морського сполучення з Євросоюзом, Вірменія географічно повністю перебуває в Азії, а Азербайджан має геть не європейську ідентичність.

Така собі «збірна солянка» держав з дуже різними інтересами. Та ЄС це не засмучувало. Там пояснили, що хочуть активізувати співпрацю держав-партнерів, на кшталт України, не тільки з Брюсселем, а й між собою.

Головна мета проєкту — зближення ЄС із шістьма країнами — Україною, Молдовою, Азербайджаном, Вірменією, Грузією та Білорусією. Основа співпраці — посилення двостороннього та багатостороннього співробітництва ЄС із східноєвропейськими партнерами та між ними самими і надання учасникам проєкту допомоги в реалізації завдань європейської інтеграції на основі здобутків, досягнутих у процесі Європейської політики сусідства (ЄПС).

Мета Східного партнерства — співробітництво його учасників з ЄС у рамках оборонної та економічної політики Євросоюзу. А перспектива цієї співпраці — включення в Економічне співтовариство сусідства, що є кроком до повноцінної участі в економіці ЄС. Не до «повноцінного членства», а саме до «повноцінної участі» — щось на кшталт законодавчого закріплення статусу «європейської держави», виходячи з географічної карти Європи. В економічному плані країнам Східного партнерства обіцяно створення в перспективі зони вільної торгівлі окремо з кожною з них, але не загальної вільної торгової зони. Найбільш деталізована та значна за обсягом частина програми Східного партнерства — енергетична безпека, цілі якої такі:

1. Реалізація довгострокової стратегії енергопостачання і транзиту.

2. Регіональна інтеграція енергетичної інфраструктури країн Східного партнерства.

3. Повна інтеграція енергетичного ринку України в енергетичний ринок ЄС, одним із позачергових завдань якої є реконструкція транзитних нафто- та газопроводів в Україні, включаючи моніторинг постачань, і також із застереженнями про оцінювання рівня ядерної безпеки всіх атомних електростанцій України, що знаходяться в експлуатації.

4. Конвергенція енергетичної сфери Азербайджану — єдиного учасника Східного партнерства, що експортує вуглеводні до ЄС — із енергетичним ринком ЄС та її інфраструктурна інтеграція до ЄС.

5. Кооперація енергетичного сектора Білорусі з ЄС і реформи в цьому секторі, а також залучення його до вуглеводневого транзиту через Білорусь до ЄС.

Загалом програма робить особливий акцент на транзитному статусі учасників досліджуваного партнерства.

Обсяг фінансування цього проекту засвідчує, що Європа має можливість «за невелику плату отримати додатковий вплив у регіоні». Бюджет Східного партнерства з 2010 по 2013 р. становив 600 млн. євро на 6 країн, за нерівномірного фінансування програм із кожною з них. Забезпечення впливу в південному від Європи напрямі оцінюється ЄС у 16 млрд. євро в період з 2007 по 2013 р. Навіть з урахуванням різної кількості країн — до числа учасників Середземноморського партнерства входять усі 27 держав Євросоюзу та 16 партнерів у всьому Південному Середземномор'ї та на Близькому Сході, і більш тривалого терміну фінансування — різниця більш ніж суттєва.

Східне партнерство — проект, що сприймається неоднозначно як на Сході Європи, так і на Заході. Німеччина і Франція не хочуть, щоб східноєвропейські країни вважали

його кроком на шляху до набуття повноправного членства в Європейському Союзі. А на Сході Європи, у тій же Україні, дивляться на нього з неприхованим розчаруванням, як на проєкт, що посилює «політику добросусідства» і практично перекриває будь-які перспективи на вступ до ЄС.

Але в травні 2009 р. на установчому саміті Східного партнерства в Празі європейські політики чітко дали зрозуміти, що їх нова ініціатива зовсім не передбачає майбутнього членства в Євросоюзі.

Однак багато європейських аналітиків і експертів критикувало Євросоюз за те, що, з одного боку, у його керівників так і не вистачило сміливості зробити головний крок назустріч — пообіцяти перспективу членства, а з іншого — реформувати Східне партнерство як таке. За більш ніж десять років, завдяки Східному партнерству, Україна, Грузія і Молдова вже підписали DCFTA і отримали безвіз.

Саміт Східного партнерства 24 листопада 2017 р. у Брюсселі став етапною подією для подальшого розвитку ініціативи. Результатом цього заходу стало прийняття спільної декларації, в якій, зокрема, зазначалося:

- П. 12. Учасники саміту вітають підтримку ЄС Східного партнерства, яка надається за допомогою повного і спрямованого використання Європейського інструменту сусідства, включаючи програми транскордонного співробітництва та інші наявні фінансові інструменти.
- П. 18. Міжлюдські контакти, в тому числі у питаннях освіти, молоді, культурних та наукових обмінів та мобільності, зближують суспільства. Учасники саміту вітають ефективне функціонування безвізових режимів з ЄС для Молдови, Грузії та України [13].

У той же час саміт не приніс тих результатів, на які очікували країни-учасниці, зокрема і Україна. Східне партнерство не могло стати тим форматом, який додасть нових смислів європейській інтеграції України.

Загалом саміт Східного партнерства 2017 р. оголив питання стратегічного вакууму стосовно подальшого розвитку чільного напрямку зовнішньої політики нашої держави [14].

Були відхилені чи мінімалізовані анонсовані перед самітом сміливі ініціативи. Від амбітного «Плану Маршалла для України», розробленого з ініціативи та сприяння литовських партнерів, який ще навесні обіцяв істотні нові стимули для євроінтеграційної політики України, в документі залишилася побіжна згадка про зовнішній інвестиційний план. Ініціатива «Східне партнерство плюс», що передбачала можливість більш тісної співпраці асоційованих з ЄС держав (Україна, Грузія, Молдова) і була рекомендована Європейським парламентом, не знайшла підтримки на рівні глав держав та урядів.

Стан реалізації політики Східного партнерства, його плюси і мінуси для України було детально проаналізовано з нагоди 10-річчя запровадження проекту. Зокрема до плюсів для нашої держави варто віднести такі:

- налагодження сталого співробітництва країн Східної Європи, без Росії, під егідою Європейського Союзу;
- стала формалізована присутність ЄС у регіоні Східної Європи;
- додатковий міжнародний майданчик для залучення уваги до питань, які цікавлять Україну в контексті європейської інтеграції та регіонального співробітництва;
- ініціювання різних регіональних проектів, навіть якщо вони не охоплюють всі країни Східного партнерства та ін.

До мінусів проекту «Східне партнерство» варто віднести: обмеження амбітних цілей України щодо членства форматом Східного партнерства; відсутність сталого фінансування ініціативи Східного партнерства; слабкість безпекової складової і обмеження її питаннями внутрішньої безпеки; нездатність ЄС запропонувати країнам-партнерам щось

більше, ніж просто співпраця, що дозволяє Росії утримувати частину цих країн в орбіті російських інтеграційних форматів — Митний союз, ЄвразЕС, ОДКБ, ШНД.

Насправді Східне партнерство не має чітко вираженої кінцевої мети. Це формат регіонального співробітництва під егідою ЄС. Хоча в документах Східного партнерства декларується політична асоціація та економічна інтеграція, що слід розуміти як прагнення ЄС створити зони вільної торгівлі з усіма країнами-партнерами і мати політичний вплив на них. Для, власне, Брюсселя метою Східного партнерства є створення простору безпеки і стабільності на схід від кордонів ЄС, і ця мета досить чітко проглядається в Загальному робочому документі ЄС «Східне партнерство — 20 очікуваних досягнень до 2020 року: фокусуючись на головних пріоритетах і реальних результатах», який став досить конкретним щодо завдань Східного партнерства. Членство будь-якої країни-партнера — табу для Східного партнерства. Євросоюз не був готовий запропонувати членство жодній з країн Східного партнерства, включаючи Україну.

І в ЄС, і в окремих країнах-партнерах, насамперед в Україні, йдуть обговорення, що робити зі Східним партнерством далі, коли має завершитися імплементація завдань, визначених у документі «Східне партнерство — 20 очікуваних досягнень до 2020 року».

Сьогодні очевидно, що в Східному партнерстві потрібно дотримуватися закладеного в ньому принципу диференціації «більше за більше». Якщо всі країни будуть прирівнюватися до одного знаменника, як це робиться зараз, то який стимул для країни-партнера просуватися далі по шляху європейської інтеграції? Очевидно, що таким стимулом має бути багаторівневе співробітництво.

Один рівень Східного партнерства повинен бути загальним — спільним для всіх країн-партнерів. Але повинні бути і інші рівні для країн, які досягли більшого. Тому для трьох

країн Східного партнерства, які підписали Угоди про асоціацію з ЄС — України, Молдови і Грузії — потрібен додатковий формат співпраці, який повинен бути відкритим для інших трьох країн, які зможуть до нього приєднатися після підписання Угод про асоціацію з ЄС. Для України, Молдови і Грузії важливо визначити кінцеву мету — членство в ЄС — як і проміжні цілі. Ними можуть бути, наприклад, приєднання до цифрового і енергетичного союзу ЄС або Шенгену.

Аналіз стану реалізації ініціативи «Східне партнерство» дає підстави стверджувати, що такий формат регіональної співпраці учасників проекту поки що не дає відчутних результатів у виконанні першочергових завдань євроінтеграційного руху України. Тим паче, після війни Вірменії й Азербайджану постає питання взаємовідносин між цими країнами, а також мігрантською кризою на кордонах Білорусі, Польщі та України у листопаді 2021 р. Білорусь, як відомо, вийшла із Східного партнерства 28 червня 2021 р. після санкцій Європейського Союзу та приєдналась до агресивних дій щодо України з боку Росії після 24 лютого 2022 року.

Разом з цим слід відзначити, що в умовах анексії Криму та війни на сході України перед нашою державою відкриваються нові перспективи співпраці в рамках Східного партнерства [15].

Перше — посилення безпеки.

Актуальність посилення безпеки для країн Партнерства — річ очевидна. Яскравим доказом тому є наявність територіальних конфліктів у п'яти з шести країн-учасниць програми. Актуально це й для України, де військові дії та людські жертви на сході країни не зупинились, а анексія Росією Криму й далі залишається одним із ключових питань національної безпеки.

Варто розуміти, що контекст та платформа Східного партнерства включає в себе чимало сталих напрямів посилення співпраці. Проте зараз у нашої країни є шанс для

просування нових цілей і напрямів безпекової кооперації, на котрих частково наголосив також і ЄС.

Друге — реінтеграційна політика. Для України, Грузії та Молдови є багато спільних завдань. Усі три країни підписали угоди про асоціацію з ЄС, мають безвізовий режим. І всі три мають непідконтрольні території, незаконні збройні формування та загрози подальшої агресії зі сторони РФ. І питання співпраці у рамках Партнерства для них — не нове.

Усі три країни вже мають співпрацю на рівні профільних інституцій.

Третє — військова освіта та наука.

Системи військової освіти в Україні та ЄС суттєво відрізняються. На усіх трьох країнах-підписантах УА так чи інакше лежить пострадянський спадок бюрократизованої системи військової освіти.

Це суттєво гальмує не лише впровадження елементів спільної безпеки та оборони ЄС (СПБО), але й не дозволяє отримати практичну можливість глибшої співпраці.

Четверте — протидія тероризму та гібридним загрозам.

Превенція радикалізації та протидія тероризму — важлива сторона сучасних світових загроз. Терористичні загрози для України — це, звісно, перш за все, російська агресія у формі псевдодержавних утворень ЛДНР. Радикалізація місцевого населення, мобілізація до лав квазіформувань, інформаційна пропаганда — це актуальні проблеми та загрози для безпеки всього регіону. Східне партнерство тут також може бути ще однією платформою для дослідження та обміну практиками й інформацією щодо таких загроз. Аналітика та оперативний обмін інформацією в цьому контексті надзвичайно важливі.

П'яте — військово-промисловий комплекс.

Залучення до проектів військово-промислового комплексу для України — ще одна потенційно важлива мета для подальшого поглиблення безпекової співпраці з ЄС.

Ключовою метою тут однозначно є просування залучення України та інших країн Партнерства до проектів Постійного структурованого співробітництва (PESCO). Пріоритетними можна вважати ті, де Україна має власні промислові потужності, а також найбільш актуальні з точки зору потреби технічної модернізації.

Варто зазначити, що з 2020 р. до проектів PESCO можуть бути залучені треті країни, що відкриває вікно доступу для країн Партнерства, проте, беззаперечно, спільне платформове залучення у форматі «PESCO+» як посилить можливості такого залучення (оскільки перш за все розширення участі було створене для Великої Британії), так і дозволить сфокусуватися на проектах, що актуальні саме у східноєвропейському та чорноморському регіонах.

Серед проектів PESCO варто виділити авіаційну розробку безпілотної системи C-UAS та EURODRONE, можливість співпраці у космічній галузі з Європейською космічною агенцією, а також залучення до Європейської глобальної супутникової системи (GNSS).

Безумовним є й те, що чимало сучасних загроз не можуть бути вирішені всередині однієї країни, а актуальність досвіду та потреба підтримки з боку західних партнерів — ще один доказ для здійснення співпраці.

Через багаторівневість та велику кількість безпекових інституцій ЄС, транскордонність терористичних загроз та спільність потенційних викликів у цій сфері саме Східне партнерство є оптимальним рішенням для постійної співпраці.

Враховуючи реальну ситуацію невизначеності у подальшій стратегії Східного партнерства, особливо після війни Вірменії та Азербайджану, а також позиціонування Білорусії з орієнтирами на створення союзної держави разом із Росією, агресії Росії проти України після 24 лютого 2022 р., назріла гостра необхідність чітко визначити пріоритети України та її місце і роль у Східному партнерстві.

Саме тому в 2021 р. напередодні грудневого саміту партнерства Україна сформулювала своє бачення перспектив партнерства. Три країни хочуть просування програми Східного партнерства та закликають відкрити для них «нові горизонти».

Восени 2021 р. міністри закордонних справ України, Грузії та Молдови написали спільний лист до керівництва Євросоюзу, у якому закликали до нового етапу співробітництва у рамках програми «Східне партнерство» та поглиблення інтеграції. «Спільним посиленням асоційованих партнерів було і є те, що ЄС має відкрити нові горизонти співпраці для зацікавлених та відданих партнерів Східного партнерства, що сприятиме їхньому ще більшому зближенню з Європейським Союзом.

Три країни також заявляють про необхідність розвитку співробітництва з Євросоюзом у таких сферах, як транспорт, енергетика, правосуддя, стратегічні комунікації, охорона здоров'я та інше. У листі наголошено на ролі ЄС у питанні мирного вирішення конфліктів [19].

На зустрічі в Брюсселі у 2021 р. за участі глав МЗС ЄС та країн Східного партнерства було зазначено, що за результатами ювілейного саміту (у грудні) Східне партнерство або вийде на новий виток розвитку, або залишиться як формат, але буде дедалі складніше пов'язувати з ним якісь конкретні надії та прагматичні очікування. Було також озвучено три очікування України від подальшого функціонування формату:

- По-перше, щоб ЄС чітко задекларував свою амбіцію щодо розвитку відносин з учасниками Східного партнерства, тобто куди ми рухаємося.
- По-друге, щоб Європейський Союз визнав «асоційоване тріо» України, Грузії та Молдови і повноцінне застосування до цих країн принципу «більше за більше».

- По-третє, і, напевне, з точки зору стратегії найголовніше: ми хочемо, щоб країни Європейського Союзу не дивилися на нас, на Україну, Молдову і Грузію, і на розвиток відносин з нами через призму їхнього бачення Росії і російської політики. Ми — три самодостатні країни, які мають чіткі амбіції і чіткі зобов'язання з ЄС, і наші відносини є цінними самі по собі, зазначив очільник МЗС України [20].

Важливим етапом перезавантаження взаємовідносин з ЄС став 6-й саміт Східного партнерства в Брюсселі. Президент України Володимир Зеленський під час візиту зустрівся з керівництвом Європейського Союзу, а також провів переговори з президентом Франції Е. Макроном і новим канцлером ФРН О. Шольцем. Обговорювались питання перспектив Східного партнерства, війни на Донбасі і дієвість нормандського формату.

Президент України висловив надію на суттєві зрушення у цих питаннях у 2022 р., коли Франція буде головувати в Євросоюзі. Серед важливих ініціатив України на саміті особливу увагу учасників привернуло:

- укладання двосторонніх домовленостей із державами ЄС про європейську перспективу України. Це нова ініціатива нашої держави на шляху до євроінтеграції; - проголошення «асоційованого тріо» України, Грузії та Молдови, яке має стати новою хвилею розширення Євросоюзу;

- підписання спільної заяви глав держав / урядів «асоційованого тріо» Грузії, Молдови та України за підсумками 6-го саміту Східного партнерства;

- оприлюднення ініціативи щодо створення постійного формату координації між країнами «асоційованого тріо» та інституціями ЄС з питань вирішення конфліктів; створення посади спеціального представника, уповноваженого реалізувати політику ЄС щодо затяжних конфліктів у ширшому регіоні Чорного моря; додавання безпекового виміру до фор-

мату Східного партнерства. Ця ініціатива має важливе значення для перезавантаження позицій СП із інституціями ЄС;

– порушення питання залучення політичної підтримки Польщі та країн Балтії щодо поглиблення безпекової співпраці України з ЄС, а також можливе розгортання військової дорадчо-тренувальної місії ЄС в Україні або призначення спеціального представництва ЄС щодо Криму та Донбасу.

За результатами 6-го саміту Східного партнерства прийнято спільну заяву сторін. Ключові положення цієї заяви такі:

- Підтверджено суверенне право кожного партнера вибирати рівень амбіцій і цілей, до яких він прагне у своїх відносинах з ЄС. Визнано європейські прагнення та вибір асоційованих партнерів — України, Грузії, Молдови.
- Підтримка ЄС територіальної цілісності, незалежності і суверенітету партнерів у межах міжнародно визнаних кордонів.
- Акцентовано продовження дестабілізації та порушення принципів міжнародного права у регіоні СхП, які становлять загрозу миру, безпеці та стабільності.
- Підтримано активізацію зусиль з посилення енергетичної безпеки та запобігання використанню газу як зброї. ЄС підтримує модернізацію національних газотранспортних систем.
- Наголошено на необхідності зміцнення безпеки, а також кіберстійкості, посилення діалогу з питань безпеки, боротьби з дезінформацією.
- ЄС визнано ініціативу трьох асоційованих партнерів щодо розширення співпраці з ЄС та відзначено посилення координації між ними з питань, що становлять спільний інтерес, пов'язаних з імплементацією Угод про асоціацію та зон вільної торгівлі.
- Відзначено перспективу подальшої поступової економічної інтеграції до внутрішнього ринку ЄС.

- У сфері інвестицій та доступу до фінансування акцент зроблено на покращенні доступу до фінансування для малих і середніх підприємств шляхом надання ЄС 1 млрд. євро фінансування в національній валюті та підтримки 500 000 МСП.
- Передбачені інвестиції в модернізацію 3000 км пріоритетних доріг і залізниць вздовж розширеної мережі TEN-T з метою її завершення до 2030 року.
- Ухвалено Економічний та інвестиційний плани для СхП з фінансуванням у розмірі 2,3 млрд євро з потенціалом мобілізації до 17 млрд євро.

Ще один резерв для України інтегруватись у європейський простір полягає у спробі Польщі створити партнерство держав від Балтійського до Чорного та Адріатичного морів, спрямоване на поглиблення інтеграції країн Центральної та Східної Європи. Підстава для такого прогнозу — проект «Тримор'я», що об'єднує 12 країн Центрально-Східної Європи: 4 країни Вишеградської групи, країни Балтії, Австрію, Хорватію, Румунію, Словенію та Болгарію. Ці держави, крім Австрії, мають кілька спільних знаменників, таких, як спільне минуле та членство в НАТО, отримане до вступу в ЄС. На жаль, у переліку країн «Тримор'я» відсутня Україна, попри запевнення сусідів співпрацювати та разом вирішувати спільні проблеми, в тому числі і безпекового характеру.

Кардинальні зміни у питаннях партнерства України у проекті «Тримор'я» (3SI) відбулися на саміті 21 червня 2022 р. у Ризі, де Україні надали статус держави-партнера.

Україна політично інтегрована в регіон. Партнерство з Польщею та Литвою є стратегічним, а війна наочно показала нашу близькість з інтересами інших держав Центрально-Східної Європи.

Україна вперше була представлена на найвищому рівні. Успішно спрацювала важлива для сучасного суспільства

синергія між органами влади та експертним середовищем, що активно популяризувало тематику Тримор'я через публікації, круглі столи, дослідження.

Про Україну активно заговорили в самій ініціативі. Цього року тема України не сходила з панелей Ризького саміту, починаючи з класичної президентської панелі, де лідери обмінюються виступами, і закінчуючи вузькоспеціалізованими дискусіями про цифровізацію чи залізничний транспорт, на яких питання про Україну залишились у топі. Звичайно, підвищений інтерес зумовлений передусім вторгненням Росії.

Підсумовуючи результати ризького саміту Тримор'я, «Європейська правда» зазначала, що на рівні Тримор'я активно обговорюється перспективне розширення газового інтерконнектору України з Польщею. Зокрема йдеться про зв'язок між вузлами Негмановіце в Польщі та Більче-Волиця в Україні та збільшення пропускної здатності до 8 млрд куб. м. Одне з основних інфраструктурних питань звучить так: чи вдасться Україні долучитись до транспортного коридору *Via Carpathia*? Президент Володимир Зеленський у промові наголошував на нашій участі в цьому логістичному коридорі, про це говорила й українська делегація на саміті.

Загалом партнерство з Тримор'ям — це стимул для розвитку українського сегменту мережі TEN-T, що значно програє в масштабах, якості та пропускній здатності мережам в ЄС.

Наша участь у *Via Carpathia* — це можливість швидкісного коридору з території Польщі через західні та центральні регіони України до порту в Одесі. Інша ідея говорить про швидкісний коридор з Польщі (Жешув) через західні області України в напрямку до Румунії (Сучава) та далі на південь.

Нині Україні варто сконцентруватись на двох аспектах:

Перший — це масштабне розширення пропускної здатності прикордонних пунктів пропуску з Польщею та Румунією та удосконалення митного законодавства. Щоб ідея *Via*

Carpathia запрацювала в Україні, необхідно максимально нівелювати проблему перетину кордону, черги та очікування. Саме від швидкості перетину кордону з Україною залежить бажання партнерів проекту вести діалог про наше залучення.

Другий — це переконування членів Тримор'я, що для зв'язку з портами в Констанці та Одесі логістично швидше та дешевше проходити територією України.

Поствоєнне відновлення та масштабна диверсифікація енергоносіїв — це ті ключові завдання, що стоять перед Україною зараз та в чому нам необхідна кооперація із сусідами з Тримор'я [32].

Враховуючи те, що РФ повністю заблокувала Україні основні логістичні шляхи транспортування і отримання вантажів, позитивним стало рішення Євросоюзу на погодження транспортного безвізу з Україною. Зокрема, 7 липня 2022 р. ухвалено рішення про запрошення України до Конвенції про процедуру спільного транзиту (NCTS) та до Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарами. Про це повідомила прес-служба Мінфіну.

«Незважаючи на воєнний стан, Мінфін продовжує втілювати у життя реформу митниці. Ми маємо на меті перетворити українську митницю на максимально зручний сервіс для нашого бізнесу. І NCTS дозволить зробити це, прискоривши проходження товарів через кордон. Митний безвіз — це можливість швидкого переміщення товарів між 36-ма країнами Європейського регіону. Водночас, приєднання до Конвенції про процедуру спільного транзиту та NCTS — це важливий крок майбутнього членства України в ЄС», — наголосив міністр фінансів України Сергій Марченко [40].

Рішення прийнято на засіданні робочої групи з питань відповідних конвенцій за результатами розгляду висновків фінальної Оціночної місії Генерального директорату з питань оподаткування та Митного союзу Європейської Комісії (DG TAXUD), яка відбулася 23-24 червня 2022 року.

Зазначається, що після приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту (NCTS) український бізнес зможе користуватися такими перевагами та спрощеннями:

- одна транзитна декларація та одна гарантія для переміщення товарів між 36 країнами (з країнами ЄС і ще з Великою Британією, Туреччиною, Сербією, Північною Македонією, Ісландією, Норвегією, Ліхтенштейном та Швейцарією);
- авторизовані підприємства зможуть відправляти та отримувати товари на своєму підприємстві без заїзду на митні термінали;
- українські фінансові гарантії діятимуть ще у 35 країнах світу [40].

1.4. Статус кандидата в члени ЄС — історично-стратегічна перемога України

8 липня 2019 р. у Києві відбувся щорічний саміт ЄС — захід двох сторін найвищого рівня за участю нового президента. За його підсумками було прийнято спільну заяву та ряд важливих документів щодо перегляду окремих положень Угоди про асоціацію, зокрема про надання Україні т.з. «промислового безвізу».

6 грудня 2020 р. на саміті Україна-ЄС у Брюсселі Президент України Володимир Зеленський, президент Європейської Ради Шарль Мішель та віцепрезидент Європейської Комісії Жозеп Боррель від імені президента Європейської Комісії Урсули фон дер Ляен виступили зі спільною заявою.

Знаковим для двосторонніх відносин є п.13 спільної заяви, де ЄС однозначно підтвердив повну підтримку зусиль нормандського формату, ОБСЄ, Тристоронньої контактної групи та Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні. Учасники саміту привітали відновлення взаємодії сторін на норманд-

ському саміті в Парижі в грудні 2019 р. та підкреслили важливість реалізації узгоджених з цього приводу заходів з метою повного виконання Мінських домовленостей усіма сторонами, підкреслюючи відповідальність Росії у зв'язку з цим.

У спільній заяві саміту сторони визнали існування багатьох проблемних питань щодо умов і стану реалізації базових положень Угоди про асоціацію України з ЄС. Для мінімізації цих викликів двостороннім відносинам прийнято спільну заяву саміту про можливість у 2021 р. внесення окремих змін у положення Угоди про асоціацію, на що було акцентовано увагу Президентом В. Зеленським.

У Посланні Президента України В. Зеленського до Верховної Ради України 2020 р. акцентовано увагу на глобальних змінах, що відбуваються у світі, і наголошено, що Україні слід переглянути окремі положення зовнішньополітичного спрямування. Цього вимагають сучасні виклики для України. Зокрема, у Посланні зазначено, що загострюються глобальні суперечності, що неефективність інструментів міжнародної безпеки не дозволяє вирішити наявні та провокує нові конфлікти. Посилюється конкуренція великих держав, зокрема за ресурси — людські, природні, економічні тощо. Потужніші міжнародні гравці прагнуть поліпшити свої позиції за рахунок слабших.

Важливим етапом співпраці України з Євросоюзом став візит президента Європейської Ради Шарля Мішеля, який на початку березня 2021 р. відвідав Україну з дводенним візитом, проявивши солідарність з Україною в боротьбі за деокупацію Донбасу. Президент Європейської Ради разом із Президентом України Володимиром Зеленським відвідали Донбас і його фронтову лінію та зустрілися з воїнами ЗСУ.

Результатами візиту стало те, що:

- надано значну фінансову підтримку Україні для потерпілих від війни регіонів Донбасу. ЄС протягом 7 років після Революції гідності надав Україні допомогу

більше, ніж на 16 млрд. євро. Це найбільший розмір допомоги країні, яка не є членом ЄС;

- ЄС надав Україні допомогу для боротьби з пандемією (190 млн. євро) та 1,2 млрд. євро макроекономічної допомоги;
- ЄС запровадив нові санкції проти Росії та ін.

23-й саміт Україна — ЄС відбувся 12 жовтня 2021р. за участі Президента України Володимира Зеленського, президентів Європейської Ради та Єврокомісії — Шарля Мішеля та Урсули фон дер Ляен [29].

Було обговорено питання двосторонніх відносин у контексті реалізації положень Угоди про асоціацію, стану боротьби з олігархами та корупцією в Україні та впровадження реформ у різних напрямках функціонування державних органів та судової гілки влади.

У процесі роботи саміту Україна-ЄС напрацьовано важливі положення, що підтверджують прогрес у взаємовідносинах у контексті реалізації базових положень Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Європейський Союз визнав і привітав європейський вибір України і прагнення стати членом ЄС. Блок поділяє прагнення України зміцнювати політичні зв'язки та економічну інтеграцію.

За підсумками саміту Україна-ЄС Президент України Володимир Зеленський, президент Європейської Ради Шарль Мішель та президент Європейської Комісії Урсула фон дер Ляен схвалили спільну заяву, яку оприлюднив Офіс Глави держави. Основні тези цієї заяви такі:

- Визнаються європейські прагнення України та вітаються вже досягнуті результати імплементації Угоди про асоціацію, успіх поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі.
- Визнається значний прогрес, досягнутий Україною у процесі реформування, та міститься заклик щодо по-

дальшого посилення зусиль. Йдеться, серед іншого, про необхідність швидкого впровадження реформи ВКСУ та Конституційного Суду, закону про СБУ.

- Вітаються зусилля України з деолігархізації, зокрема шляхом впровадження відповідного законодавства.
- ЄС має намір запропонувати у 2021 р. двосторонню фінансову допомогу в межах Інструменту сусідства, розвитку та міжнародного співробітництва (NDICI) для підтримки ключових реформ та імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.
- ЄС та Україна очікують на зміцнення економічної інтеграції в межах Угоди про асоціацію у таких сферах, як, зокрема, скасування ввізного мита, зелений курс, інтеграція енергетичних ринків та енергетичних систем тощо.
- Окремо підтверджується роль України як стратегічної країни для транзиту газу та підтверджується підтримка продовження транзиту газу територією України після 2024 року.
- Не визнається та продовжує засуджуватися незаконна анексія Росією українських Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, посилення милітаризації півострова, серйозне погіршення там ситуації з правами людини, а також обмеження свободи в'їзду громадян України на Кримський півострів та виїзду з нього. Засуджується проведення «виборів» до Держдуми на тимчасово окупованих територіях України. Підтверджується відданість впровадженню санкцій.
- Підтверджується повна підтримка зусиль нормандського формату, Тристоронньої контактної групи та ОБСЄ. Підкреслюється відповідальність Росії як сторони конфлікту.
- Поновлюється засудження постійних кроків Росії «щодо спонукання громадян України на територіях,

які наразі не контролюються урядом України, подавати клопотання на отримання російського громадянства за спрощеною процедурою, а також видачі російських паспортів громадянам України, що суперечить Мінським домовленостям».

- Україна привітала висновки Євросоюзу від 24 червня 2021 р., у яких лідери ЄС підтвердили, що повне виконання Мінських домовленостей залишається основною умовою для будь-яких серйозних змін у позиції ЄС щодо відносин із Росією. ЄС та Україна домовилися продовжувати співпрацю для подолання соціально-економічних та гуманітарних наслідків конфлікту. Також підкреслюється повна підтримка всіх зусиль із встановлення правди щодо збиття рейсу МН17. У цьому зв'язку Росію закликали визнати свою відповідальність та докласти максимальних зусиль для притягнення винних до відповідальності за збиття рейсу МН17 [29].

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо: настав час, щоб Євросоюз переходив від існуючої стратегії розуміння проблем України до стратегічного вирішення питань надання державі членства в ЄС.

Тим більше, що до позитивного рішення щодо членства України в ЄС спонукала російська агресія, яка розпочалася 24 лютого 2022 р. Про це говорив Президент України Володимир Зеленський на засіданні Європейської Ради [30]. Подякувавши за підтримку України, він зазначив: «... тепер ми з вами готуємо членство України у Європейському Союзі. Нарешті. Ось тут я вас прошу: не спізниться. Будь ласка. Бо за цей місяць ви порівняли ці світи, і ви все бачите. Хто чого вартий. І що Україна має бути в ЄС уже найближчим часом. Принаймні у вас для цього все є. А у нас є цей шанс».

Аналогічну позицію зайняли й інші очільники ЄС. Так, президент Європейської Комісії Урсула фон дер Ляен, перебуваючи у Києві, обіцяла підтримку ЄС, зазначивши наступне:

«Україна перебуває на передовій та захищає європейські цінності. Ми продовжимо бути на їхньому боці протягом усієї цієї війни і коли вони будуть відновлювати свою країну. Ми пропонуємо доповнити значну короткострокову допомогу, надану досі, новою винятковою макрофінансовою допомогою для України у розмірі до 9 мільярдів євро у 2022 році».

Вона також зазначила, що Євросоюз зацікавлений у тому, щоб очолити зусилля щодо відновлення України після війни. Для цього в Єврокомісії пропонують створити «платформу реконструкції» на чолі з Україною та ЄК, вона також об'єднає держави-члени ЄС, донорів, міжнародні фінансові інститути та інших партнерів-однодумців.

«Метою цієї платформи буде узгодження напрямку руху та забезпечення максимальної синергії всіх зусиль. Ці інвестиції допоможуть Україні стати сильнішими та стійкішими після руйнувань, завданих путінськими солдатами», — сказала фон дер Ляєн [34].

Наступним важливим кроком стало рішення Європейської Комісії, яким затверджено план відбудови України. План реконструкції RebuildUkraine, затверджений на основі оцінки потреб України, стане основою для Європейського Союзу та інших партнерів для визначення пріоритетних напрямів фінансування та конкретних проектів. Платформа координуватиме джерела фінансування та їх призначення для оптимізації їх використання, а також відстежуватиме прогрес у реалізації плану.

План передбачає реформи верховенства права та боротьбу з корупцією, а інвестиції мають бути приведені у відповідність до кліматичної, екологічної та цифрової політики та стандартів ЄС.

При цьому в Єврокомісії зазначили, що потребуватимуть додаткових джерел фінансування. «Непередбачені потреби, викликані війною Росії проти України, значно виходять за межі засобів, наявних у нинішній багаторічній фі-

нансовій структурі. Тому доведеться визначати нові джерела фінансування», — ідеться у повідомленні.

Урсула фон дер Ляен, президент Європейської Комісії, зазначила, що «Україна може розраховувати на повну підтримку ЄС».

«ЄС продовжить надавати короткострокову фінансову підтримку Україні... І ми готові взяти на себе провідну роль у міжнародних зусиллях з відновлення, щоб допомогти відбудувати демократичну та процвітаючу Україну. Інвестиції підуть пліч-о-пліч з реформами, які підтримають Україну на її європейському шляху», — додала вона.

Європейський Союз буде спиратися на план, який розробляє Нацрада з питань повоєнного відновлення України, зазначив прем'єр-міністр України Денис Шмигаль. Тобто Україна буде «власницею» процесу, але для максимальної прозорості та ефективності будуть залучати європейських партнерів. Спільний план спиратиметься на 4 опори:

1. Відбудова всієї інфраструктури за найновішими стандартами та європейською політикою.
2. Модернізація української держави та наших інституцій.
3. Максимальна інтеграція України з ЄС в усіх сферах і напрямках.
4. Економічна трансформація, в тому числі нові можливості для українського бізнесу.

Надзвичайно важливим для України також стало підтвердження 17 червня Єврокомісією висновку, що наша держава заслуговує на статус кандидата для вступу в ЄС. В той же час одночасно із затвердженням статусу кандидата Брюссель висунув на адресу Києва вимоги щодо проведення реформ, надавши список із семи пунктів.

Йдеться не про сім вимог ЄС, а про сім блоків реформ, виконання яких Євросоюз визначив як умову того, що статус кандидата збережеться:

- (1) реформа Конституційного Суду;
- (2) продовження судової реформи;
- (3) антикорупція, включно з призначенням керівника САП;
- (4) боротьба з відмиванням коштів;
- (5) втілення антиолігархічного закону;
- (6) узгодження аудіовізуального законодавства з європейським;
- (7) зміна законодавства про нацменшини [32].

Тепер детальніше про кожну з них. Почнемо з найменш важливих і закінчимо ключовими — тими, які зазначені першими.

Нацменшини

Цей пункт записали для заспокоєння Угорщини. У ньому йдеться про те, що Україна ще кілька років тому обіцяла ухвалити рамковий закон про нацменшини.

Чи не вимагатиме Угорщина ухвалити закон у редакції, яка не підійде Україні? У Брюсселі запевняють, що ні. Передбачається, що закон про нацменшини треба буде подати на аналіз до Венеційської комісії, і якщо вона скаже, що документ у нормі та не утискає інтереси угорської меншини, то вимогу буде виконано.

Відмивання коштів та аудіовізуальне законодавство

Ці два пункти — дуже дивні. Річ у тім, що в цих сферах та у тому ключі, як це описує ЄК, в Україні немає таких проблем, щоби визначати ухвалення нового законодавства як вимоги до кандидатства. Навіть сама Єврокомісія в описовій частині не змогла детально прописати, в чому конкретно полягають претензії.

Одна з версій, як цей пункт з'явився у висновку, — це те, що існували вимоги якоїсь з країн ЄС, і в Брюсселі вирішили, що легше записати цей пункт, а потім внести якісь точкові зміни у законодавство і оголосити, що вимогу знято.

Ще один з можливих варіантів — що у висновок навмисно включили такі пункти, що дадуть Україні легко «продемонструвати прогрес».

Боротьба з олігархами

У багатьох в Україні цей пункт викликав подив, адже існує (хибний) стереотип, що антиолігархічний закон не має підтримки на Заході. Це не так. У ЄС його підтримували від початку. І, як виявилось, підтримка настільки висока, що він — після переговорів Урсулі фон дер Ляен та Володимира Зеленського — потрапив навіть у список умов для кандидатства.

А щоби чинна влада не сприйняла це як карт-бланш для довільної «розолігархізації», ЄК записала запобіжник: закон має пройти експертизу Венеційської комісії і, за потреби, бути відповідно змінений. До ВК цей документ передали минулої осені, дата висновку наразі не визначена. Хоча є шанс, що «Венеційка» розкритикує його вщент.

Лишаються ще три пункти, і от вони є суттю висновку ЄК.

Антикорупція

У цьому пункті скомбіновані відразу кілька умов. Одна з них — призначити керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, «затвердивши визначеного переможця конкурсу». Як відомо, Банкова тривалий час, від минулого року, блокує призначення переможця, і це вже набуло неприйнятних масштабів, адже Зеленський особисто обіцяв вирішити проблему і президенту Байдену, і Урсулі фон дер Ляен, але нічого не змінилося.

Через це ЄС пішов на безпрецедентний крок — уперше вимагаючи призначити конкретну людину на посаду.

І цей пункт стане тестом бажання Зеленського здійснювати реальні реформи у сфері правосуддя.

«Я особисто навіть не знаю, хто переміг у тому конкурсі, і це не важливо. Але чесний конкурс відбувся, ЄС активно брав участь у його організації і проведенні. Україна має про-

демонструвати, що вона діє за правилами, і призначити обраного керівника САП», — пояснив ЄП європейський високопосадовець, що опікувався формуванням документа [32].

Крім того, у цьому блоці є вимога провести чесний конкурс на призначення нового голови НАБУ, а також присутні загальні вимоги на кшталт «ефективного розслідування та судових вироків», виконання яких Єврокомісія буде оцінювати на власний розсуд.

Судова реформа та Конституційний Суд

Тут жодних сюрпризів, ЄК повторила те, що звучало не раз.

Україна має нарешті розпочати призначення фахових суддів до КС, а для цього запровадити систему попереднього відбору суддів. А у судовій реформі ЄС чекає перевірки/чистки Вищої ради правосуддя та створення нової Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Та лишається питання: а що буде, якщо Зеленський та Верховна Рада провалять виконання цих вимог?

Чи заберуть у нас статус кандидата?

Рішення, яке Єврокомісія ухвалила щодо України (а також щодо Молдови, воно ідентичне), не має аналогів. ЄС ще ніколи такого не робив.

Зазвичай Брюссель або каже, що держава готова до кандидатства, і рекомендує розпочати з нею переговори про членство (як варіант — після виконання певних умов), або визнає, що вона не готова, і пропонує повернутися до питання пізніше, коли претендент стане більш європейським (таке рішення ухвалили щодо Грузії).

А щодо нас придумали гібрид.

При цьому, на відміну від усіх інших держав, яким давали статус кандидата, в українському висновку немає фрази про запрошення України або Молдови до переговорів навіть за виконання умов.

А 7 блоків реформ, описаних вище, необхідно виконати для того, щоб зберегти статус кандидата. Рішення це чітко

зазначає, а також додає, що Брюссель лише за собою право забрати цей статус у будь-який момент, або ж навпаки — перемістити Україну або Молдову на наступний етап.

«Будь-яка з цих країн оцінюється і може просуватися на основі своїх здобутків, але так само це означає, що ЄС може переглянути рішення про кожний зі здійснених кроків у разі, якщо умови надання більше не виконуються», — йдеться у документі.

Безумовно, окремі пункти виконати непросто, але найголовніше те, що процес євроінтеграційного поступу прискорився, і лідери ЄС принципово погодились іти до позитивного рішення щодо вступу України в ЄС.

Зазначимо, що наведений список завдань із 7 пунктів для України — кандидата в члени ЄС — стосуються першого політичного критерію членства.

Ці «умови прийнятності», що згадуються у статті 49 Договору про ЄС згідно з Копенгагенськими критеріями членства дослівно звучать так: *«Членство вимагає, щоб країна-кандидат досягла стабільності інституцій, що гарантують демократію, верховенство права, права людини та повагу та захист меншин, існування функціонуючої ринкової економіки та здатність впоратися з конкурентним тиском і ринковими силами всередині Союзу. Членство передбачає здатність кандидата взяти на себе зобов'язання членства, включаючи дотримання цілей політичного, економічного і валютного союзу»*.

Це критерії членства у ЄС, а не критерії для надання статусу кандидата. Фактично вважається, що для отримання статусу кандидата потрібен певний достатній рівень відповідності цим копенгагенським критеріям членства.

Нинішній список із семи пунктів Єврокомісії виглядає цілком реалістичним щодо виконання до кінця цього року за наявності політичної волі. Тим більше що, за словами Урсули фон дер Ляєн, сам президент України зазначає, що ці

реформи потрібно робити Україні заради самої себе, а не заради ЄС. Утім, так виглядає, що зовнішня рамка внутрішніх реформ у формі вимог ЄС до країни-кандидата все-таки буде дуже доцільною для України на наступні роки, аби раптом, так би мовити, не схибити з курсу.

Але наразі залишається неясним, що ж буде після виконання цих семи кроків (або ще якихось, адже Європейська Рада може додати іще щось до запропонованого Єврокомісією списку). Чи вважатиметься це достатнім для переходу на наступний етап — відкриття переговорів про вступ до ЄС? Принаймні у висновку Єврокомісії про це не згадується, хоча, не виключено, така прив'язка може з'явитися у тексті рішення Європейської Ради.

Власне, найбільш оптимістичним розвитком подій буде, якщо наприкінці 2022 року ЄС констатує виконання передумов і вирішить відкрити з Україною переговори про вступ. Предметом таких переговорів є гармонізація законодавства, практики його застосування та функціонування інституцій у країні-кандидаті з нормами ЄС за 35 розділами (сферами). Причому тут потрібно буде перейняти все європейське законодавство, а не вибірково виконувати лише частину, інакше до ЄС не візьмуть.

У випадку країн Центрально-Східної Європи, що вступали до ЄС в останні десятиліття, такі переговори займали щонайменше три-шість років. Після їхнього успішного завершення, певного часу — року, а то й більше, — потребували підписання угоди про вступ, її ратифікація всіма сторонами (у тому числі всіма наявними країнами — членами ЄС) і зрештою набуття чинності [35].

На кожному з цих етапів процес може забуксувати або через наш регрес у реформах, або через політичне ветування з боку окремих країн-членів. За останні пару десятків років таких негативних прикладів у політиці розширення ЄС накопичилося дуже багато. Так, Туреччина, Чорногорія і

Сербія почали переговори про вступ до ЄС відповідно 2005-го, 2012-го і 2013 років, але досі не вступили через те, що, за оцінками ЄС, не досягнули відповідності критеріям. Натомість є приклад Північної Македонії, яка є кандидатом з 2005 року, але її рух до членства у ЄС було заблоковано спочатку Грецією, потім дещо пригальмовано Францією, а віднедавна знову заблоковано Болгарією. Причому одночасно від болгарського вето постраждала і Албанія, бо ЄС розглядає її в одному «кошику» з Північною Македонією.

Інтеграція України до ЄС матиме вирішальні геополітичні наслідки як для самої України, так і для цілого європейського континенту. Критично важливо, щоб у ЄС це чітко розуміли і вже мали стратегію щодо наступних кроків з допомоги Україні на найвищому рівні та мобілізації зусиль заради спільної мети.

Рішення Євросоюзу щодо надання членства про надання Україні статусу кандидата в ЄС стало логічним, справедливим і абсолютно щирим проявом глибокої шани з боку лідерів Євросоюзу жертвовності та відданості українських військових, волонтерів, добровольців, пересічних громадян, а також даниною пам'яті десяткам тисяч українців, які загинули внаслідок російського вторгнення і воєнних злочинів путінського режиму.

Важливими для України на шляху до Євросоюзу є такі кроки:

Крок перший. До кінця цього року згідно з процедурою Єврокомісія має ухвалити позитивний звіт щодо України. Підготовка такого звіту передбачена висновками останнього саміту ЄС. Єврокомісія буде оцінювати стан виконання за названими, сімома ключовими питаннями, які відзначив ЄС, надаючи статус кандидата Україні.

Крок другий. Якщо Україна продемонструє відповідність 7 вимогам, то Рада ЄС визначиться з наступними кроками, що мають включити початок конкретних перегово-

рів щодо вступу України до ЄС за 35-розділами правового законодавства ЄС.

Крок третій. Ведення самих переговорів та їх завершення із позитивним для України результатом про приєднання до ЄС у 2027-2028 рр., щоб отримати членство вже у 2029 році, коли заплановані вибори до Європарламенту та формування нового складу Єврокомісії.

На важливе запитання, як зробити так, щоб Україна результативно та швидко провела переговори з ЄС, дає відповідь у своїй статті Андрюс Кубілюс — депутат Європарламенту. Для того, аби прискорити процедуру перемовин для України, Європейський Союз має кардинально переглянути свою філософію щодо розширення:

(а) ЄС має усвідомити, що членство України вигідне не лише Україні, а й самому Євросоюзу. Поширення демократії, стабільності та економічного добробуту на Схід в інтересах самого Європейського Союзу, бо це єдиний шанс на демократичні перетворення і всередині Росії;

(б) повернення політики розширення повинне розпочатися з аналізу помилок та прорахунків минулих десятиліть та запровадження таких змін з урахуванням старого досвіду;

– ЄС не має звертати уваги на спроби шантажу та залякування з боку Кремля, як сталося з Україною у 2014 році;

– перспектива розширення Європейського Союзу має прискорити реформи інститутів та механізму прийняття рішень у самому ЄС, щоб країни союзу не стояли на заваді подальшому розширенню;

– країни-члени ЄС не повинні мати права блокувати прийняття до ЄС своїх сусідів, з якими в них є невирішені історичні питання;

– Євросоюз має віднайти у собі «апетит до розширення», зрозумівши, що членство України посилить ЄС [36].

Євроінтеграційний поступ України після отримання статусу кандидата на членство в ЄС набирає динамізму і

результативності, Сьогодні ведеться практична робота по концентрації зусиль на інтеграцію до Єдиного ринку, який гарантує максимально швидкий доступ до програм з фінансової допомоги ЄС на дуже привабливих умовах.

Після перемоги над «путінізмом» необхідно ліквідувати наслідки руйнівного удару по економіці. Багатомільярдний план відбудови України стане прискорювачем інтеграційного поступу до членства в ЄС.

Надзвичайно важливо, що чинне керівництво інституцій Євросоюзу — і Шарль Мішель, і Урсула фон дер Ляєн, і Роберта Метсола — щиро віддані питанню підтримки нашої держави і у боротьбі з російським агресором, і у зближенні з Євросоюзом. Так само максимально конструктивним наразі є і чинний склад Європарламенту.

Наступний виборчий цикл у Євросоюзі запланований на 2024 рік. Аналогічні процеси відбуватимуться і в Україні. Тому видається логічним докласти всіх зусиль і Києву, і Брюсселю, аби вчасно зробити ще один стратегічно важливий крок у набутті членства в ЄС і схвалити рішення про початок передвступних переговорів до наступного виборчого циклу в Україні і ЄС 2024 року.

Ключовим фактором, який впливатиме на динаміку зближення України та ЄС, стане здатність української влади продовжувати ефективну реалізацію Угоди про асоціацію, включаючи поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі. З локалізацією бойових дій і поступовим поверненням до мирного життя надважливим завданням для влади буде забезпечити верховенство права та запобігти поверненню до старих політичних закулісних ігор. Внутрішній розбрат — це саме те, на що очікують друзі Кремля для дискредитації та гальмування нашого європейського вибору.

Принципи та механізми, закладені в Угоді, вже дають змогу за наявності політичної волі в Україні та Єврокомісії рухатись у напрямі досягнення критеріїв членства та на-

ближення українського законодавства до європейського правового доробку.

У зв'язку з цим слід максимально ефективно використати триваючий процес перегляду Угоди та її оновлення для здійснення «квазіскринінгу» українського законодавства. Це значно скоротить тривалість відповідних процедур у рамках передвступних переговорів [37].

Отримання статусу кандидата стало історичною стратегічною перемогою України, що започаткувало формальний процес вступу нашої держави до Євросоюзу. Швидкість і темпи нашого руху залежать не лише від спроможності оминати «зовнішні рифи», а передусім від здатності української влади та суспільства зберегти національну єдність, перемогти у війні з путінським режимом і впроваджувати системні цілеспрямовані реформи. Вікно можливостей для української євроінтеграції залишатиметься відчиненим щонайменше до 2024 року. Тому наше спільне завдання — максимально використати його для ефективного українського державотворення [42].

Історично важливе рішення Європейської Ради щодо відкриття європейської перспективи і надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі підвело ризику під першим формальним етапом процесу вступу нашої держави до ЄС. Українці героїчно боронять свою землю від російського вторгнення. Ми показали усьому світу, що уміємо захищатись і перемагати, якщо маємо за спиною підтримку Євросоюзу та міжнародної спільноти. Немає сумніву, що Україна стане членом сім'ї Європейського Союзу в недалекому майбутньому, для цього є всі підстави і практичні дії по захисту європейських принципів у війні з Росією.

1. Артёмов І.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: монографія. Ужгород: Ліра, 2009. 22 с.
2. Артёмов І.В. Європейська інтеграція України: стан, проблеми, перспективи: зб. наук. статей. Книга 1. — Ужгород: ПП «Аутдор-шарк», 2014. — 380 с.
3. Віднянський С.В. Україна — Європейський Союз: основні етапи і проблеми співпраці // Україна в історії Європи XIX — початку XXI ст.: історичні нариси / За ред. С. В. Віднянського. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2020. С. 625-672.
4. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-do-verho-64717>
5. Указ Президента України №121/2021. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>
6. Кабінет Міністрів розробив Стратегію зовнішньої політики України на період 2021-2024 років для затвердження Радою національної безпеки і оборони (РНБО). URL: <https://ukranews.com/ua/news/781213-kabmin-rozrobyv-strategiyu-zovnishnoyi-polityku-ukrayiny-do-2025-roku>
7. Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна — НАТО на 2021 рік. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1892021-38845>
8. Саміт НАТО: Байден, розмови про ПДЧ для України та російська загроза. URL: <https://www.dw.com/uk/samit-nato-baiden-rozmovy-pro-pdch-dlia-ukrainy-ta-rosiiska-zahroza/a-57893970>
9. Артёмов І.В. Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції: навчальний посібник: у 2-х кн. Ужгород: Ліра, 2008. (Серія «Євроінтеграція: український вимір». Вип. 11).
10. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. — К.: НІСД, 2015. — 474 с.
11. Артёмов І. Правові та зовнішньополітичні засади національної безпеки України: актуальні аспекти // Геополітика України: історія і сучасність : зб. наук. пр. / ред. кол.: І. В. Артёмов (гол. ред.) та ін. — Ужгород : ДВНЗ «УЖНУ», 2018. Вип. 1 (20). — С.47-64.
12. Артёмов І. В. Європейська інтеграція України: стан, пробле-

- ми, перспективи: зб. наук. статей. Книга 1. — Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2014. 380 с.
13. Вовканич І., Тодоров І. Агресія Росії проти України: виклики демократичним цінностям // Геополітика України: історія і сучасність: зб. наук. пр. / ред. кол.: І. І. Черленяк (гол. ред.) та ін. — Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2020. Вип. 1 (24). — С. 7-17.
 14. Саміт Східного партнерства. URL: https://www.eeas.europa.eu/node/34666_uk
 15. Безпека Східного партнерства: які перспективи відкриті для України. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2021/03/5/7120304/>
 16. Підсумки саміту Україна-ЄС: що згадали та про що «забули» у рішенні президентів// Європейська правда. 2019. липень. URL: <https://www.euointegration.com.ua/experts/2019/07/10/7098307/>
 17. Коваль Н. Стійкість, стабільність, стагнація — три «с» Східного партнерства // Дзеркало тижня. 2017. 2-8 грудня (№46). URL:https://dt.ua/international/stiykist-stabilnist-stagnaciya-tri-s-shidnogo-partnerstva-261758_html
 18. Спільна заява за підсумками 22-го саміту Україна — ЄС. URL:<https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-zapidsumkami-22-go-samitu-ukrayina-yes-64321>
 19. Україна, Грузія та Молдова закликають ЄС поглибити інтеграцію. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/4322766-ukrayna-hruziya-y-moldova-pryzvavuit-es-uhlubyt-yntehratsyui>
 20. Кулеба озвучив три очікування України від формату «Східного партнерства». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/11/15/7314062/>
 21. Перемоги і поразки України у зовнішній політиці: підсумки 2020. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/politics/peremogi-i-porazki-ukraini-v-zovnishnij-polititsi-pidsumki-2020.htm>
 22. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 29: Відп. ред. С.В. Віднянський. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2020. 341 с.
 23. Шість років виконання Угоди про асоціацію з ЄС: що маємо і що далі? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/06/25/7298366/>
 24. Євросоюз представив нову стратегію відносин з Росією. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2021/06/17/7124557/>
 25. Розділене тріо: як Молдова, Грузія та Україна шукають свої

- шляхи для зближення з ЄС. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2021/10/22/7129347/>
26. Україна увійде до наступної хвилі розширення ЄС. Прогомів промова міністра Кулеби. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2021/10/21/7129294/>
 27. Україні «знадобиться 20 років роботи» для членства в ЄС — президентка Естонії. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/08/25/7304898/>
 28. Спільна заява за підсумками 23-го саміту Україна — Європейський Союз. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-pidsumkami-23-go-samitu-ukrayina-yevropejsk-71037>
 29. Артёмов І.В. Європейська інтеграція України: стан, проблеми, перспективи: зб. наук. статей. Книга 1. — Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2014. — 380 с.
 30. Промова Президента України Володимира Зеленського на засіданні Європейської Ради. URL: <https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zasidan-73809>
 31. Членство в ЄС є пріоритетним напрямом для Української держави та нашого народу — Володимир Зеленський за результатами зустрічі з Шарлем Мішелем у Києві. URL: <http://www.vin.gov.ua/news/top-novyny/46220-chlenstvo-v-yes-ie-priorytetnym-napriamom-dlia-ukrainskoi-derzhavy-ta-nashoho-narodu-volodymyr-zelenskyi-za-rezultatamy-zustrichi-z-sharlem-mishelem-u-kyievi-2>
 32. Кандидат авансом: 7 вимог, які має виконати Україна, щоб ЄС не скасував її новий статус. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2022/06/18/7141516/>
 33. «Кандидат у члени» Тримор'я: як Україні краще скористатися новим статусом. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2022/07/5/7142615/>
 34. Єврокомісія пропонує виділити 9 млрд євро макрофінансової допомоги Україні. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/18/povyna/finansy/yevrokomisiya-proponuye-vydylyty-9-mlrd-yevro-makrofinansovoyi-dopomohy-ukrayini>
 35. Коли Україна може стати членом ЄС і як не упустити шанс. URL: <https://zn.ua/ukr/international/koli-ukrajina-mozhe-stati-chlenom-jes-i-jak-ne-upustiti-shans.html>
 36. Андрюс Кубілюс. План євроінтеграції: коли можливий вступ України до ЄС та як його досягти. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2022/07/8/7142850/>
 37. Україна — кандидат в члени Євросоюзу: п'ять речей, які варто

- знати. URL: <https://wz.lviv.ua/blogs/462463-ukraina-kandydat-v-chleny-uevrosoiuzu-piat-rechei-iaki-var-to-znaty>
38. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2021 рік. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/euua_report_2021_ukr-2.pdf
 39. Віднянський С. В. Взаємовідносини України і Європейського Союзу після Помаранчевої революції: потенціал і нереалізовані можливості // Геополітика України: історія і сучасність : зб. наук. пр. — Ужгород, 2018. — Вип. 1 (20). — С. 9-4
 40. «Митний безвіз»: ухвалено рішення про запрошення України до митних Конвенцій про процедуру спільного транзиту (NCTS) та спрощення торгівлі товарами. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/212398_mitniy-bezvz-ukhvaleno-rshennya-pro-zaproschennya-ukrani-do-mitnikh-konventsy-pro-protseduru-splnogo-tranzitu-ncts-ta-sproshchennya-torgvl-tovarami
 41. Чому Євросоюз погодився на «транспортний безвіз» з Україною. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/30/7142371/>
 42. Стефанішина: вікно для вступу України до НАТО може відкритися ще до завершення війни з Росією. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2022/08/29/7145770/>

Розділ II

РОЗВИТОК ВІДНОСИН УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ТА ОКРЕМИМИ КРАЇНАМИ-ЧЛЕНАМИ ЄС (2014-2022 рр.)

- 2.1. *Еволюція взаємовідносин України та Європейського Союзу в умовах російсько-української війни*
- 2.2. *Особливості і проблемні питання відносин України з окремими країнами-членами ЄС*

2.1. Еволюція взаємовідносин України та Європейського Союзу в умовах російсько-української війни

Російсько-українська війна 2014-2022 рр. матиме, без сумніву, глобальні наслідки. Вже сьогодні своїм героїчним спротивом брутальній російській агресії Україна вплинула на регіональні та глобальні процеси. Саме вона є тим рушійним чинником, який форматує сьогодні геополітичні підвалини нового світового порядку в першій половині XXI століття. Зокрема, після Другої світової війни Європа ще ніколи не була настільки об'єднаною, наскільки її об'єднав поки що лише кандидат до її елітного клубу — Європейського Союзу, український народ, який прийняв на себе удар варварської російської навали, щоб в черговий раз захистити і себе, і весь Європейський континент, по суті, всю європейську, євроатлантичну цивілізацію.

Ця війна привела до консолідації держав-членів Північноатлантичного альянсу, зміцнення воєнного потенціала

лу, активізації оборонної діяльності та розширення НАТО, зокрема за рахунок приєднання до нього традиційно нейтральних Фінляндії та Швеції, які через російську загрозу подали офіційні заявки на вступ до Альянсу, що були прийняті до розгляду і на кінець червня 2022 р. 20 країн-членів НАТО вже ратифікували протоколи про їх приєднання [1]. Вона також вплинула на послаблення протистояння двох наддержав — США і Китаю, а також на певне ускладнення взаємовідносин РФ з партнерами по БРІК та ОДКБ, які змушені реагувати на російську агресію проти України, враховуючи обурливе ставлення до неї світового співтовариства.

До глобальних наслідків російсько-української війни слід віднести політичні (виключення РФ з низки міжнародних організацій та інститутів) і економічні санкції проти Росії та її окремих громадян (лише ЄС прийняв 6 пакетів санкцій проти РФ (а це — понад 10 тис. обмежень), готується сьомий пакет), а також витіснення Росії з ринку нафти та газу, а за великим рахунком її всієї як держави-терориста — з міжнародної арени. Ще 11 березня 2022 р. країни ЄС ухвалили т. зв. Версальську декларацію, в якій пообіцяли якнайшвидше відмовитися від імпорту російських енергоносіїв. А ЄС імпортує з РФ 45% природного газу, 25% нафти, 45% вугілля та 20% урану. Німеччина, наприклад, імпортує з РФ 46% газу і 37% нафти, а Угорщина на 85% залежна від РФ у постачанні газу, на 65% — нафти, на 100% — ядерного палива. Значною є залежність в цьому від Росії Словаччини та Болгарії. А прибутки від продажу нафти і природного газу становлять понад третини доходів бюджету РФ. У 2021 р., наприклад, країни ЄС сплатили РФ за ці поставки 99 млрд євро. А в цьому, 2022 р., РФ може заробити понад 320 млрд — на 30% більше. Ось чому дедалі більше держав, солідаризуючись з Україною, зокрема США, Велика Британія, Польща, країни Балтії, Фінляндія, Данія, Іспанія виступають за негайний мораторій на купівлю енергоресурсів з РФ і вже поступово вводять його [2].

Загалом російсько-українська війна негативно позначилась на світовій економіці, яка уповільнено виходила з рецесії, викликані двома роками пандемії коронавірусу, починаючи з осені 2019 року. В Європі радикально зросли ціни на енергоносії та «забули» про протидію кліматичним змінам. Санкції та контрсанкції, за даними Світового банку, на 5% зменшили обсяги світової торгівлі. Були перервані різноманітні логістичні ланцюги постачання сировини, капіталів, робочої сили, товарів. Активна стадія війни загострила еміграційне питання. Утримання майже 6 млн. українських біженців у країнах ЄС тільки в 2022 р., за даними «BBC World Service», коштуватиме 26 млрд. євро. Росія намагалась загострити продовольчу кризу у бідних африканських країнах, аби спровокувати додаткові хвилі біженців до країн Європейського Союзу. Кремль свідомо вдався до шантажу світу ядерною зброєю, енергетичною зброєю, продовольчою зброєю. Одночасно РФ стимулювала низку країн Азії, Африки, Латинської Америки дистанціюватись від послідовної підтримки України. Китай фактично відкинув пропозиції США щодо підтримки західних санкцій проти РФ, а китайська пропаганда коментує дії РФ в Україні у наративах кремлівської пропаганди. Індія сприймала нейтралітет у цьому питанні як підтримку балансу сил та інтересів між світовими потугами. Російська агресія проти України стимулювала зміцнення економічних зв'язків у форматі БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південно-Африканська республіка). Китай, наприклад, уклав контракти з Бразилією замість закупівлі української кукурудзи.

У східноєвропейському регіональному вимірі російська агресія проти України поставила під питання виживання білоруської незалежності. Водночас російська агресія стимулювала формування нових регіональних об'єднань. Україна, Молдова, Грузія створили «Асоційоване тріо», аби координувати просування до повноцінного членства в Єв-

ропейському Союзі. Зміцнюється «Люблінський трикутник» у складі України, Польщі, Литви. Стратегічним союзником країн «Люблінського трикутника» стала Велика Британія.

Нарешті, російсько-українська війна 2014-2022 рр. продемонструвала неефективність діяльності міжнародних організацій та інституцій, зокрема ООН та ОБСЄ, які повинні були попередити цю війну і не спромоглися зробити цього, а отже вони, безумовно, потребуватимуть глибокого реформування й оновлення миротворчої діяльності відповідно до нових загроз і викликів глобального світу, що трансформуються на наших очах.

Отже, російсько-українська війна має суттєвий вплив на трансформацію всієї системи сучасних міжнародних відносин. Для періоду модерну властивим був блоковий підхід до забезпечення безпеки. Постмодерна система міжнародної безпеки вибудовується на основі поєднання ієрархічних і мережевих характеристик міжнародної системи. Формування нової системи міжнародної безпеки ускладнюється різними факторами: інерційним опором будь-яким змінам; вирішенням конфліктів за принципом: один суб'єкт виграв — інший програв; не всі суб'єкти міжнародної спільноти беруть участь у прийнятті рішень; дисципліна підтримується за рахунок сили та приниження; зроблені помилки не визнаються, що продукує почуття незахищеності від образливих і насильницьких дій; ігнорується аналіз досвіду конфліктів, що виникають, тощо. По суті, на наших очах зникає світ, заснований на демократичних правилах. Домінантним інструментом вирішення конфліктів є сила у всіх її проявах. До появи багатопольярного світу формується світ конкуруючих військових блоків. Росія намагається залучити Китай до військового блоку у форматі «Шанхайської організації співробітництва». В Кремлі були сподівання, що Пекін, скориставшись увагою США до російської агресії в Україну, силою вирішить тайванську проблему. Але Китай більше залежить

від торгівлі з ЄС і США, тому не готовий принести в жертву внутрішньополітичну стабільність вирішенню проблеми повернення Тайваню до Піднебесної.

Після 24 лютого 2022 р. світ постійно балансує на межі чергової гарячої світової війни. Президент ФРН Ф.-В. Штайнмайер з приводу цього заявив, що війна Росії проти України поставила хрест на ідеї спільного європейського дому, озвученої ще президентом СРСР М. Горбачовим, стала причиною посилення динаміки геополітичних і геоекономічних змін, і світ знаходиться «на порозі нової ери», і що «наслідки цих змін непередбачені». «Ми повинні зробити наші демократії, нашу економіку стійкими, не забуваючи про наші цілі — світовий порядок, заснований на правилах, і ліберальна, справедлива і сприятлива для клімату глобальна економіка», — наголосив він [3]. А експрем'єр — міністр Великої Британії Тоні Блер попереджає, що ера політичного й економічного домінування Заходу підходить до кінця через дії Росії в Україні і зміцнення Китаю як «другої наддержави» світу, і тому західним державам необхідно збільшити свої витрати на оборону для збереження своєї військової переваги, одночасно поширюючи свою «м'яку силу», будуючи зв'язки з країнами, що розвиваються [4]. Президент США Джо Байден під час літньої 2022 р. поїздки на Близький Схід теж пообіцяв країнам регіону допомагати протистояти впливу Китаю, Росії або Ірану [5].

Нарешті, одним із принципово важливих наслідків цієї війни, особливо для нас, українців, є суттєве поглиблення взаємовідносин України та Європейського Союзу, яке врешті-решт повинно привести нашу країну до повноправного членства в ЄС, незважаючи на те, що РФ і це міжнародне об'єднання через підтримку й допомогу Україні в її протистоянні російському агресору оголосила, поряд з НАТО, ворожим і виступає проти його розширення на Схід.

Європейський напрям зовнішньої політики, зокрема європейська інтеграція, як відомо, є незмінним стратегічним

пріоритетом державної політики незалежної України з перших днів її існування, але водночас одним із самих складних і суперечливих аспектів українського державотворення. Підтвердженням цього є і широкомасштабна військова агресія Росії проти України, головний «злочин» якої в очах Кремля полягає саме в тому, що її громадяни і керівництво обрали проєвропейську, прозахідну орієнтацію.

Загалом у хронології безпосередніх відносин України і Європейського Союзу можна виділити принаймні 5 етапів:

- 1991-1994 рр. — період ініціативно-динамічних зовнішньополітичних зусиль з боку України щодо налагодження співробітництва з Європейським Союзом і байдужості та нейтральної пасивності з боку ЄС;

- 1995-1998 рр. — т. зв. «інерційний період», але із започаткуванням постійного партнерського діалогу між Україною і ЄС на основі підписаної ними у 1994 р. Угоди про партнерство і співробітництво;

- 1999-2004 рр. — т. зв. «смутий час», коли, з одного боку, Президентом України Л. Кучмою відповідно до Угоди про партнерство і співробітництво були зроблені організаційно-законодавчі кроки щодо визначення євроінтеграційного стратегічного зовнішньополітичного курсу, а з іншого — посилились авторитарні тенденції його правління і залежність (переважно негативна) зовнішньої політики України від серйозних внутрішньополітичних випробувань (корупція, тіньова економіка, придушення свободи слова тощо), що викликало розчарування з боку західних партнерів;

- 2005-2013 рр. — т. зв. «переговорний період», який, незважаючи на насиченість подіями у відносинах України з Європейським Союзом, можна назвати «часом нереалізованих можливостей», адже наближення нашої держави до ЄС переважно тільки декларувалося й імітувалося, а реальних результатів практично не було, і не в останню чергу через занадто «обережну» позицію Євросоюзу;

- від 2014 р. — сучасний період, пов'язаний із початком Революції гідності та підписанням, ратифікацією й реалізацією Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом в умовах тимчасової окупації АРК, воєнного протистояння на сході України та розгортання широкомасштабної російсько-української війни і системної кризи й початку реформування самого ЄС [6, с.4].

Водночас саме нинішній етап взаємовідносин між Україною та Європейським Союзом виявився найбільш результативним щодо реалізації євроінтеграційного курсу України і заслуговує на особливу увагу.

Після зміни влади в Україні внаслідок Революції Гідності в лютому 2014 р. і наступної тимчасової окупації РФ Автономної республіки Крим та розгортання нею гібридної війни на сході України Європейський Союз нарешті виявив готовність надати Україні морально-політичну підтримку. 20 березня 2014 р. новий прем'єр-міністр України А. Яценюк підписав політичну частину Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. А обрання 25 травня 2014 р. в першому ж турі нового, проєвропейськи налаштованого Президента України П. Порошенка свідчило про певну консолідацію волі українського суспільства чинити спротив російській агресії і активізувати зусилля в реалізації європейського вибору України. Тому цілком очікувано й закономірно вже 27 червня 2014 р. у Брюсселі Президент України П. Порошенко разом із лідерами Грузії і Молдови підписав економічну частину Угоди про асоціацію. Це створило нову політичну реальність та стимулювало 2 липня 2014 р., у розпал боїв на Донбасі, зустріч у Берліні міністрів закордонних справ України, РФ, ФРН і Франції, яка започаткувала т. зв. нормандський формат переговорів щодо ситуації в Україні, а згодом привела до т. зв. мінського переговорного процесу, який, як відомо, завершився повним провалом і розгортанням повномасштабної військової агресії Росії проти України 24 лютого 2022 р.

Загалом у 2014-2019 рр. завдяки зусиллям нової української влади в євроінтеграційному напрямі було досягнуто позитивних зрушень у взаємовідносинах України і Європейського Союзу. Зокрема був завершений тривалий й досить складний процес ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС всіма її 28 державами-членами, яка 1 вересня 2017 р. остаточно набула чинності в повному обсязі. У 2016 р. Європейський Союз став найбільшим торговельним партнером України: частка ЄС у експорті українських товарів становила 37,1 %, а частка ЄС в українському імпорті зросла до 43,7%. Наступного року Рада ЄС затвердила нові тимчасові торговельні преференції для України. 17 травня 2017 р. у Європарламенті підписано законодавчий акт, згідно з яким запроваджувався безвізовий режим для громадян України, що почав діяти з 11 червня 2017 р. Йшлося про надання безвізового режиму для українців при в'їзді до 34 європейських держав, яке Президент України П. Порошенко оцінив як подолання серйозної межі, яке вартує того, щоби в майбутньому про це згадували в підручниках з історії. «Безвіз, — наголосив він, — це подолання наслідків Переяславської Ради. Це більш глибоке залучення України до єдиного європейського цивілізаційного простору, це вихід з кола т. зв. пострадянських країн, які в Росії називають «близьким зарубіжжям» [7, с.4]. А 7 лютого 2019 р. Президент України підписав попередньо схвалений Верховною Радою 22 листопада 2018 р. конституційною більшістю (335 голосів депутатів) Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)», який привітали очільники країн-членів ЄС.

Тріумфально прийшовши до влади у 2019 р. за результатами президентських і позачергових парламентських виборів, т. зв. «зелена» команда нового Президента України

В. Зеленського не лише продовжила реалізовувати євроінтеграційний курс нашої держави, але, по суті, розробила нову тактику зближення України з Європейським Союзом. Йдеться, наприклад, про організацію кампанії з отримання зобов'язань від держав-членів ЄС про підтримку ними членства України в цьому об'єднанні демократичних держав Європи. Вже в березні 2021 р. президенти Литви та України Гітанас Науседа та Володимир Зеленський підписали в Києві першу таку спільну декларацію, в якій зазначається, що у той день, коли Україна подасть у Брюссель свою заявку на вступ до ЄС, Литва буде готова проголосувати за таке рішення. Незабаром схожі зобов'язання взяли на себе ряд інших країн-членів ЄС — Латвія, Естонія, Польща, Словаччина, Хорватія, Словенія. Розпочалися переговори щодо цього з іншими державами Європи, зокрема з Румунією, Чехією тощо [8]. При цьому нове українське керівництво спиралося на громадську думку, яка свідчила про масову підтримку українцями євроінтеграційного курсу та про незворотність європейського вибору України: наприкінці 2021 р., зокрема, вступ до ЄС підтримували 62% українців, а до НАТО — 58% [9].

На початку 2022 р., на тлі попереджень про неминучість масованої російської агресії, Україна пропонувала Європейському Союзу запровадити превентивні санкції проти РФ. 17 лютого 2022 р. у Брюсселі відбувся неформальний саміт ЄС щодо загострення безпекової ситуації на всьому периметрі кордонів РФ і України. Верховний представник ЄС з питань спільної зовнішньої політики Ж. Боррель заявив, що з 2014 р. Європейський Союз надав Україні 17 млрд. євро, утім, ЄС відмовився вводити превентивні санкції проти Росії, що розглядалось як нібито мотивування Путіна до чергової стадії російсько-української війни. На зустрічі міністрів закордонних справ країн ЄС у Брюсселі міністр закордонних справ України Д. Кулеба закликав надати Україні чітку перспективу членства в ЄС. Замість цього 21 лютого 2022 р.

Євросоюз тільки дипломатично засудив звернення Путіна до Ради Федерації щодо визнання незалежності так званих «ДНР» і «ЛНР». Це «визнання» відбулось у адміністративних кордонах українських Донецької і Луганської областей. Внаслідок цього 23 лютого 2022 р. Європейський Союз запровадив санкції проти 351 депутата Державної Думи РФ та обмежив доступ РФ до ринку фінансових послуг. Одночасно з агресією Росії проти України 24 лютого 2022 р. відбувся надзвичайний саміт Євросоюзу у зв'язку з цією агресією Росії. Було погоджено перші пакети санкцій проти РФ. 27 лютого 2022 р. Євросоюз закрити небо для російських авіакомпаній, на початку березня це ж саме зробили США, а всього — 36 країн світу [10].

28 лютого 2022 р., через 5 днів після початку повномасштабної російської агресії проти України, яка сколихнула увесь цивілізований світ, Україна офіційно подала до Брюсселя заявку про вступ до Європейського Союзу і висловила сподівання, що ЄС, враховуючи обставини, зможе швидко почати цю процедуру. 1 квітня 2022 р. Київ, який залишався під тиском російських окупантів, відвідала голова Європейського парламенту Роберта Метсола. Вона запевнила, що Європарламент швидко розгляне заявку України на початок переговорів про вступ до ЄС. А 1 березня 2022 р. президенти держав-членів Європейського Союзу — Болгарії, Чехії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Словаччини та Словенії виступили із спільною заявою, в якій зазначали про необхідність терміново надати перспективу членства в ЄС Україні та негайно розпочати переговори про членство за прискореною процедурою [11].

І дійсно, вже 8 квітня президент Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн під час візиту до Києва офіційно передала В. Зеленському опитувальник, заповнення якого є необхідним кроком для надання Україні статусу кандидата в ЄС. Через 10 днів, 18 квітня Україна передала заповнену пер-

шу частину опитувальника, що складався з 370 запитань на близько 40 сторінках і стосувався політичної та економічних проблематики. До речі, саме в цей же день розпочалася друга фаза наступу Росії на Донбасі з метою повного контролю над територіями Донецької та Луганської областей і утримання сухопутного коридору з АР Крим. У відповідь Рада ЄС виділила Україні 1,5 млрд. євро військової допомоги.

На другу частину опитувальника ЄС, переданого Україні 13 квітня, потрібно було більше часу. Адже ця частина була набагато більшою: майже 240 сторінок з приблизно двома тисячами запитань і стосувалася питань впровадження в Україні європейського права. Менш ніж за місяць, 9 травня 2022 р., Україна передала Єврокомісії заповнену і цю частину: відповіді склали майже 4 тис. сторінок [12]. Такої оперативності в ЄС ще не було ніколи. У відповідь вже 12 травня в міністерстві закордонних справ РФ заявили, що Росія проти вступу України не лише в НАТО, але і до Європейського Союзу, а 14 травня уточнили, що якщо Євросоюз схвалить початок процедури вступу України до ЄС, це буде означати кінець об'єднання і буде свідчити, що воно керується суто геополітикою.

Між тим 20 квітня 2022 р. Київ відвідав голова Європейської Ради Шарль Мішель. Він відвідав зруйновану російськими окупантами Бородянку, де запевнив, що «миру без справедливості не може бути». А 9 травня 2022 р. він відвідав Одесу, де висловив стурбованість блокадою українських портів. 4 травня 2022 р. Європейська Комісія оголосила шостий пакет санкцій проти РФ. Угорщині було запропоновано перехідний період до 2024 р., аби відмовитись від російської нафти. 6 травня у Варшаві за ініціативою урядів Польщі та Швеції відбулася міжнародна донорська конференція, учасники якої обговорили обсяги та способи допомоги Україні в час агресії Росії та для повоєнного відновлення. Відкриваючи конференцію, президент Європейської Ради Шарль

Мішель заявив, що вона стане відправною точкою європейського «плану Маршалла» для України. В конференції взяли участь особисто чи онлайн президенти, прем'єр-міністри, представники урядів чи послы 37 держав світу. Виступаючи на її закритті, прем'єр-міністр Республіки Польща Матеуш Моравецький оголосив, що учасники конференції зібрали для України 6,5 млрд доларів і заявив, що міжнародна спільнота повинна посилити санкції проти Росії, зокрема запровадити повне ембарго на газ та нафту, а також конфіскувати російські активи та федеральні резерви [11]. А 18 травня 2022 р. Європейська Комісія рекомендувала виділити Україні кредит 9 млрд. євро. 19 травня 2022 р. Європейський парламент проголосував за скасування імпорتنих мит на товари з України.

21 травня 2022 р. Президент України В. Зеленський за підсумками переговорів з прем'єр-міністром Португалії А. Коштою зазначив, що Україну не влаштує жодна альтернатива статусу кандидата на вступ в Євросоюз. А МЗС України заявило, що несправедливо пов'язувати питання надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС з прогресом в інтеграції країн Західних Балкан до Європейського Союзу. 30-31 травня 2022 р. відбувся саміт Євросоюзу, на якому Італія, Кіпр, Угорщина виступили проти розширення антиросійських санкцій. 11 червня 2022 р. у Києві відбулися переговори з головою Європейської Комісії Урсулою фон дер Ляен, яка вдруге після широкомасштабного вторгнення РФ відвідала Україну. Під час них зазначалося, що сім країн-членів Європейського Союзу поки що не підтримують надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС: зокрема, проти виступають Австрія, Данія, Нідерланди, Швеція, а Німеччина і Франція — проти спрощеної та прискореної схеми такого рішення [13].

Отже, не все так просто було у взаємовідносинах України і ЄС з цим питанням, адже для позитивного його вирішен-

ня потрібна була одностайна підтримка усіх 27 країн-членів ЄС, а серед них залишаються розбіжності з питання надання Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу. Зокрема, особливу позицію щодо російсько-української війни і підтримки України займало угорське керівництво, а французький президент розмірковував щодо можливого приєднання України та деяких інших країн до європейського співтовариства в іншому, позаєвросоюзницькому форматі, були певні вагання керівництва Німеччини, Австрії, Нідерландів, Данії та Швеції щодо надання Україні офіційного статусу кандидата на вступ до ЄС. Мало того, наприклад, якщо 78% європейців вважають, що влада Росії винна в ситуації, що склалася в Україні, то Болгарія і Кіпр — єдині дві країни ЄС, де більшість громадян були не згодні з тим, що російська влада відповідальна за війну в Україні (46 і 52 % відповідно) [14].

На жаль, такої думки дотримуються також окремі представники т. зв. політичної еліти і в інших європейських державах. Зокрема, в газеті «Ле Фігаро» від 12 травня 2022 р. було надруковано статтю Анрі Гюено, радника колишнього президента Франції Н. Саркозі «Ми крокуємо до війни, ніби сомнамбули», в якій, по суті, використано кремлівські наративи щодо причин війни: «Розширюючи НАТО на всі колишні країни Сходу до країн Балтії, трансформуючи Атлантичний альянс у Альянс антиросійський, просуваючи кордони Європейського Союзу до кордонів Росії, Сполучені Штати та Європейський Союз пробудили в росіян відчуття оточення, що було на початку всіх європейських війн. Західна підтримка революції Майдану у 2014 році, проти проросійського уряду стала для росіян доказом, що їхні побоювання були обґрунтованими. Анексія Криму Росією та її підтримка сепаратистів на Донбасі своєю чергою дали Заходу відчуття, що російська загроза була реальною і що потрібно озброювати Україну, а це переконало Росію трохи більше,

що Захід їй загрожував. Угода про стратегічне партнерство, укладена між Сполученими Штатами й Україною 10 листопада 2021 р., скріплюючи союз двох країн, що виразно спрямований проти Росії й обіцяє вступ України до НАТО, остаточно переконала Росію, що вона має атакувати до того, як уявний супротивник буде здатний це здійснити. Це збір складних обставин 1914 року у чистому вигляді, що жахає» [15, р.18]. А 30 травня у цій же газеті з'явилася стаття Рено Жірара «Війна в Україні: який шлях виходу?», в якій автор пропонує зняти санкції з Росії, від яких зазнає збитки найсамперед Європа (а, наприклад, не англосаксонські союзники) і примусити за допомогою ООН росіян й українців сісти за стіл переговорів з «технічних питань» (експорт зернових, газопроводи тощо) [16, р.17]. В обох випадках тут йдеться, по суті, про т. зв. «збереження обличчя» диктатора країни-терориста і вбивці Путіна.

І такі приклади непоодинокі. Наприкінці травня ц. р. Центр протидії дезінформації при РНБО України оприлюднив чергову низку конкретних прикладів просування російських нарративів про російсько-українську війну в країнах Заходу. Зокрема, Французький центр досліджень в галузі розвідки опублікував аналітичну довідку, у якій частково просуваються кремлівські наративи про «недосвідчених українських солдатів» і «професійну російську армію». А екс-сенатор США Ричард Блек в одному з інтерв'ю розповідав про неминучість перемоги Росії, бо «РФ не може собі дозволити програти через загрозу розширення НАТО». Італійський генерал Леонардо Трикаріко закликав ЄС відмовитися від «шаленої ідеї виграти війну в Україні» і схилити Україну до капітуляції, щоб не провокувати Росію на використання зброї масового враження. Німецький Інститут Шиллера провів міжнародну дискусію на тему загрози Третью світової війни, учасники якої дійшли висновку, що «конфронтація з Росією згубна для Німеччини та ЄС». Навіть британське

агентство «Reuters» у своїх публікаціях називає окуповані РФ українські території «промосковськими», а крадіжку українського зерна — «експортом» [17].

Не відстає у схожій риторичі і наш найближчий сусід — Угорщина. Загальновідомим є особливе ставлення цієї країни до нинішньої повномасштабної війни РФ проти України, яку можна охарактеризувати висловом прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана «Це не наша війна». Його численні заяви щодо російсько-української війни взагалі обурили українську владу і суспільство, а також партнерів і союзників України у світі. Ось деякі з них: «Якщо уряд (України) вирішив боротися, то це рішення не можна ставити під сумнів, навіть якщо букмекери не дають великих шансів на перемогу»; «Проблема в тому, що майже ніхто в Європі не говорить голосом миру. Ми повинні говорити голосом миру»; «ЄС повинен поступово змінювати свою стратегію, тому що, якщо після нафти (російської) введуть обмеження на газ, це буде мати серйозні наслідки»; «Ми повинні фінансувати мир, а не війну... є кола, зацікавлені в затягуванні війни»; «Санкції проти Москви не спрацювали... Україна ніколи не виграє війну просто тому, що російська армія має асиметричну перевагу» тощо. А один з найближчих соратників прем'єр-міністра Угорщини, головний представник урядової пропагандистської машини Жолт Байер просуває в угорському медіа думку, що Україна є аналогом нацистської Німеччини, посилаючись на заклики в Україні про перегляд ролі російської культури в освітньому та культурному просторі. Він також ставить під сумнів існування української культури та української нації загалом, заявляє, що території України нібито є не українськими, а відібраними або отриманими від Росії та Польщі (чомусь упустив при цьому згадку про Угорщину та Румунію) [19].

Усі ці заяви, публікації свідчать про спробу Росії через лояльних до неї зарубіжних політиків, експертів та інсти-

тутів нав'язати світу потрібну їй точку зору про російсько-українську війну та українську історію і культуру загалом.

Разом з тим, Єврокомісія і керівники держав-членів ЄС при прийнятті остаточного рішення щодо надання Україні офіційного статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу не могли не враховувати незаперечні факти, які засвідчують, що:

- 71 % європейців вважають Україну частиною європейської родини;

- практично у всіх країнах-членах ЄС більшість підтримує вступ України до ЄС: згідно з опитуванням, 66% мешканців ЄС згодні з тим, що Україна повинна вступити до ЄС, коли буде готова — цю ідею в більшості підтримують у всіх країнах, крім Угорщини. Найбільша підтримка в Португалії (87%), Естонії (83%), Литві (82%) і Польщі (81%), навіть і в таких «проблемних» щодо цього питання країнах, як у Німеччині (68%), Франції (65%) і Нідерландах (62%). А більше всього незгодних у Люксембурзі (38%), Греції (37%), Угорщині (36%);

- більшість громадян країн-членів ЄС схвалюють постачання в Україну військової техніки: згідно з опитуванням, закупки і постачання військового обладнання схвалюють 67% європейців. Найбільші показники зафіксовані у Фінляндії (90%), Естонії (87%), Польщі (86%), Литві (84%) та Португалії (83%), а найнижчі — на Кіпрі (31%) і в Болгарії (30%);

- також 93% громадян країн ЄС підтримують надання гуманітарної допомоги Україні, а 75% — прийом українських біженців. (сьогодні в Європі понад 6 млн. українських біженців і країни ЄС із свого бюджету вже виділили 3,7 млрд євро для допомоги їм і планують збільшити її);

- 80% європейців схвалюють фінансову підтримку України: з 2014 р. Європейський Союз надав Україні 17 млрд. євро, а з початку широкомасштабної агресії Росії — 2 млрд.

євро на закупівлю зброї і розпочинає т. зв. план Маршалла для України, який допоможе державі відновити інфраструктуру і підтримати економіку нашої країни після війни, а Єврокомісія запропонувала Україні додаткову макрофінансову допомогу у 2022 р. у 9 млрд євро. США, своєю чергою, в рамках 11 пакетів військової допомоги Україні виділив їй вже понад 5 млрд. дол., а конгрес США схвалив закон про ленд-ліз для України на 5 років (передача зброї тощо без затримок й процесуальної тяганини, а розрахунки після війни кредитами);

- Європейський Союз скасував усі квоти та мита на українську продукцію;

- США та понад 40 держав світу надають фінансову та військову підтримку Україні в її справедливій війні проти російських окупантів, а ЄС створив спеціальний Європейський фонд миру для посилення спроможності України в її війні проти держави-терориста;

- під час російсько-української війни створена й активно діє контактна група з надання військової допомоги Україні «Рамштайн», до складу якої входять представники близько 50 країн;

- Європарламент 9 червня ц. р. підтримав резолюцію із зверненням до лідерів країн-членів ЄС надати Україні статус кандидата на вступ до ЄС «як чіткий політичний сигнал солідарності з народом України», а також рекомендував якомога скоріше надавати Україні необхідну зброю. «Стратегічна мета вільного світу — допомогти Україні в кінцевому підсумку нанести поразку російському агресору і відновити контроль над її територією у міжнародно визнаних кордонах», — наголошується в цій резолюції Європарламенту (за неї «за» проголосували 438 депутатів, 65 — «проти», 94 — утрималися);

- в Україні було сформовано делегацію на чолі з віцепрем'єркою з питань європейської та євроатлантичної інте-

грації О. Стефанішиною для переконання державних діячів тих країн, де є сумніви щодо надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС, а також президенти Польщі та Словаччини А. Дуда і З. Чапутова здійснили турне окремими країнами ЄС, щоб переконати лідерів цих країн підтримати надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС; з подібними закликами звернулися до ЄС країни Балтії, а балканські країни Північна Македонія, Албанія та Чорногорія прийняли спільну заяву про підтримку України та заклик до ЄС надати їй офіційний статус кандидата на вступ;

- у Європі вже більше 30 країн блокують російську пропаганду, зокрема мовлення телеканалів РФ тощо [11].

Наведені факти переконливо свідчать про те, що і у громадян Європи, і у чиновників Європейського Союзу та лідерів країн-членів під час російсько-української війни суттєво змінилося ставлення до України і щодо її перспектив членства в ЄС, і це стало обнадійливим фактом і додатковим стимулом для нашої перемоги над російським агресором. На цьому, зокрема, наголосив головний дипломат ЄС Жозеп Боррель, заявивши, що він ніколи не бачив в ЄС такої єдності, як для підтримки України з початком повномасштабного вторгнення РФ, а також підкреслив, що Євросоюз має за мету підтримати Україну і допомогти їй повернути території, втрачені, в крайньому разі, після початку повномасштабної війни 24 лютого. Ще одним із підтверджень позитивного, дружнього й солідарного ставлення європейців до України, яка героїчно протистоїть варварській агресії Росії, є перемога 21 травня 2022 р. на конкурсі Євробачення української пісні «Стефанія», виконаної групою «Калуш оркестре». Адже саме близько 500 балів від європейських глядачів (найвищий показник за всю історію цього конкурсу з 1947 р.) забезпечили цю перемогу українських співаків, які за результатами голосування журі були лише на 4 місці після Великої Британії, Іспанії та Швеції.

Слід також відзначити, що цьому значною мірою сприяли, окрім героїчного спротиву Збройних Сил України російській агресії, активні, наступальні дії української дипломатії — і Міністерства закордонних справ, і Кабінету Міністрів, і Верховної Ради, і Офісу Президента України, зокрема сотні зустрічей і телефонних перемовин з лідерами країн Заходу, і пристрасні виступи із закликами підтримки України у війні та її євроінтеграційних прагнень Президента України В. Зеленського у форматі відеоконференцій перед депутатами понад 20 парламентів країн-членів ЄС, Великої Британії та конгресу США. Мабуть, не випадково у травні ц. р. президент Європейської Ради Шарль Мішель запропонував активізувати процес розширення ЄС, нагадавши, що, наприклад, переговори про його розширення на Західні Балкани затягуються і тривають вже майже 20 років, а сьогодні є запити членства ще від України, Республіки Молдова і Грузії, тому слід терміново зробити крок вперед і створити новий імпульс для заохочення реформ і просування європейської інтеграції майбутніх членів ЄС. «Ви знаєте, що ми знаємо, що ви і народ України воюєте за свою батьківщину, за майбутнє ваших дітей, за ваші свободи. Але ви також воюєте за наші спільні європейські принципи, цінності і демократична права», — зокрема наголосив він, звертаючись 9 травня до Президента України В. Зеленського з Одеси, де в той день впали кілька російських ракет, принісши нові жертви й руйнування [19].

Вагомим підтвердженням цього стало прибуття в Україну канцлера ФРН Олафа Шольца, президента Франції Емануеля Макрона і прем'єр-міністра Італії Маріо Драгі, до яких приєднався президент Румунії Клаус Йоханніс, 16 червня 2022 р., за день до того, як Єврокомісія повинна була надати висновок по заявці України на отримання статусу кандидата на членство в ЄС, що стане підставою для прийняття політичного рішення на саміті лідерів ЄС 23-24 червня, для

того, щоб підтвердити В. Зеленському підтримку найбільших європейських держав. Не менш важливим є те, що лідери цих держав під час зустрічі з президентом України висловилися за негайне надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС без жодних попередніх застережень. «Результати зустрічі підтвердили, що Україна має стійку підтримку міжнародної коаліції», — наголосив глава Офісу Президента України Андрій Єрмак, додавши, що Україна передала лідерам провідних європейських держав «повний пакет санкційних пропозицій проти Росії, який підготувала міжнародна група Макфола-Єрмака» і що треба посилювати тиск на агресора і працювати над сьомим пакетом санкцій щодо газового ембарго. «Європа сьогодні разом з Україною. Переможемо», — підсумував результати зустрічі глава ОПУ. Все це дало підставу В. Зеленському після перемовин заявити, що «зараз Україна наблизилася до Євросоюзу ближче всього за весь час незалежності» [20].

Того ж дня — 16 червня — дорадчий орган Європейської Комісії дав позитивну відповідь щодо надання статусу кандидата в члени ЄС Україні, а наступного дня, 17 червня, голова Єврокомісії офіційно оголосила її рішення про рекомендацію ЄР надати Україні статус кандидата на вступ до ЄС без усяких попередніх умов, хоча у висновку Єврокомісії містилися 7 конкретних вимог до України, зокрема у сфері верховенства права і антикорупції, які необхідно виконати ближчим часом. Заявка Молдови теж була підтримана, але з умовами, а Грузії поки що відмовлено. Варто відзначити, що після позитивного рішення Єврокомісії головні скептики щодо європейської інтеграції України — спочатку Данія, а потім Нідерланди і Швеція заявили, що вони підтримають на саміті Європейської Ради 23-24 червня надання Україні статусу кандидата в члени ЄС. Нарешті, 23 червня 2022 р. Європейська Рада одногосно визнала Україну (разом з Молдовою) офіційним кандидатом на вступ до Європейського

Союзу, що стало історичною подією у взаємовідносинах України та ЄС і важливим політичним сигналом та свідченням про реальну підтримку Євросоюзом й усіма її 27 державами-членами європейської перспективи України [21].

Здобувши офіційний статус кандидата на вступ до Європейського Союзу як першого етапу на шляху до повноправного членства в ЄС, Україна отримала нові важливі для неї переваги. Насамперед, позитивне рішення Європейської Ради є потужним політичним сигналом, що ЄС змінює своє ставлення до України від «політики сусідства та східного партнерства» до «політики розширення», і одного дня Україна стане членом цього елітного європейського об'єднання. А сам процес приєднання розпочнеться після того, як усі нинішні держави-члени ЄС одноголосно підтримають рішення про початок переговорів про вступ, тривалість яких, як свідчить практика, може бути різною в кожному окремому випадку. Нагадаємо, що наразі, окрім України, статус кандидата мають ще шість країн: Туреччина (отримала статус у 1999 році), Північна Македонія (2005), Чорногорія (2010), Сербія (2012), Албанія (2014), Молдова (2022). Подали заявку на вступ та вважаються потенційними кандидатами Боснія і Герцеговина, Косово та Грузія. У процесі переговорів країні-кандидату потрібно привести своє законодавство у відповідність до законодавства ЄС, а також імплементувати політичні, соціальні, економічні, судові та адміністративні реформи. Отже, надання статусу кандидата стане потужним політичним поштовхом до прискорення розпочатих трансформацій в усіх, визначених ЄС, 35 політичних сферах та подальшої інтеграції України до спільного ринку Євросоюзу.

Окрім політичного аспекту, важливими є і економічні переваги від отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС. Країна-кандидат отримає доступ до фінансових інструментів Євросоюзу, які допоможуть швидше проводити необхідні реформи. Йдеться, зокрема, про т. зв.

Єдиний передвступний інструмент — ІРА, спрямований на інвестування в соціально-економічну сферу країн-кандидатів. Діюча на сьогодні програма ІРА розрахована на 2021-2027 рр., загальний бюджет її становить 14,1 млрд євро. Частиною цього інструменту є програма ІРАРД, в рамках якої ЄС надає країнам-кандидатам фінансову і технічну допомогу для розвитку сільських територій та сталого сільськогосподарського сектора, що є особливо актуальним для України. Також Україна може отримати доступ до індивідуальних програм і проектів економічної допомоги Європейського Союзу. Досвід використання цих інструментів фінансування та програм ЄС, а також прямих іноземних інвестицій іншими країнами-кандидатами свідчить про їхній вплив на зростання ВВП за паритетом купівельної спроможності. Крім того, Україна зможе отримувати довгострокові кредити від ЄС, а також допомогу у вигляді грантів на освіту, культуру, охорону здоров'я тощо.

За прогнозами аналітиків Центру «Нова Європа» Україна може стати привабливим місцем для європейських інвестицій вже після завершення російсько-української війни. Унікальність ситуації з Україною полягає в тому, що вона подала заявку на вступ до ЄС і отримала статус кандидата у розпал війни та потребуватиме значних фінансових надходжень для відбудови після її завершення, що може передбачати і особливий підхід з боку Європейського Союзу, зокрема розробки унікального комплексного механізму з відновлення України, який би паралельно допомагав би їй у підготовці до повноправного членства в ЄС [22].

Наприкінці липня 2022 р. Європейський Союз опублікував щорічний звіт про виконання Україною Угоди про асоціацію, в якому позитивно оцінив кроки, здійснені Києвом на шляху європейської інтеграції з моменту опублікування останнього звіту 1 грудня 2020 р. і до початку відкритої воєнної агресії Росії проти України 24 лютого 2022 р.

«Незважаючи на виклики, зокрема з боку Росії, Україна зробила важливі кроки щодо імплементації Угоди про асоціацію. Реформи, здійснені на сьогоднішній день у цьому контексті, дозволяють Україні з упевненістю розпочати новий етап відносин з ЄС після рішення Європейської Ради про надання Україні статусу країни-кандидата. Нелегітимна й неспровокована військова агресія Росії проти України не заважатиме ЄС підтримувати програму реформ в Україні», — запевнив високий представник ЄС із зовнішньої політики і політики безпеки Жозеп Боррель. У звіті відзначається, що Україна зазнала виклики через дестабілізуючі дії Росії, війни на Сході і пандемії коронавірусу, але, незважаючи на це, продовжує надавати пріоритет асоціації і подальшій інтеграції з ЄС, а ключові реформи набули нового імпульсу. Водночас у звіті Європейського Союзу наголошується на необхідності подальших зусиль України, зокрема у сферах боротьби з корупцією, відмивання коштів, запобігання і боротьби з організованою злочинністю [23].

Щодо подальших євроінтеграційних зусиль України, то насамперед слід наголосити, що йдеться про наявність проблем, складніших, ніж досягнення т. зв. копенгагенських критеріїв членства в ЄС 1993 р. Їхнє розв'язання потребує якісної суспільної еволюції. Очевидно, що прискорене впровадження європейських стандартів у соціальній, гуманітарній, правовій, бізнесовій сфері не може бути забезпечено тільки зусиллями влади. Вхідження до європейської спільноти не тільки не може бути результатом перемоги прибічників цієї ідеї над її противниками, воно потребує органічного зникнення таких противників як масово суспільно значущого явища. Можна і навіть потрібно дискутувати з питань переваг і ризиків вступу до ЄС, шляхів забезпечення специфічних інтересів окремих прошарків населення та галузей економіки, але щодо цінностей європейської цивілізації має існувати широкий загальнонаціональний консенсус.

По-друге, Україна не має розглядати вступ до ЄС як самоціль. Завданням має бути забезпечення цілком конкретних переваг, як політичних, так і економічних. Ще важливішим є суспільно-політичні та гуманітарні аспекти європейської інтеграції країни. Особливу увагу слід приділити відомій тріаді: права і свободи людини, демократія, верховенство права, в т. ч. міжнародного. Окрім того, в процесі підготовки до вступу необхідно всіляко сприяти формуванню позитивної суспільної думки щодо європейського вибору України як безальтернативного шляху до демократичної, правової й процвітаючої європейської держави і водночас розширювати українську присутність в Європі та зробити це складовою національної політики в культурній та гуманітарній сфері.

Нарешті, аби зберегти перспективу реального членства України в ЄС, у найближчі п'ять-десять років для вирівнювання економічної відсталості національна економіка України має не лише повністю відновитися після завершення російсько-української війни, але й розвиватись у два рази швидше, ніж у нинішніх країнах-членах ЄС (за обсягом ВВП на душу населення ми на 140 місці — 7500 дол.).

Загалом, на думку фахівців, є принаймні 3 засадничі проблеми української євроінтеграції: 1) політико-законодавча, тобто відсутність в Україні головного закону про європейську інтеграцію або чіткої і послідовної стратегії розвитку відносин між Україною та ЄС і окремими його державами-членами (що дало б, наприклад, можливість ратифікувати Римський статут, зобов'язання про що взяла на себе Україна) і єдиного національного органу з питань європейської інтеграції, відповідального перед президентом і парламентом, наділеного відповідними правами та повноваженнями; 2) професійно-кадрова проблема, пов'язана з відсутністю в країні, зокрема в українському уряді, необхідної кількості дипломованих «євроінтеграторів», високофахової команди експертів-професіоналів; 3) брак політичної

волі на всіх рівнях української влади і європейського стилю (насамперед прилюдності, прозорості, професійності та відповідальності) в діях євроінтеграторів.

До цього можна додати і прорахунки та зайву обережність у політиці ЄС щодо України, про які вже говорилося, зокрема необхідність розуміння європейською політичною елітою того, що без України великий проект формування об'єднаної Європи не може вважатися завершеним, адже, за влучним висловом Юрія Андруховича, «Європа без України — це Недоєвропа».

Нарешті, серед об'єктивних і суб'єктивних причин, гальмуючих реалізацію європейського вибору України, слід назвати ще один вагомий, чи не найголовніший чинник — російський, який, навіть при поразці РФ у війні з Україною, залишиться відчутним чинником європейської політики і міжнародних відносин. Тому нейтралізація або, принаймні, зменшення російського впливу як на внутрішню, так і на зовнішню політику України, а також політику держав-членів Європейського Союзу і суспільно-політичну думку європейської громадськості — принципове завдання української влади та дипломатів, у тому числі громадянського суспільства — т. зв. публічної та культурної дипломатії. Вони повинні бути щиро переконаними і переконувати світ у тому, що у європейської інтеграції України немає альтернативи, що вона вигідна як Україні, так і Європейському Союзу, всім його державам-членам, що, врешті-решт, якщо Україна хоче зберегти свою незалежність та відновити свою територіальну цілісність, зміцнити демократичність національної влади та підвищити добробут населення, вона має за допомогою західних союзників перемогти у російсько-українській війні і не лише відродити, але й побудувати сучасну, квітучу, спрямовану в майбутнє Україну та стати справжньою демократичною європейською державою, а не проміжною, євразійською країною.

2.2. Особливості і проблемні питання відносин України з окремими країнами-членами ЄС

Отже, російська відкрита агресія проти України 24 лютого 2022 р. привела загалом до позитивних зрушень і тенденцій у взаємовідносинах України та Європейського Союзу, спрямованих на підтримку України в її боротьбі з російськими окупантами та її євроінтеграційного курсу. Про це свідчать активна воєнна, фінансова, гуманітарна допомога України країнами-членами ЄС, масове прийняття ними українських біженців та їхня підтримка урядами та громадськістю європейських держав. Але невдовзі, по мірі розгортання активних воєнних дій на території України, героїчного спротиву Збройних Сил України і українського народу агресії РФ та збільшення жертв війни, в тому числі серед мирного населення України, країни Євросоюзу розділилися на кілька груп щодо ставлення до цієї війни та умов її завершення: на умовну «партію війни» — до повної перемоги над Росією (Естонія, Литва, Латвія, Польща, а також Словаччина, Чехія) та «партію компромісу» (Австрія, Угорщина, Кіпр). Між цими групами країн-членів Євросоюзу балансують Франція, Німеччина, Італія та деякі інші країни. Тобто серед держав-членів ЄС та НАТО, а точніше — серед їх правлячих еліт є ті, хто активно підтримує Україну до її остаточної перемоги над агресором (т. зв. «яструби»), є ті, хто пропонує сторонам чимскоріше сісти за стіл мирних переговорів для знаходження компромісних рішень (т. зв. «голуби»), і є т. зв. «страуси», для яких «це не наша війна» і які керуються лише власними національними інтересами [24].

Йдеться, зокрема, про Угорщину, відносини якої з Україною в останні роки були досить напруженими і яка після початку повномасштабної агресії РФ проти України виявляла особливу позицію серед країн-членів ЄС, наприклад, забороняла транспортування західної зброї Україні через

її територію, блокувала прийняття шостого пакету санкцій ЄС проти РФ, наполягаючи на торгівлі енергоносіями за рублі та на відмові від заборони на купівлю російських нафти і газу. На цьому фоні невіпадково 2 травня 2022 р. прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан опинився на сайті українофобів «Миротворець».

Натомість Фінляндія 2 травня 2022 р. відмовилась від контракту на побудову «Росатомом» атомної станції «Ханхіківі». 12 травня 2022 р. прем'єр-міністр Фінляндії Санні Марін і президент Саулі Нііністе офіційно оголосили про намір вступу Фінляндії в НАТО. 4 травня 2022 р. посольство Швеції повернулось до Києва. Королівство Швеція також оголосило про намір прискороного вступу в НАТО, незважаючи на істеричну реакцію Кремля. 4 травня 2022 р. Європейська Комісія оголосила шостий пакет санкцій проти РФ. Угорщині було запропоновано перехідний період до 2024 р., аби відмовитись від російської нафти, але Будапешт продовжив блокування прийняття цього рішення.

22 травня 2022 р. Президент України В. Зеленський прийняв у Києві президента Польщі А. Дуду, який виступив у Верховній Раді України з емоційною промовою: він став першим іноземним лідером, який після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну особисто виступив у сесійній залі українського парламенту. Польща, зокрема, зажадала від Німеччини і Франції та інших країн ЄС більш послідовної підтримки України [25]. Натомість Італія висунула «мирний план», який пропонував припинення вогню на лінії фронту, відкриття морського коридору для експорту українського зерна в обмін на поетапне зняття санкцій з Кремля, збереження територіальної цілісності України, але з виведенням питання Криму за лаштунки домовленостей, проведення нової конференції з європейської безпеки за участі РФ.

Дійсно, останнім часом на Заході з'явилися окремі публікації та заяви деяких політиків, об'єднані загальною ідеєю

пожертвувати «малим», але зберегти світ від «більшої біди», тобто йдеться про примирення Путіна, частково задовільнивши його апетити, у тому числі за рахунок України та українців. Так, колишній держсекретар США Генрі Кіссінджер у виступі на Всесвітньому економічному форумі в Давосі у травні 2022 р. заявив, що Україна повинна віддати частину своєї території Росії, щоб покласти край війні, зокрема в ідеалі — повернутися до статус-кво, який існував до російського вторгнення 24 лютого [26]. А в редакційній статті «The New York Times», опублікованій теж у травні ц. р., стверджується що «перемогти Росію і відновити територіальну цілісність України просто неможливо» [27]. Солідаризується з подібними твердженнями і прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан, який вважає, що санкції проти Москви провалилися, і тому необхідна нова стратегія ЄС, яка повинна зосередитися на мирних переговорах замість перемоги України у війні, яка неможлива «просто тому, що російська армія має асиметричну перевагу» [28].

Отже, говорячи про сучасні проблеми міжнародної, зокрема європейської безпеки, особливо важливим є аналіз еволюції взаємовідносин України й окремих країн-членів Європейського Союзу, зокрема її відносин із сусідніми державами Центрально-Східної Європи, адже на тлі активного обговорення політикумом, експертами, громадськістю і ЗМІ гібридної, а згодом відкритої воєнної агресії РФ проти України значно менше уваги приділяється викликам і потенційним загрозам Україні, які виникають на її західному геополітичному напрямі. А на думку міжнародних експертів, «криза у відносинах між Україною та її західними сусідами стала однією з найпомітніших подій у 2017 році, підтвердивши, що в Україні існує криза як її зовнішньополітичної ідентичності загалом, так і української політики сусідства зокрема. Розбіжності між Україною та Угорщиною, Польщею є лише відображенням глибоко вкоріненої кризи добросу-

сідства, в той час як проблеми двосторонніх відносин є набагато складнішими... Теперішня ситуація є регіональним викликом, який потребує вирішення шляхом застосування нового підходу до політики добросусідства» [29]. А директор Інституту центральноєвропейських стратегій Дмитро Тужанський у висновках щодо реалізації спецпроекту «Мости на Захід», у матеріалі «Як українці ставляться до своїх західних сусідів: стереотипи та прагнення», опублікованому на сторінках «Української правди» в січні 2022 р., теж відзначає: «Утім, як не парадоксально, на своєму західному шляху Київ за останні роки постійно зіштовхується з перешкодами у відносинах зі своїми безпосередніми західними сусідами. З Польщею — через суперечки довкола спільної трагічної історії. З Угорщиною та Румунією — через права їхніх етнічних спільнот в Україні. Часто за цими перешкодами видніється російське намагання зіштовхнути сусідів лобами. Проте факт залишається фактом: Україні наразі не вдається сповна використати своїх безпосередніх західних сусідів, аби хай наразі не юридично, але максимально економічно, інфраструктурно, логістично, енергетично та політично інтегруватися в західний світ. У тому числі зменшити власну залежність від Росії (до прикладу, у постачаннях газу, електроенергії чи дизелю), а відтак стати стійкішою» [30].

У зв'язку з цим слід насамперед наголосити, що після краху комуністичних режимів, розпаду Радянського Союзу і закінчення «холодної війни» взаємовідносини між країнами т. зв. «нової демократії» Центральної Європи та незалежною Україною склалися й розвивалися досить інтенсивно і обнадійливо. Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., а також результати всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. на його підтвердження створили необхідні правові й політичні передумови для становлення незалежної Української держави, а отже і для утвердження України як повноправного суб'єкта міжнародних відносин.

Саме результати референдуму стали ключовим моментом у процесі міжнародного визнання України, що розпочався відразу після вільного народного волевиявлення. Хвиля визнання і встановлення дипломатичних відносин з іноземними державами була безпрецедентною: лише впродовж грудня 1991 р. Україну як повноправний суб'єкт міжнародних відносин визнали 68 держав світу, а до першої річниці проголошення незалежності статус відродженої Української держави визнали 132 країни, з них 110 встановили з нею дипломатичні відносини. Це стало показником того, що міжнародне співтовариство розглядало незалежну Україну як запоруку стабільності на теренах колишнього СРСР і гарантію незворотності демократичних процесів і геополітичних змін у Східній Європі, що, водночас, закріплювало перемогу колективного Заходу над СРСР у «холодній війні».

Дійсно, у тодішній однополярній системі міжнародних відносин Україна стала складовою системи стримування реваншистських амбіцій Росії. У цьому контексті незалежність України сприймалася її найближчими західними сусідами: Польщею, Чехо-Словаччиною (з 1993 р. — Словаччиною та Чехією), Румунією, Угорщиною. Для посткомуністичних країн Центральної та Південно-Східної Європи незалежна Україна відокремлювала їх від Росії та забезпечувала умови стабільності для суспільно-економічних змін, необхідних для інтеграції до Європейського Союзу і НАТО. Причому в період становлення двосторонніх відносин України з державами цього регіону прикметною рисою був довірливий, хоч подекуди і гострий політичний діалог вищого національного істеблішменту та формування інституційно-нормативного каркасу взаємовідносин у 1990-1999 рр., у наступний період — у 2000-2013 рр. — актуалізація євроінтеграційного та євроатлантичного порядку денного міждержавного діалогу, а з 2014 р. — проблеми зміцнення стабільності та безпеки в регіоні Центральної та Східної Європи, підтрим-

ка територіальної цілісності України державами регіону і солідаризація з міжнародними організаціями щодо політики стосовно тимчасової окупації АРК Росією та російсько-українського збройного конфлікту на сході України, зокрема щодо запровадження санкцій проти РФ.

Отже, не випадково Україна у розвитку двосторонніх відносин першочергового значення надавала налагодженню безпосередніх контактів саме із сусідніми європейськими державами. Вона виходила з того незаперечного факту, що географічно й політично Україна належить до Центральної Європи, тому нашими найприроднішими партнерами і друзями повинні бути країни цього регіону, зокрема Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, а також Балтійські держави, Молдова, Болгарія. Ще 27 липня 1990 р. при затвердженні на посаді міністра закордонних справ УРСР Верховною Радою Анатолій Зленко виклав концепцію діяльності МЗС у нових історичних умовах і серед пріоритетних напрямів зовнішньополітичної діяльності України наголосив на «розвитку нормальних відносин з усіма країнами, але особливо це стосується безпосередніх сусідів України. Важливою передумовою таких взаємовідносин є підтвердження принципу недоторканності кордонів у повоєнній Європі, що історично склалися і знайшли своє закріплення у Гельсінському Заключному Акті. Україна виступає за закріплення цього принципу у двосторонніх відносинах із країнами Європейського континенту. Із сусідніми державами — укладення на певному етапі договорів про добросусідство, дружбу і співпрацю» [31, с.27].

Успішний початок у цьому процесі розвитку двосторонніх міждержавних відносин із країнами Європи, який домінував у зовнішній політиці України в перші роки незалежності, було покладено у взаємовідносинах з Угорською Республікою (з 2000 р. — Угорщиною), нове демократичне керівництво якої виявляло надзвичайно велику зацікавленість

щодо набуття Україною державного суверенітету і сміливо підтримувало й заохочувало всі її починання у зміцненні незалежності. Історія становлення новітніх українсько-угорських відносин бере свій початок ще з кінця 1989 р., коли в Угорщину прибула українська делегація, очолювана міністром культури УРСР Ю. Олененком. Уперше в сучасній історії України було підписано двосторонній протокол про співпрацю сусідніх країн у галузі культури [32, с.414].

У серпні 1990 р. на запрошення міністра закордонних справ Угорщини Г. Есенські відбувся робочий візит міністра закордонних справ УРСР А. Зленка до Угорської Республіки. До речі, як згадував згодом А. Зленко, «цьому намагалось зашкодити Посольство СРСР в Угорщині, яке відстежувало кожний наш крок і навіть попереджало, що «не допустить будь-яких дій», які не узгоджувалися б із союзними відомствами» [33, с.65]. Водночас зустріч міністрів закордонних справ стала підготовкою до відвідування України Президентом Угорської Республіки.

27 вересня 1990 р. у Києві відбулася зустріч Голови Верховної Ради УРСР Л. Кравчука і Президента Угорської Республіки А. Гьонца, який прибув в Україну з офіційним візитом. Слід наголосити, що це був перший офіційний візит до нашої республіки глави іншої держави після прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України. Відбулися українсько-угорські переговори з широкого кола питань двосторонніх відносин, у результаті яких було ухвалено спільну заяву.

У цьому важливому міжнародно-правовому документі Українська РСР та Угорська Республіка підтверджували своє прагнення підтримувати і розвивати взаємовигідну співпрацю й добросусідські відносини, що відповідають їх національним інтересам і не спрямовані проти третіх сторін, ґрунтуються на Статуті ООН, документах Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі, загальнови-

знаних принципах і нормах міжнародного права. Це було дуже важливо з огляду на легітимацію Декларації про державний суверенітет УРСР. Сторони також заявляли про невід'ємне право народів України та Угорщини визначати свій внутрішній і зовнішній статус без втручання ззовні та здійснювати свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток [34, с.20-21].

Серед інших документів, що закладали основи якісно нових, прямих двосторонніх відносин України з сусідніми східноєвропейськими країнами, була і Декларація про принципи та основні напрями розвитку українсько-польських відносин, підписана 13 жовтня 1990 р. під час офіційного візиту в Україну міністра закордонних справ Республіки Польща К. Скубішевського. У ній Україна і Польща заявляли про своє прагнення до утвердження між ними як суверенними державами добросусідських відносин і підтримання й розвитку взаємовигідної співпраці, що відповідають їх національним інтересам. Основою цих відносин, наголошувалось у Декларації, є принципи Статуту ООН, Гельсінського Заключного акта та інших документів Народи з питань безпеки та співробітництва в Європі, зокрема принципи суверенної рівності, непорушності кордонів, територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи, мирного врегулювання спорів.

Українська РСР і Республіка Польща заявили, що вони не мають одна до одної жодних територіальних претензій, розглядають існуючий між ними державний кордон як непорушний тепер і в майбутньому і вважають це важливим елементом миру і стабільності в Європі. У Декларації наголошувалось, що Україна і Польща будуть всебічно заохочувати українсько-польські зв'язки, усвідомлюючи етнічну й культурну спорідненість українського й польського народів і дбаючи про збереження позитивної спадщини їхніх багатовікових відносин [34, с.27-30]. Отже, був зроблений перший,

досить важливий крок на шляху до українсько-польського примирення після досить складної історії взаємовідносин двох сусідніх народів, що повинно було стати важливою опорою нової Східної Європи, а в ширшому сенсі — гарантом геополітичної стабільності у цій частині світу.

Невипадково Польща була серед перших держав світу, яка слідом за Канадою 2 грудня 1991 р. офіційно визнала незалежність України і 4 січня 1992 р. встановила з нею дипломатичні відносини, а 18 травня 1992 р. під час візиту до Польщі Президента України Л. Кравчука було підписано Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Республікою Польща, а також низку двосторонніх угод. Через два роки було підписано Декларацію про принципи взаємовідносин, що підкреслила стратегічну важливість країн одна для одної. Польща відіграла важливу конструктивну роль у подіях Помаранчевої революції в Україні в 2004 р. Після розширення Європейського Союзу у 2004 і 2007 роках у дусі стратегічного партнерства Польща добровільно взяла на себе низку моральних зобов'язань перед Україною щодо захисту її інтересів у рамках ЄС, підтримки суверенітету, територіальної цілісності та її євроінтеграційних прагнень. Зокрема, Польща за підтримки Швеції ініціювала перегляд стратегії східноєвропейської політики ЄС і висунула ідею проекту «Східного партнерства», офіційно започатковану у травні 2009 р. на пражському саміті ЄС за участю України. Польща залишається одним із ключових постачальників військово-технічної допомоги Україні, беручи участь у спільних навчаннях та тренуваннях. Наприкінці 2013 — в першій половині 2014 рр., коли російська «гібридна війна» проти України втілилася у анексії Криму та агресії на Донбасі, Польща ініціювала прискорення підписання угод ЄС з Україною про асоціацію та зону вільної торгівлі.

Мабуть не випадково Польща та інші держави регіону — найближчі сусіди України — були одними з перших,

хто ратифікував Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2014 р.: Румунія ратифікувала цю угоду першою з країн-членів ЄС 3 липня 2014 р., Словаччина — 27 вересня (17 жовтня закон про ратифікацію підписав президент СР), Польща і Угорщина — в листопаді-грудні 2014 р. Адже, попри існуючі проблеми у двосторонніх відносинах, у національних інтересах цих держав якомога швидше інтегрувати Україну як в ЄС, так і в НАТО.

Проте з часом у взаєминах України з державами Центрально-Східної Європи, особливо після здобуття ними повноправного членства в ЄС і НАТО, виникли певні проблеми. Визнаючи їх наявність, міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба переконаний, що «з жодною зі зазначених держав Україна не має фундаментальних розбіжностей, які неможливо подолати. Треба лікувати рани минулого, де вони стають на заваді, та рухатися вперед. Тільки вперед» [35, с.10-11]. Утім, все ж проблеми у взаєминах України з цими сусідніми державами, на жаль, існують і навіть загострюються час від часу, зокрема зовсім несподівано погіршилися з 2017 р., та підживлюються й використовуються Росією, що становить певну загрозу для України та міжнародної безпеки в Карпатському регіоні, і які потребують чим скорішого розв'язання.

На думку фахівців-міжнародників, ці проблеми обумовлені двома основними факторами: «Один із них стосується регіональних тенденцій та останніх подій, а інший — внутрішніх соціальних і політичних перетворень в Україні. У Центральній Європі зростання націоналізму, ослаблення демократії та погіршення регіональної безпеки визначають основні поточні події та впливають на відносини між регіональними державами. В Україні інтенсивний процес побудови нації викликає більше уваги до історичних наративів, символів та мови, а також сприяє націоналізму. Це супроводжується масовою міграцією, що формує більш

національно-орієнтований політичний порядок денний не тільки в Україні, але і в сусідніх країнах і призводить до появи старих конфліктів. Суперечності з приводу історії та мови йдуть пліч-о-пліч з партнерством у сферах безпеки та енергетики, що разом створює складну модель поточної політики в регіоні» [36, с.2].

Наприклад, говорячи про українсько-польські відносини, які часто характеризують гучними заявами про стратегічне партнерство, не можна не згадати про безпрецедентний конфлікт між країнами в питаннях історичної пам'яті, зокрема про відродження старої історичної дискусії (синдромів) та спроби польської сторони на тлі історичного спору між Польщею і РФ нав'язати Україні своє бачення історії, насамперед подій часів Другої світової війни (щодо трактування Волинської трагедії 1943-1945 років, щодо людських втрат України і Польщі часів Другої світової війни та перших повоєнних років (етнічні чистки, примусові обміни населенням (евакуація польських громадян до УРСР в 1944-1946 рр. та акція «Вісла» тощо), що супроводжується глибокими емоційними реакціями і займає помітне місце в історичній політиці Польщі та підживлює конфлікт між обома сусідніми державами в питаннях історичної пам'яті, що стало ледь не ключовим питанням у відносинах між Україною та Польщею в останні роки. Досить згадати, наприклад, тривале польсько-українське протистояння навколо пошуково-ексгумаційних робіт щодо загиблих на території України поляків, або щодо відновлення зруйнованих українських монументів на території Польщі (наприклад, пам'ятника учасникам УПА на горі Монастир у Польщі, що загинули у боях із військами НКВС), чи навколо питання про вшанування пам'яті карпатських січовиків на Верецькому перевалі в Закарпатті, розстріляних угорськими військовиками та польськими прикордонниками в березні 1939 р., та Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті

борців за незалежність України у ХХ столітті», що забороняє зневажливе ставлення до УПА, рівно як визнання приналежності Волині та Галичини до міжвоєнної Польщі як «окупації», чи навколо заяв окремих польських політиків, які узалежнювали підтримку Польщею європейської інтеграції України від інтерпретації нею власного минулого, зокрема дій українських націоналістів тощо.

Якщо в період становлення новітніх українсько-польських відносин, які в другій половині 1990-х років дійсно набули стратегічного характеру, за їх основу, зокрема, були взяті формули «вибачаємо і просимо вибачень» та «пам'ятати минуле, але думати про майбутнє», і навіть 21 травня 1997 р. президенти України і Польщі Л. Кучма та А. Квасневський підписали спільну заяву «До порозуміння і єднання», то згодом про неї, мабуть, забули, й українсько-польські відносини опинилися, по суті, у кризовому стані насамперед унаслідок політики пам'яті, здійснюваної новою українською владою після подій Євромайдану, а також консервативним польським урядом «Права і справедливості». Невипадково майже три роки — з грудня 2017р., коли президент Польщі, оминаючи Київ, демонстративно відвідав лише Харків для вшанування могил вбитих сталінськими спецслужбами польських офіцерів, — по жовтень 2020 р. — не було офіційного візиту в Україну президента Республіки Польща А. Дуди. Однак і цей візит до Києва польського президента не привів до суттєвого прориву у відносинах між двома сусідніми країнами.

Досить гострою останніми роками стала проблема українських мігрантів у Польщі: загальна кількість українців, які працюють у РП, оцінюється від одного до двох мільйонів, вони отримують щорічно близько 80% всіх польських робочих віз, а загальна вартість грошових переказів українців з Польщі становить близько 3 млрд. дол. США. Це питання потребує особливої уваги з боку урядових структур

обох держав з метою захисту прав українських заробітчан, а також біженців, що покинули Україну через російсько-українську війну, їх честі та гідності, мінімізації ризиків негативного сприйняття українців у Польщі та ксенофобії, а також щодо прикордонного контролю і транскордонного співробітництва [36, с.9].

Після зміни влади в Україні у 2019 р. і, зокрема, після обіцянок нового українського Президента В. Зеленського скасувати мораторій на пошуково-ексгумаційні роботи щодо останків поляків, які втратили життя на території України, в українсько-польських відносинах відбулося помітне потепління. У травні 2021 р., наприклад, президенти України та Польщі підписали спільну декларацію про підтримку Варшавою європейських прагнень України, у серпні, напередодні 30-ї річниці відновлення незалежності України, вони опублікували спільну статтю, в якій наголосили, що Україна в майбутньому повинна стати членом ЄС, а у вересні 2021 р. А. Дуда на неформальній зустрічі президентів парламентських та парламентсько-президентських держав-членів ЄС виступив за розширення Європейського Союзу, заявивши, що Україна, Молдова та інші держави, що модернізуються й намагаються стати членами ЄС, повинні отримати таку можливість. А після початку широкомасштабної агресії РФ проти України Республіка Польща стала чи не найактивнішим союзником України, всіляко підтримуючи Україну в її спротиві російському агресору, а також її євроінтеграційні прагнення. Загалом російсько-українська війна неймовірно зблизила поляків і українців, змусивши, зокрема, історію відійти на задній план. «Однак, — як зазначає один із керівників польського Центру діалогу імені Юліуша Мерошевського Лукаш Адамський, — її конфліктогенний потенціал радше не вичерпався, а тільки послабився, тим паче що тимчасово був прикритий жахом війни та небезпекою для обох країн з боку тоталітарної Росії», а отже, треба «винести

уроки з періоду 2014-2019 років та назавжди прибрати конфліктність історії» [37].

До початку 2010-х рр. українсько-угорські відносини можна було вважати зразковими з погляду європейської політики добросусідства, примирення і солідарності. Угорщина дійсно, як наголошував Надзвичайний і Повноважний Посол Угорщини в Україні (2014-2019 рр.) Ерно Кешкенъ, багато в чому була першою серед інших держав світу щодо налагоджування та розвитку добросусідських відносин з Україною [38, с.416-429]. Наприклад, сформована впродовж 1991-2009 рр. договірно-правова база українсько-угорського співробітництва складалася з 75 міжнародних документів різного статусу — від міждержавних до міжвідомчих, які охоплювали весь діапазон співпраці в політичній, економічній, соціальній, військовій та гуманітарній сферах [6, с.630].

Хоча варто згадати, що, підписавши першою серед сусідніх держав з Україною базовий Договір про основи добросусідства і співробітництва 6 грудня 1991 р., Угорська Республіка тривалий час затягувала його ратифікацію Державними зборами через сильний опір частини угорського парламенту щодо ст. 2 цього Договору, в якій було зафіксовано надзвичайно важливе положення про те, що «сторони поважають територіальну цілісність одна одної і заявляють, що не мають і не будуть мати в майбутньому територіальних претензій одна до одної». Це затримало набуття чинності Договору: якщо українською стороною він був ратифікований 1 липня 1992 р., то угорською — лише 11 травня 1993р., а обмін ратифікаційними грамотами відбувся 16 червня 1993 р. [39, с.68].

1 травня 2004 р. Угорщина стала членом Європейського Союзу, де з часом перетворилась на приклад проблемної для брюссельської бюрократії країни. Невипадково у травні 2021 р. в ЄС навіть постало питання про можливість робити заяви від імені 26 держав-членів, а не усіх 27, після се-

рії вето Угорщини з низки питань європейської політики. Дійсно, політика прем'єр-міністра Віктора Орбана, який очолює угорський уряд з 2010 р., дедалі виразніше свідчить про демонстративне протиставлення угорської суб'єктності європейській солідарності. Зокрема, за період його правління було прийнято низку рішень, які суперечать принципам ліберальної демократії та обмежують діяльність правоохоронних органів, роботу журналістів та засобів масової інформації, функціонування неурядових організацій та університетів тощо. Мабуть, не випадково за версією міжнародної неурядової організації Freedom House Угорщина у 2019 р. набула статусу напівконсолідованої демократії, а на 2020 р. — країни з гібридним або перехідним режимом, по суті авторитарним. Праві партії Угорщини, кількість та чисельність яких зростають і на які спирається угорський уряд, об'єднані ідеєю повернення до «Великої Угорщини», що означає об'єднання земель Румунії, Словаччини, України, Сербії, Словенії та Хорватії. Занепокоєння Європейського Союзу також викликає співпраця Угорщини з Російською Федерацією [40, с.112-120].

За умов російської агресії проти України В. Орбан намагається зберегти «нормальні відносини з В. Путіним», а його зближення з Росією, критика санкцій і опортунізм у просуванні економічних інтересів РФ в Угорщині створює проблеми й підриває європейську єдність. МЗС Угорщини також часто розглядає війну в Україні так, ніби це заморожений конфлікт, і взаємодія з Росією є неминучою, а угорські ЗМІ, починаючи фактично з 2014 р., подекуди тиражують російські пропагандистські фейки щодо суб'єктності України [41, с.19]. Вочевидь і сам В. Орбан, як вважає один з авторитетних фахівців з українсько-угорських відносин, директор Інституту центральноєвропейської стратегії Д. Тужанський, «не сприймає Україну як суверенну державу, не вірить в Україну і вважає її штучною державою» [42].

Проявами цього курсу є, наприклад, реалізація спільного проекту з побудови «Росатомом» угорської атомної станції «Вахш» за рахунок російського кредиту, домовленості Будапешта з Москвою про розвиток спільних залізничних проектів, шантаж Євросоюзу можливістю угорського ветовання рішення про економічні санкції проти РФ, відмова від прийому національної квоти нелегальних мігрантів до ЄС і, нарешті, протистояння Угорщини та України. Проте одним із головних пріоритетів зовнішньої політики угорського уряду в останнє десятиліття стала підвищена увага до прав етнічних меншин у сусідніх державах і всебічна підтримка закордонної діаспори. Зокрема, протягом 2010-2018 рр. урядом В. Орбана було створено розгалужену систему державних органів управління, які сприяють використанню угорської діаспори в реалізації зовнішньої та внутрішньополітичної стратегії Угорщини [43, с.85-89].

Великого розголосу, наприклад, набуло рішення Угорщини щодо залучення до виборів того угорськомовного населення, яке мешкає на території Румунії, Словаччини та України. Дослідження «м'якого впливу» Угорщини на діяльність угорських меншин на території вищезазначених країн, зокрема України, визначає мету угорського уряду щодо консолідації угорської нації [44, с.154-164].

Щодо українсько-угорських відносин, то їх радикальне погіршення у 2017-2022 рр. пов'язане з дискурсом доволу прав угорської національної меншини в українському Закарпатті, вимогою надання їм права на подвійне громадянство, створення угорської національно-культурної автономії в Україні, намірами угорського уряду щодо призначення «уповноваженого міністра, відповідального за розвиток Закарпатської області», роздачею громадянам України паспортів Угорщини у консульствах Угорщини в Україні і особливо — з ухваленням 5 вересня 2017 р. закону про використання державної української мови в навчальних закла-

дах України — закону про освіту (7 стаття). Прояв української суб'єктності спровокував неадекватну реакцію Будапешта, що привело до взаємної висилки дипломатів, оголошення топ-посадовців персонами нон грата, звинувачень у втручанні у вибори та фінансуванні сепаратизму тощо. Угорщина, зокрема, заблокувала нормальну планову роботу Комісії Україна — НАТО. Також вона регулярно відкидає українські пропозиції щодо вирішення конфліктних питань національної політики: лише у 2018 р., наприклад, міністр закордонних справ України П. Клімкін провів шість зустрічей у різних форматах зі своїм угорським колегою П. Сійярто, в тому числі за участю міністрів освіти двох сусідніх держав, переважна більшість з яких була присвячена пошуку шляхів вирішення мовного питання при організації освітнього процесу в Закарпатській області. Також Угорщина наполягає, як уже зазначалося, на створенні угорського анклав (автономії) на території України (в Закарпатті), подвійному громадянстві (масова роздача закарпатцям угорських паспортів), оновленні українського законодавства про національні меншини, на праві угорської меншини користуватися своєю мовою у всіх сферах, включаючи державне управління, що є втручанням у внутрішньополітичні справи України, як і агітація серед угорців Закарпаття під час виборів в Україні або мобілізація громадян України з угорськими паспортами для участі у загальнонаціональних та місцевих виборах в Угорщині тощо [45, с.15-21; 46]. У 2020 р., наприклад, у ЗМІ Угорщини правлячою, по суті націоналістичною партією «Фідес», що активно пропагує ідею «Великої Угорщини», була розгорнута масштабна ревізійницька кампанія з відзначення 100-річчя Тріанонського мирного договору як найбільшої трагедії в історії Угорщини, «коли її паризькі миротворці несправедливо позбавили 2/3 історичної території угорців».

Загалом свої подальші відносини з Україною угорська сторона ставить у залежність від її гуманітарної політики,

вимагаючи від неї коригування цієї політики, зокрема щодо угорців Закарпаття, згідно з угорським баченням розв'язання конфліктних гуманітарних проблем. Все це можна розглядати як наявність серйозної кризи в угорсько-українських відносинах, а також загрозу для України й безпеки в Карпатському регіоні загалом. Отже, необхідні спільні, нестандартні зусилля з обох сторін, щоби зняти наявне у багатьох українців відчуття небезпеки, що нібито на Закарпатті можливе якщо не повторення кримського чи донбаського сценаріїв, то розігрування угорської карти задля дестабілізації України, а в закарпатських угорців — гнітюче відчуття щодо позбавлення прав і можливої асиміляції, навіть якщо вони є хибними. Адже в демократичних державах національні меншини є насправді мостом порозуміння й зближення, а не предметом міждержавних суперечок і конфліктів. А затяжний угорсько-український конфлікт у нинішній геополітичній ситуації лише шкодить іміджу обох сусідніх держав, ослаблює їх можливості й перспективи на міжнародній арені.

А щодо особливого ставлення Угорщини до нинішньої повномасштабної війни РФ проти України, про яке свідчить відомий вислів В. Орбана «Це не наша війна», вже йшла мова раніше. Лише можна додати, що Угорщина залишається єдиною країною ЄС, де більшість населення — 52% — не підтримують вступ України до ЄС і НАТО, тоді як в інших державах-членах ЄС підтримка членства України в середньому становить 66%. Щоправда, тут слід зазначити, що Угорщина визнає агресію РФ проти України і вже 25 лютого 2022 р. прем'єр-міністр В. Орбан заявив, що разом із союзниками по НАТО Угорщина засуджує атаку Росії, а міністр закордонних справ П. Сійярто підкреслив, що його країна підтримує суверенітет і територіальну цілісність України. Угорщина також підтримала практично усі санкції і заяви ЄС з цього приводу (нехай і з певними застереженнями), на-

дає притулок українським біженцям, а також гуманітарну допомогу Україні, яку, зокрема, добре відчують угорці Закарпаття.

Але загалом нинішня політика угорського уряду щодо України і російсько-української війни є, з нашого погляду, контрпродуктивною, і рано чи пізно ця сусідня країна, в якій досить складна соціально-економічна ситуація і яка залежить не лише від російських енергоресурсів, а значно більшою мірою від фінансових вливань і допомоги ЄС, змінить своє ставлення і до російсько-української війни, і до України загалом, з якою має спільне минуле, звичайно, якщо вона хоче залишитися членом об'єднаної, демократичної Європи.

Румунія визнала незалежність України в числі останніх сусідніх країн — 8 січня 1992 р., а 1 лютого 1992 р. були встановлені дипломатичні відносини між Україною та Румунією. Ще в період суверенізації України радикальні націоналістичні і праві сили Румунії часто використовували український фактор в інтересах внутрішньополітичної боротьби. Ними пропонувалося, зокрема, проводити політику «малих кроків» щодо Бессарабії та Північної Буковини з метою культурної, економічної, а потім і політичної інтеграції цих територій до складу «Великої Румунії». Неврегульована, на думку румунської сторони, територіальна проблема була центральною перешкодою в українсько-румунських відносинах протягом першої половини 1990-х років. Достатньо згадати заяву румунського парламенту «Про пакт Ріббентропа-Молотова та його наслідки для Румунії» (липень 1991 р.), в якій фактично було висунуто територіальні претензії до України, і відповідну заяву Верховної Ради УРСР про те, що «визнання названого пакту незаконним не є підставою для виправдання претензій на українські землі ні в минулому, ні в сучасному, ні в майбутньому», або той факт, що Румунією не були визнані результати всеукраїнського ре-

ферендуму 1 грудня 1991 р. на підтвердження незалежності України на території Бессарабії та Північної Буковини. А у 1993 р. Румунія в односторонньому порядку денонсувала радянсько-румунську угоду 1961 р., що була юридичною основою лінії українсько-румунського кордону.

Взаємне визнання суб'єктності відбулося лише завдяки підписанню Договору про відносини добросусідства і співробітництво між Україною і Румунією 2 червня 1997 р., хоча цьому передував складний переговорний процес з 1993 р. Київ і Бухарест визнали незмінність національно-державних кордонів. Водночас за наполяганням румунської сторони було включено до тексту Договору окрему, найбільшу 13-у статтю, присвячену взаємній співпраці у захисті прав національних меншин в обох державах. Також у ній наголошується, що меншини мають не тільки права, а й обов'язки, зокрема, зберігати лояльність до країни свого громадянства і поважати права інших осіб, які належать і до більшості населення, і до меншин. З цією метою в 1998 р. була створена змішана міжурядова українсько-румунська комісія з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, а згодом — також два євро регіони — «Нижній Дунай» та «Верхній Прут», діяльність яких Румунія мала намір використовувати насамперед із метою посилення фактору румунської національної меншини в політиці й житті України. А спірне питання демаркації ділянки українсько-румунського державного кордону на Чорному морі і експлуатації нафтових родовищ біля острова Зміїний було відкладено до рішення Міжнародного гаазького арбітражу, що було зафіксовано в додатковій угоді до договору у формі обміну листами міністрів закордонних справ України та Румунії [47, с.63; 39, с.47-49]. У підсумку відповідне рішення 2007 р. визнало за Україною належність острову Зміїний, але більша частина нафтоносного спірного шельфу Чорного моря відійшла до Румунії. Визнання Україною рішення цьо-

го арбітражу досі залишається предметом критики як згода на зміну національних кордонів.

Підписання двостороннього політичного договору відіграло важливу роль у динаміці міждержавних відносин України та Румунії, які, як уже зазначалося, були доволі прохолодними від початку здобуття Україною незалежності через спірні питання та серйозні суперечки між двома сусідніми державами, зокрема щодо морського кордону. У складних політичних умовах відбувалася в липні 1997 р. її ратифікація цього договору парламентом Румунії, насамперед через жорстку критику і спротив з боку колишніх комуністів на чолі з І. Ілієску та радикальних націоналістів із партії «Велика Румунія». Лише завдяки зусиллям правоцентристського уряду, очолюваного президентом Е. Констанинеску, договір був ратифікований: у сенаті за нього проголосували 65 депутатів, а 50 були проти і троє утрималися, а серед депутатів нижньої палати парламенту 165 проголосували «за» і 92 «проти» ратифікації договору [47, с.64]. Загалом українсько-румунські відносини і після підписання Великого політичного договору залишалися доволі контроверсійними, і обидві сторони часто-густо концентрувалися на проблемних аспектах двосторонніх відносин.

Після вступу Румунії до ЄС і НАТО у 2004 р. (поблизу порту Констанца створено військову базу США) пом'якшала риторика Бухареста щодо конфлікту з Угорщиною (щодо статусу угорської національної меншини у Трансильванії) та щодо територіальних претензій на Бессарабію і Буковину. Однак румунські націоналісти, які є прихильниками проекту створення «Великої Румунії», продовжують висувати територіальні претензії до України. Наприклад, влітку 2018 р. у рамках Днів української дипломатії в Європі у Бухарестському університеті відбувся міжнародний круглий стіл, де окремі румунські науковці у своїх виступах безапеляційно стверджували, що Північна Буковина цілком законно була включена до складу

Румунського королівства у 1918 р., а у 1940 р. її неправомірно й насильно приєднав до України Сталін, що в Україні живе єдина цілісна меншина — близько пів мільйона румун, а молдавани — це штучна нація і т. п., і навіть демонстрували та передали представникам Посольства України в Румунії мапу «Великої Румунії» [48]. Загалом після початку агресії з боку Росії і де-факто війни на сході України загострилися складні питання історичної пам'яті й низка спірних питань щодо національних меншин у трикутнику Україна — Молдова — Румунія (видача румунських паспортів громадянам України, негативний вплив на українців регіону Української православної церкви Московського патріархату тощо).

Однак усі ці претензії та проблеми певною мірою нейтралізуються включенням румунської суб'єктності до системи зобов'язань у форматі ЄС і НАТО. А для ефективного подолання наявних проблем у румунсько-українських відносинах необхідні подальші активні й послідовні зусилля урядових та громадянських структур обох сусідніх держав.

У той же час Румунія з початку незаконної тимчасової окупації Криму підтримує європейські санкції через порушення територіальної цілісності України, поглиблює двосторонні відносини: з 2017 по 2019 рр., наприклад, між урядами двох сусідніх держав було підписано 12 угод про співпрацю в різних сферах, у тому числі у військовій сфері. 23 лютого 2022 р. Румунія засудила дії Росії, яка визнала незаконні формування на території України «ДНР» та «ЛНР». А з початком повномасштабного нападу РФ на Україну, який президент Румунії Клаус Йоганніс засудив як «цілковито нелегальний шлях масового воєнного насильства проти незалежної і суверенної держави», румунський уряд разом із діаспорою та румунською національною спільнотою Буковини підтримують Україну та українців, адже румуни розуміють, що «Україна нині воює та боронить не лише себе, а за всю Європу» [49].

Прийняття і надання житла вимушеним переселенцям з України, відправка гуманітарної допомоги, пального військового обмундирування, боеприпасів та зброї Збройним Силам України, медичного обладнання й медикаментів, заборона використання румунських портів на Чорному морі і на Дунаї кораблями під російським прапорами, співпраця з Туреччиною щодо знешкодження мін у Чорному морі, допомога в справі експорту українського зерна, маніфестації на підтримку України і засудження злочинів РФ під російським посольством в Бухаресті — це не повний перелік проявів підтримки та допомоги Румунії Україні. Наприклад, вже 25 лютого 2022 р. благодійна фундація «Румунський об'єднаний фонд» за підтримки Посольства Румунії у США започаткувала Український фонд миру з метою зібрати не менше 100 тис. доларів на підтримку українських біженців у Румунії. А в березні того ж року в румунському місті Хусі запрацював гуманітарний хаб, створений благодійною організацією Help Ukraine для допомоги передусім південним регіонам України. Румунські лідери також відреагували на звірство російської армії в Україні. Зокрема, президент К. Йоганніс наголосив на потребі розслідувати бучанську трагедію та притягнення усіх винних до відповідальності. «Вторгнення Росії в Україну має жахливі, невимовні наслідки — кадри з Бучі та інших міст України мають бути нагадуванням усьому світу, що ми повинні припинити цю незаконну агресію і що всі винні мають відповісти! Сподіваюсь на тріумф міжнародного правосуддя!», — написав президент Румунії у Twitter. А румунський прем'єр-міністр Ніколае Чуже 26 березня в інтерв'ю заявив, що «протизаконна, неспровокована, брутальна агресія проти України є найбільшим випробуванням з часів холодної війни і відкриває нову сторінку у європейській історії», і тому НАТО має радикально розширити свій мандат, щоб відповідати викликам нового покоління. Підтвердженням дієвої підтримки

Румунією України є також і те, що в травні 2022 р. Румунія вирішила втрутитися на користь України у справі в Міжнародному суді проти Російської Федерації [11].

Щодо українсько-словацьких відносин, то насамперед слід наголосити, що Україна була першою серед держав світу, яка визнала незалежність Словацької Республіки в день її офіційного проголошення — 1 січня 1993 р., того ж дня Київ та Братислава встановили дипломатичні відносини. А через пів року, 29 червня 1993 р. під час офіційного візиту в Україну президента СР М. Ковача був підписаний базовий договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною і Словацькою Республікою.

Територіальна близькість, наявність української та словацької національних меншин у двох сусідніх державах, спільність історичної долі та інтересів у Карпатському регіоні, відсутність конфліктогенних чинників між країнами в минулому й у політичному порядку денному стали стимулом для інтенсивного розвитку всіх сфер українсько-словацької співпраці. Найшвидшу віддачу дає саме прикордонне співробітництво, хоча тут існують певні проблеми, пов'язані насамперед із контрабандою, незаконною торгівлею й візовим режимом. Упродовж другої половини 1990-х років тривав процес розбудови міжнародно-правового забезпечення двосторонніх відносин, насамперед у галузі економічного співробітництва. На 2001 р., наприклад, між Україною та Словаччиною було укладено близько 60 двосторонніх договорів і угод. Українсько-словацька співпраця значно активізувалася після подій 2014 р. в Україні і через потреби вирішення ключових питань європейської безпеки, зокрема питання енергетичної безпеки України та Європи (Словаччина, зокрема, зміцнила свою роль регіонального центру постачання російського газу та нафти) і претендує, особливо після перемоги ліберальних сил на президентських у 2018 р. і парламентських у 2019 р. виборів у Словацькій

Республіці, на думку фахівців, на відносини стратегічного значення у регіоні Центрально-Східної Європи [50, с.39-46].

З перших днів широкомасштабної агресії Росії проти України Словаччина теж активно підтримує національно-визвольну війну українського народу. Вже 25 лютого 2022 р. президентка СР Зузана Чапутова та прем'єр-міністр Едуард Гегер засудили атаку Росії на Україну, а міністр закордонних справ Іван Корчок заявив, що Україна допомогла Словаччині «відкрити очі». Тоді ж Братислава надала 100 тис. євро на допомогу Україні. А 28 лютого Словаччина оголосила про рішення надати Україні військову допомогу: йшлося про дизельне паливо, газ і боєприпаси. До початку травня Словаччина виділила Україні військової допомоги на 10 млн євро, а 7 травня словацький уряд ухвалив рішення надати Україні військових матеріалів ще на 2 млн євро. Словаччина також здійснює поставки Україні гелікоптерів, ракетних боєприпасів для «Градів», іншої зброї, висловила готовність передати їй свої системи протиракетної оборони С-300, розглядає можливість власного видобутку урану з метою заміщення ядерного палива з Росії, відмовилася від пропозиції РФ змінювати умови газових контрактів і перейти на оплату в рублях. Сусідня країна прийняла значне число біженців з України і навіть ухвалила спеціальні зміни до національного законодавства щодо підтримки біженців, а також українських науковців і студентської молоді тощо [11].

Водночас вільні від історичних тягарів та серйозних проблемних питань українсько-словацькі відносини, на жаль, не набули системного характеру, а радше є, на думку експертів, історією недооцінених можливостей. Україна та Словаччина багато в чому залишаються «terra incognita» одна для одної: «забутий сусід» — так часто, наприклад, посилаються на Україну в Словаччині. А словацько-українські відносини загалом є доволі прагматичними. До того ж, багато словаків, наприклад, залишаються симпатиками ідей панславізму, а

для частини словацького політикуму досить близька російська призма сприйняття України. Якщо для України Росія є основною загрозою безпеки, то для Словаччини Росія часто є можливістю і довгостроковим партнером, адже вона є основним постачальником енергоресурсів і величезним ринком для словацьких товарів. Уряд СР на початку 1990-х років визнав існування окремої від українців, т. зв. русинської нації на своїй території (Пряшівщина), підтримує русинські організації, шкільництво тощо, що, на думку багатьох словаків, зокрема й науковців, було з боку Словаччини «великодушним і водночас справедливим кроком» [51]. Утім, наслідком такої політики стало, зокрема, те, що якщо у 2001 р. у цій сусідній державі вже ідентифікували себе русинами 24 тис. осіб, а українцями — 11 тис. осіб, то через 10 років, не в останню чергу завдяки активній пропагандистській діяльності прибічників русинства, уже 33,4 тис. осіб уважали себе русинами, а українцями — лише 7,4 тис. [52, с.15]

Так звана русинська проблема — окрема і складна тема, але важливо усвідомлювати, що вона не лише існує, але й є, з нашого погляду, однією з потенційних загроз для України, адже русинський рух у Закарпатті та в інших державах регіону, по своїй суті, українофобський, антиукраїнський, фактично підтримується нашими західними сусідами — країнами-членами ЄС і НАТО, зокрема Словаччиною і Угорщиною. Підтвердженням цього є, наприклад, відкриття й активна діяльність Інституту русинської мови й культури при Пряшівському університеті у Словаччині або діяльність Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II в українському місті Берегово, який фінансується урядом Угорщини, у публікаціях та публічних виступах викладачів якого озвучується позиція офіційного Будапешта щодо України, зокрема щодо т. зв. русинського населення Закарпаття та його спільного історичного минулого з угорцями [53, с.5-93; 54, с.294-315].

Загалом псевдонаукову кампанію, що триває від початку 1990-х років і названа «політичним русинством», намагання його adeptів етнічно протиставити закарпатських русинів українцям не слід недооцінювати, особливо тепер, коли це протиставлення набуває дещо іншої аргументації — довести тотожність русинів і «руських», тобто концептуально перетворити Закарпаття на історичну частину Росії, «русского мира», що потребує «захисту співвітчизників». Пропагандисти Кремля на цьому не зупиняються й поширюють концепцію, за якою феномен «русинства» охоплює не тільки корінних мешканців Закарпаття, а й ширшу й довшу територіальну смугу, зокрема придністровську територію Молдови, — все це є безпековим викликом у Карпатському регіоні.

На завершення слід відзначити, що вирішення складних питань етнонаціонального характеру має вагоме значення для налагодження партнерських відносин України із сусідніми державами-членами ЄС, а відтак і ефективного розвитку співпраці в Карпатському регіоні. Це передбачає удосконалення нормативно-правового поля та посилення інституційної спроможності державної політики забезпечення прав національних меншин. Зокрема, захист освітньо-культурних та інформаційних прав національних меншин в Україні полягає, з одного боку, у забезпеченні їхніх прав на доступ до навчання та інформації рідною мовою, а з іншого — у їхній інтеграції до вітчизняного освітньо-культурно-інформаційного простору, а отже — активному залученні національних меншин до національного державотворення в Україні.

Успіх у цій сфері насамперед залежить від конструктивної регіональної співпраці, спрямованої на вирішення питань етнонаціонального характеру, як щодо задоволення інформаційних, культурних та освітніх прав національних меншин в Україні, так і щодо українських діаспор у сусідніх державах.

Необхідно посилити гуманітарну складову під час реалізації чотирьох програм транскордонної співпраці з Європейським Союзом, які фінансуються ЄС, а саме: «Польща — Білорусь — Україна», «Угорщина — Словаччина — Румунія — Україна», «Румунія — Україна» та Дунайська транскордонна програма, а також активізувати роботу створеної у 2008 р. асоціації «Єврорегіон Карпати — Україна», що є національним представництвом Карпатського єврорегіону, який об'єднує 16 млн осіб п'яти країн Центрально-Східної Європи — України, Польщі, Румунії, Словаччини та Угорщини. Важливим для України є також посилення співпраці з таким успішним регіональним об'єднанням, яким залишається Вишеградська четвірка, зокрема у форматі «V4+», який визначений пріоритетним у діяльності об'єднання після досягнення головної мети країн-учасниць — вступу до НАТО і ЄС у 2004 р.

Також необхідно розширити консультативний діалог на державному рівні з нашими західними сусідами зі спірних проблем наших взаємовідносин, активізувати міжпарламентське співробітництво і швидко превентивну дипломатію, а також вектор публічної дипломатії на рівні громадських організацій, регіональних та експертних інституцій і широкої громадськості, прискорити процес децентралізації в Україні. Виходячи зі спільності національно-державницьких інтересів держав регіону щодо розвитку європейської інтеграції та поглиблення кращого взаєморозуміння і добросусідських відносин, доцільною видається розробка стратегічної концепції і довгострокового плану співробітництва України і сусідніх держав Центрально-Східної Європи у нових геополітичних умовах. У цьому ж ряду лежить необхідність відновлення раніше ліквідованих і відкриття нових консульських установ України в країнах регіону і навпаки.

Нарешті, далеко не останнім є посилення економічної співпраці та взаємозалежності України та сусідніх країн-членів Європейського Союзу з тим, щоби, наприклад,

спільні економічні інтереси переважали над мотивами ескалації міжнаціональної конфронтації. Про незначний рівень економічної взаємозалежності та торгівлі свідчать, наприклад, такі дані: Польща є другим найбільшим торговельним партнером України і найбільшим за обсягом експорту, в той час як Україна посідає 14 місце у списку найбільших торговельних партнерів Польщі; частка Угорщини в зовнішній торгівлі України становить всього близько 3%, а частка України в зовнішній торгівлі Угорщини є майже вдвічі меншою. Трохи кращими є показники двостороннього товарообігу між Україною та Словаччиною, який у 2018 р. становить майже 1,4 млрд дол., а також між Україною та Румунією [36, с.8-9, 16; 55].

Не менш важливим для покращення взаєморозуміння та добросусідства між народами та державами Карпатського регіону є максимальне використання Україною нових форматів регіональної співпраці, якими є т. зв. «Люблінський трикутник», заснований влітку 2020 р. Україною, Польщею та Литвою з можливим його розширенням, наприклад, за рахунок Румунії, Латвії та Естонії і наповненням його діяльності не тільки військово-політичним, а й торговельно-економічним, інвестиційним, соціокультурним змістом, а також поглиблення співпраці у сфері регіональної безпекової та оборонної політики з перспективою долучення до т. зв. «Бухарестської дев'ятки», започаткованої у 2015 р. з ініціативи Румунії та Польщі за участю інших країн Вишеградської четвірки (Чехія, Угорщина, Словаччина), країн Балтії (Естонія, Латвія, Литва) і Болгарії та з ініціативою «Тримор'я». Нарешті, важливим є також використання як позитивного, так і врахування негативного досвіду участі України в таких давно діючих міжнародних регіональних об'єднаннях, як Дунайська комісія, ОЧЕС і ГУАМ, активізація взаємодії держав-партнерів у двосторонньому та багатосторонньому вимірах у рамках Балто-Чорноморської співпраці

за рахунок повноцінного долучення, крім Литви, ще й Латвії та Естонії, з можливим виходом на скандинавські держави. Євроінтеграційний чинник, безпекові виклики агресії Російської Федерації є потужним важелем для поглиблення міждержавного партнерства в Карпатському регіоні і Центральньо-Східній Європі.

Все це, безумовно, сприятиме більш динамічному й ефективному впровадженню системних реформ і руху України в напрямі європейської та євроатлантичної інтеграції. І що успішнішою та сильнішою економічно і стабільнішою політично буде Україна, активнішою її зовнішня політика, то з більшою повагою й зацікавленістю в поглибленні рівноправного і взаємокорисного співробітництва будуть ставитися до неї наші найближчі сусіди й партнери. Оптимізму в цьому питанні надає і нещодавня заява Президента України Володимира Зеленського про те, що «ми повинні вирішувати суперечки та прибрати тиск минулого з наших сучасних відносин зі всіма сусідами України, які нас поважають і які не є окупантами нашої держави» [56].

-
1. Дві третини членів НАТО ратифікували протоколи про вступ Швеції і Фінляндії // <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/07/29/7360859/>
 2. Пилипенко Я. Як ЄС може послабити головний двигун російської економіки // <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/27/686294/>
 3. Штайнмайер заявив про крах ідеї спільного з РФ європейського дому // <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2022/05/8/7139066/>
 4. Соколенко Е. Ера домінування Заходу добігає кінця — екс-прем'єр Британії // <https://www.unian.ua/world/era-dominuvannya-zahodu-dobigaye-kincy-a-eks-prem-yer-britaniji-novini-svitu-11905500.html>
 5. Глущенко О. Ми не залишимо вакуум, щоб його заповнили Китай, Росія чи Іран — Байден про Близький Схід // <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/17/7358543/>

6. Україна в історії Європи XIX — початку XXI ст.: історичні нариси: монографія. За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. К., 2020. С. 635.
7. Голос України. 18 травня 2017. С. 4.
8. Сидоренко С. Євростратегія Зеленського: як Україна планує боротися за вступ до ЄС // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/04/12/7121997/0>
9. Понад половина українців підтримують вступ до ЄС і НАТО — соціопитування «Рейтингу» // <https://ua.interfax.com.ua/news/general/779016.html>
10. ЄС закрит небо для російських авіакомпаній // <https://biz.nv.ua/ukr/spisok-stran-kakie-gosudarstva-zakryli-svoe-nebo-dlya-rossii-50220598.html>
11. Герасимчук С. Реакція найближчих до України країн на напад Росії // <http://prismua.org/russian-attack/>
12. Україна передала ЄС заповнену другу частину опитувальника, необхідну для отримання статусу кандидата на членство в ЄС // <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-peredala-yes-zarovnenu-drugu-chastinu-opituvannya-neobhidnu-dlya-otrimannya-statusu-kandidata-na-chlenstvo-v-yes>
13. Фон дер Ляєн прибула до Києва обговорити заявку України на вступ до ЄС // <https://www.golosameriki.com/a/eu-commission-head-ursula-von-der-leyen-second-visit-to-kyiv-since-russian-aggression-start/6613178.html>
14. Як війна в Україні змінює громадську думку в Європі // https://lb.ua/world/2022/05/11/516489_yak_viyuna_ukraini_zminyuie_gromadsku.html
15. Guaino H. Nous marchons vers la guerre comme des somnambules // Le Figaro. Vendredi 13 mai 2022. P.18.
16. Girard R. Guerre en Ukraine, quelle voie de sortie? // Le Figaro. Mardi 31 mai 2022. P.17.
17. Росія просуває наративи пропаганди через лояльних західних експертів // <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/29582/2022-05-29-rosiya-prosuvaie-naratyvy-propagandy-cherez-loyalnykh-zakhidnykh-ekspertiv/>
18. Ключовий пропагандист Орбана привів Україну до нацистської Німеччини // <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/29/7140237/>
19. Україна вимагає кандидатства в ЄС, остерігаючись альтернатив Макрона // <https://ukrainian.voanews.com/a/ukraine-demands-to-be-candidate-for-eu-membership/6565030.html>

20. ОП оголосив результати зустрічі Зеленського з Макроном, Шольцом та Драгі // https://novyny.online.ua/op-ogolosiv-rezultati-zustrichi-zelenskogo-z-makronom-sholtsom-ta-dragi_n846038/
21. Україна офіційно отримала статус кандидата на вступ в ЄС // <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/23/7141922/>
22. Фахурдінова М. Фінансування та поштовх до реформ: що дасть Україні статус кандидата на членство в ЄС // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/05/11/7139235/>
23. ЄС позитивно оцінив виконання Україною Угоди про асоціацію до початку війни // <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/26/7360303/>
24. Яструби, голуби та страуси: три табори всередині НАТО щодо війни в Україні // <https://ukrain.com/yastrubi-golubi-ta-strausi-tri-tabori-vseredini-nato-shhodo-vijni-v-ukraini.html>
25. Промова президента Польщі Анджея Дуди у Верховній Раді України // <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3489492-promova-prezidenta-polsi-andzea-dudi-u-verhovnij-radi-ukraini.html>
26. На Заході гостро критикують Кіссінджера, який «запропонував Україні поміняти території на мир» // <https://ukrainian.voanews.com/a/geakcia-na-slova-kisingera-pro-ukrainu/6589368.html>
27. Люзія компромісу: чому поступки Путіну стануть поразкою Заходу. Відповідаємо New York Times // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/05/25/7139970/>
28. Орбан закликав до нової стратегії ЄС: санкції провалилися, Україна ніколи не виграє війну // <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/07/23/7143735/>
29. URL: <http://icps.com.ua/nashi-proekty/aktualni-proekty-mtspd/ukrayina-ta-krayiny-vyshehradskoyi-chetvirky-na-shlyakhu-do-kraschoho-vzamorozuminnya/>
30. Тужанський Д. Як українці ставляться до своїх західних сусідів: стереотипи та прагнення // https://www.eurointegration.com.ua/project/2022/bridges/article_21.html
31. Віднянський С. Особливості становлення зовнішньої політики незалежної України. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ, 2011. Вип.20. С. 27.
32. Ткач Д.І. Угорщина в контексті суспільних трансформацій: Монографія. Київ, 2004. С. 414.
33. Зленко А.М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. Харків, 2003. С. 65.
34. Україна на міжнародній арені. Зб. документів і матеріалів. 1986-1990 рр. Київ, 1993. С. 20-21.

35. Кулеба Дмитро. Криза — це привід стати сильнішими. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. Київ, 2020. Вип.21. С. 10-11.
36. Політика України щодо країн Вишеградської четвірки: на шляху до кращого взаєморозуміння та добросусідства. Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2019. С. 2.
37. Адамський Лукаш. Як не дати історичним суперечкам знищити зближення України та Польщі // <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2022/07/11/7142944/>
38. Ерно Кешкенъ. Ми були першими (до 25-річчя встановлення дипломатичних відносин і підписання Договору про основи добросусідства і співробітництва між Угорщиною і Україною). *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. Київ, 2016. Вип.17. С. 416-429.
39. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 2. Предметно-тематична частина: Д-Й. Київ, 2010. С. 68.
40. Рішко Л. Аналіз антидемократичної політичної доктрини уряду Віктора Орбана в Угорщині. *Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти. Матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. Ужгород, 2021. С.112-120.
41. Віднянський С.В. Українсько-угорські відносини: проблемні питання та роль історичної науки. *Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник*. 2018. № 1 (46). С. 19.
42. Інтерв'ю С. Сидоренка з Д. Тужанським. *Європейська правда*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=daBD-Zz-JSs&t=1>
43. Берталон О. Сучасні інституційно-правові засади діяльності Угорщини з підтримки закордонної діаспори. *Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти. Матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. Ужгород, 2021. С.85-89.
44. Мателешко Ю. Політика «М'ЯКОЇ СИЛИ» Угорщини на Закарпатті: цілі, суб'єкти, напрями. *Геополітика України: історія і сучасність*. Випуск 2 (21). 2018. С. 154-164.

45. Лозовий В.С. Гуманітарна політика Угорщини на Закарпатті: історичні витоки та сучасна реалізація. *Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник*. 2019. № 3-4 (51). С. 15-21.
46. Максак Г., Герасимчук С. Історія відносин Україна — Угорщина як динаміка та зміст політичного діалогу // *Українська призма. Рада зовнішньої політики* // <http://prismua.org/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BD-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D1%83%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D1%8F/>
47. Румунська та молдавська національні меншини в Україні: стан, тенденції та можливості співпраці: зб. наук.-експерт. матеріалів: за наук. ред. Ю.А. Тищенко. Київ, 2019. С. 63.
48. День. 17.07 2018.
49. <https://shpalta.media/2022/05/17/ukraina-voyuye-z-rosiyeyu-ne-lishe-za-sebe-a-za-vsyu-yevropu-yak-rumuni-dopomagayut-ukraincyam-pid-chas-vijni/>
50. Іванов М.С. Динаміка українсько-словацьких міждержавних відносин на сучасному етапі. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 2 (47). С.39-46.
51. Dennyk N. 13.05 2021.
52. Віднянський С.В. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на Сході України. *Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. Серія «Політика»*. 2017. № 1 (42). С. 15.
53. Русинство в Україні: сепаратизм чи політичні маніпуляції? *Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. Серія «Політика»*. 2017. № 1 (42). С.5-93.
54. Віднянський С. Щодо т. зв. «дискримінації підкарпатських русинів за національною ознакою»: аналітична довідка. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ, 2020. Вип. 29. С.294-315.
55. Левонюк Т. Братислава відкриває вікно можностей: що означає візит президента Чапутової до Києва // <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/09/13/7100661/>
56. Тищенко К. Зеленський хоче «прибрати тиск минувшини» з відносин із сусідами, які не є окупантами // <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/22/7347898/>

Розділ III

УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ СПІЛЬНОТИ

- 3.1. *Історичне та геополітичне підґрунтя євроатлантичного покликання України*
- 3.2. *Між євроатлантичним співробітництвом та євроатлантичною інтеграцією*
- 3.3. *Конституційне закріплення євроатлантичного вибору*
- 3.4. *Безальтернативність курсу до НАТО*

3.1. Історичне та геополітичне підґрунтя євроатлантичного покликання України

4 квітня 1949 року був підписаний Північноатлантичний договір. У його преамбулі країни-засновники НАТО підтвердили свою рішучість захистити свободу, спільну спадщину своїх народів і їхню цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості і верховенства права. Саме ці цінності є привабливими для більшості країн Північноатлантичного регіону, що дозволило за цей час збільшити кількість учасників Альянсу з 12 до 30. Означені цінності були абсолютно неприйнятними для Радянського Союзу і теперішньої Росії. НАТО було створене в розпал «холодної війни» як відповідь на встановлення маріонеткових прорадянських урядів у Східній Європі. Фактично мова йшла про захист Сполученими Штатами Америки післяво-

енних європейських демократій від експансії Сталіна. Тоді до складу організації увійшли Бельгія, Канада, Данія, Франція, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Сполучене Королівство та США.

Країни Центрально-Східної Європи, які неодноразово відчували на собі поступ російського імперіалізму, з початку 1990-х рр. наполегливо стукали у двері Альянсу, і їм відкрили. Серед них: Польща, Чехія, Угорщина (1999), Словенія, Литва, Латвія, Естонія, Болгарія, Румунія (2004), Хорватія, Албанія (2009), Чорногорія (2017), Північна Македонія (2020). Жодна країна не висловила бажання вийти з Альянсу. Україна ж довго перебувала в ілюзіях стосовно Росії і лише 2002 року означила своєю метою євроатлантичну інтеграцію.

За своєю суттю НАТО — оборонний альянс, що дозволяє вберегти його учасників від можливої агресії ззовні. Ключовою тут є стаття 5 Вашингтонського договору, яка передбачає принцип колективної оборони: напад на одну з держав-членів організації розцінюється як напад на всіх. Завдяки цьому загроза застосування сили проти держави-члена НАТО суттєво знижується.

Повноправне членство в Альянсі безпосередньо відповідає національним інтересам України, оскільки політична вага і військова міць НАТО можуть забезпечити її незалежність і територіальну цілісність краще, ніж непевний статус так званої «позаблокової» чи «гарантій» безпеки на кшталт Будапештського меморандуму.

Процес євроатлантичної інтеграції України є логічним продовженням її стратегічного курсу на утвердження в суспільстві принципів демократії. Прагнення України бути визнаною європейською державою ґрунтується на спільному із західним світом розумінні та баченні суспільних цінностей. Створення громадянського суспільства, розвиток демократичних інституцій, забезпечення прав і свобод людини виступають пріоритетними національними інтереса-

ми України (що неодноразово закріплено в нормативних актах).

Навіть наймогутніші держави світу змушені сьогодні формувати коаліції для протистояння новим загрозам у сфері безпеки. Відповідь на виклики часу полягали у тіснішому об'єднанні демократичних країн на основі спільних цінностей. Євроатлантичний вектор української зовнішньої політики, закріплений у Конституції, відповідає довгостроковим інтересам нашого суспільства.

Членство України в НАТО сприятиме вирішенню низки важливих завдань. Вони полягають у наступному: входження до наймогутнішого військово-політичного союзу підвищить ступінь безпеки в регіоні, гарантуватиме захист національної безпеки України у найбільш ефективний спосіб, унеможливить нову агресію з боку Росії; позитивно позначиться на обороноздатності України, приведення української військової організації у відповідність до стандартів НАТО; поглиблення євроатлантичної інтеграції дозволить Україні ефективніше захищати свої економічні та політичні інтереси в Європі та у світі; у результаті активізації відносин з євроатлантичними структурами і входження до НАТО Україна зможе надійніше гарантувати свою економічну безпеку, створить більш сприятливі умови для інтеграції в європейські економічні структури, збільшить свій вплив на формування загальноєвропейської політики, це посилить позиції України при входженні до Європейського Союзу (з 30 країн НАТО і 26 країн ЄС — 21 країна є членом обох об'єднань).

Країни НАТО є на сьогодні світовими лідерами у галузі високих технологій, у т.ч. й оборонних. Приєднавшись до НАТО, Україна не тільки отримає доступ до цих технологій, а й зможе зробити свій внесок у справу оборони євроатлантичних націй, що додатково підштовхне розвиток нашої науки та промисловості. Союз із передовими націями світу

надасть можливість Україні активніше використовувати найсучасніші освітні та інформаційні технології.

Отже, членство в НАТО сприятиме позитивним структурним перебудовам в українському суспільстві, зокрема зміцненню демократії, утвердженню верховенства права, захисту прав людини. Як процес об'єктивний і здійснюваний в інтересах усього українського народу, входження до НАТО навіть теоретично має сприяти консолідації суспільства.

Україна новітньої доби є формально молодим суб'єктом політичних та економічних відносин на геостратегічному просторі Європи і світу, проте має глибоке коріння європейського та євроатлантичного покликання. Побіжний перегляд карти доісторичної Європи переконує, що протягом тисячоліть, іще від пізнього палеоліту і неоліту, приблизно сучасним українсько-російським кордоном проходила межа між різними цивілізаційними типами буття людини. Іншими словами, від прадавніх часів у геопросторі Північного Причорномор'я формувався специфічний ментальний, етнічний, культурний і геополітичний тип суспільства. Всі пізніші тутешні протодержавні поліетнічні утворення — киммерійські, скіфські, сарматські, праслов'янські (I тис. до Р.Х. — I тис. по Р.Х.) — виникали на тому ж цивілізаційно-геополітичному стрижні. Постання Київської Русі було вінцем того складного процесу. Умовно цю протоукраїнську цивілізацію (від III тис. до Р.Х.) можна назвати «Понтійською». Вона завжди расово та культурно була зв'язана з Балканами і Малою Азією [1].

З античних часів сучасні українські землі були невід'ємною складовою частиною європейської цивілізації. Наприкінці VI століття до Р.Х. скіфам вдалося зупинити експансію Персидської держави Дарія I. Перший детальний опис вітчизняної території був здійснений „батьком історії” Геро-

дотом у V столітті до Р.Х. Античні поліси на півдні сучасної України були впливовим чинником тодішньої модернізації Північного Причорномор'я. Саме скіфським хлібом був забезпечений розквіт класичної еллінської цивілізації. Вихідці зі Скіфії здійснювали функції охорони громадського порядку в Афінах за часів піднесення демократичної системи правління. Другий Римський папа Св. Клімент був висланий до Херсонесу і в Інкермані заснував перший на вітчизняній території монастир. Понтійські царі боронили східні кордони Римської держави, а сарматський легіон захищав інтереси Риму в далекій Британії. Тобто можна впевнено сказати, що українські землі з прадавніх часів були межах античної парадизи. На всіх етапах розвитку людської цивілізації економічні чинники відігравали значну роль у взаєминах між країнами і народами; формували живу тканину міждержавних відносин, наповнюючи їх реальним змістом; створювали можливості для широкого взаємообміну надбаннями матеріальної і духовної культури. Неупереджений аналіз подій останнього тисячоліття засвідчує, що українська присутність в Європі була явищем цілком природним та органічним [2].

Домінуюча роль при цьому належала економічній складовій. Слід зазначити, що через своє географічне та геополітичне положення Україна зазнавала і по-різному інтегрувала перехресні впливи азіатсько-кочового, орієнтально-візантійського та західноєвропейського світів. І все ж вирішальним вектором соціокультурної і політичної орієнтації країни була західна європейська цивілізація. Свого часу класики українського державотворення зауважували, що український народ є народом західної культури — одним з найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки за складом своєї культури і своїм духом народом західним [3]. Такий висновок ґрунтувався на вивченні історії України в її органічних і різноманітних зв'язках із західним світом саме як важливого компонента загаль-

ноєвропейського історичного процесу. Порівняльна характеристика соціально-економічних і політичних структур, створених українським народом на всіх етапах історичного розвитку, свідчить, що за багатьма напрямками Україна йшла схожим з країнами Центральної та Західної Європи шляхом. На це вказують схожість внутрішніх соціально-економічних устроїв Київської Русі і країн Європи та розгалужені торгові зв'язки між ними. Після розпаду Київської держави численні контакти з країнами Центральної і Західної Європи підтримувало Галицьке і Волинське князівства, які об'єднали значну частину земель Київської Русі і протягом середини XIII ст. — середини XIV ст. в окремі періоди існували як єдина держава. Київське князівство середини XIV — другої третини XV ст. під егідою Гедиміновичів, до складу якого входила певна частина українських земель, також вписується у західноєвропейський політичний та економічний контекст. У цей період на українських землях розвивається велика торгівля, що велася традиційними шляхами. Насамперед слід відзначити такі торгові центри, як Київ, Львів, Кам'янець, Луцьк. Від Києва суходолом через Володимир, Краків, Прагу проходив шлях до Баварії, Рейнської землі, Англії, Франції та Іспанії. Через Прип'ять, Буг і Німан лежав шлях до Балтійського моря і Саксонії. У Львові зосередилася діяльність численних представників купецьких родин Генуї, Флоренції, Венеції, багатьох торговельних і банківських підприємств. Яскраву сторінку у прилучення України до європейських цінностей вписало козацтво. До того ж слід додати, що південь України, зокрема Крим, був об'єктом різноманітних інтересів середньовічних італійських торговельних республік, особливо Генуї [4]. У кінцевому підсумку за Україною, незалежно від форми правління, суспільного ладу чи історичного етапу, міцно закріпився імідж європейської житниці. Водночас було б неправильно звужувати можливості співробітництва України з Європою

до одного, хоч і важливого, економічного напрямку. Геополітика є основним чинником, що встановлює тотожність країн Центрально-Східної Європи і України. Незважаючи на всі відмінності, їх об'єднує єдине — вони були об'єктами, що залежали і до яких втручалися Німеччина і Росія (у минулому також Швеція і Туреччина). Кожна з цих держав прагнула підпорядкувати собі Середню Європу, вбачаючи у цьому життєвий інтерес. На заході і на півдні Європи Німеччина мала клопіт із розміщенням надлишків своєї людності, бо в минулому ці простори були більш розвинутими і густіше заселеними. Відповідним місцем міг стати слов'янський схід — слабкий і рідко заселений. У свою чергу марш Росії на захід і південний захід Європи був пов'язаний як з реалізацією ідеологічної мети («Москва — третій Рим»), так і з можливістю підняти свій цивілізаційний рівень (засобом анексування тих територій, які входили до західної цивілізації) та відігравати роль чинника європейської політики [5].

Євроатлантичне покликання адсорбує самоусвідомлення України в контексті модерної Європи, поєднуючи його із практичною настановою, яка і полягає в організації процесу набуття членства в європейських та євроатлантичних структурах.

Історико-психологічні коріння української вираженості у прийнятті рішень, толерантності міжособистих та міжнаціональних взаємин, господарності з певною заощадливістю і запопадливістю мають витоки в особливостях життєдіяльності українського народу. Відповідно формувались багато в чому схожі психічні особливості національного характеру абсолютної більшості українців. Українському народові властива індивідуальна форма цілепокладання та особиста відповідальність за наслідки реалізації цілей. Це є передумовою появи людини, здатної до свідомого створення громадянського суспільства. За думкою академіка О.Киричука, держава постає там, де сильно розвинуте волеви-

явлення, де є відповідна динаміка, яка б зуміла пов'язати рівнобіжні «або й розбіжні» змагання сильних індивідуальностей, як це ми бачимо в Європі, або там, де пасивний та байдужий загал не вміє протистояти волі деспота і кориться його волі, як це ми бачимо в Росії. Ми, належачи до Європи, надто віддалилися від неї, щоб розвинути в собі вольовий потенціал, потрібний для побудови власної держави, але й не наблизились настільки до Азії, щоб віддати себе власному деспотові [6]. Основний принцип життєдіяльності українця — «свій до свого по своє» — дуже влучно віддзеркалює прадавнє прагнення бути власником, господарем, хазяїном. До речі, варто підкреслити одну характерну особливість: становлення української ментальності не залежить від чистоти етнічного походження. На українській землі завжди перемагає український елемент, спонукаючи національне визначення людини як представника української нації. Розміщена в самому серці Європи, маючи вдале географічне розташування та багаті природні ресурси, Україна є своєрідним буфером між агресивною Росією та західним світом. Вона була змушена постійно виявляти дихроїзм у своїй політичній діяльності під впливом детермінант, які не завжди віддзеркалювали суто українські національні інтереси. Свого часу В'ячеслав Липинський зауважував, що «осовною різницею України від Москви єсть не мова, не плем'я, не віра...а інший, витворений віками, устрій політичний, інший...метод організації правлячої верстви, інше взаємовідношення верхів і низів, держави і громадянства» [7].

Вагомою деструктивною складовою російської ментальності є й авторитаризм. Росії іманентне вічне хитання, роздвоєння та неприйняття ні західних, ні східних стандартів та цінностей. Маркіз де Кюстін ще в 1839 році слушно зауважив: «Московська вдача — це дикунська вдача, байдужа до святости даного слова, до всякого правдивого почування, до почуття справедливости. Все в ній — тріумфуюча брехня,

облуда й обман, брак всякого морального сенсу, відсутність поняття права і обов'язку» [8].

Україна є центральноевропейською країною. Наприклад, тяга до гетьманства у поляків, чехів, угорців розвинута не менше, ніж в українців. Справді, вони всіма силами намагались вирватись із Організації Варшавського договору, де верховодив “старший брат”, і розбіглись з нього за першої ж можливості. Але ті ж поляки, словаки, чехи, болгари, румуни, угорці радо пішли в інше об'єднання — НАТО, побудоване на інших принципах. Тобто річ не так у гіпертрофованому бажанні гетьманувати, як у природі та принципах об'єднання [9].

Сучасні геополітичні виклики спільним демократичним цінностям поставили перед Україною і всією західною цивілізацією першочергове питання адекватної реакції на російську агресивну політику. Демократичні цінності є результатом тривалого шляху людства до самоповаги. Їхне інституційне закріплення на початку модерної доби стало підґрунтям всебічних здобутків людської цивілізації протягом останніх більш як двохсот років. Російська Федерація в березні 2014 року порушила всі основні принципи міжнародного права, зокрема, принципи суверенної рівності держав, незастосування сили та загрози силою, непорушності державних кордонів, територіальної цілісності (недоторканості) держав, мирного вирішення міжнародних суперечок, невтручання у внутрішні справи, загальної поваги прав людини, сумлінного виконання взятих на себе зобов'язань тощо. Більшість цих принципів зафіксовані у численних міжнародних правових актах: Статуті ООН [10], Декларації про принципи міжнародного права 1970 року [11], Заключному акті наради з безпеки і співробітництва в Європі [12] та інших, учасником яких була і формально залишається Російська Федерація як правонаступниця СРСР. Це стало першою, з часів закінчення Другої світової війни, спробою

силової зміни європейських кордонів. Країни Європейського Союзу, США, Японія, Канада, Австралія та інші почали запроваджувати санкції проти порушника міжнародного права. Проте в країнах Заходу майже безкарно відбувалася потужна пропагандистська діяльність РФ. Механізми її реалізації були різними: власне проросійська дезінформація, спотворення фактів війни на Донбасі, створення проросійських організацій та відповідних сайтів, які висвітлюють новини у потрібному ракурсі. Основні її меседжі: створення ворожого образу США та поширення дезінформації щодо «нацистської» влади в Києві й буцім то великої кількості неонацистських організацій в Україні. Всі держави Євросоюзу та Альянсу виявилися надзвичайно уразливими до поширюваних Росією пропаганди і дезінформації, і лише в останні роки намагаються активізувати та координувати зусилля, щоб їм протистояти. Москва використовує різні канали і засоби, включаючи кібератаки і поширення фейкових новин. Найчастіше просувалися три головні наративи: в Україні нічого не змінилося в кращий бік із часів інспірованої Заходом «кольорової революції» (Революції гідності); українська влада провокує і підтримує праворадикальні настрої у суспільстві; українська влада не зацікавлена в мирі. Активно нав'язувалася думка про те, що саме Україна винна у війні на Донбасі і що Київ не мав політичної волі до встановлення миру. З вимогами на підтримку Росії виступали проросійські і антиукраїнські ультраліві, націоналістичні і євроскептичні (ізоляціоністські) партії та групи. Втім, при усій важливості політико-пропагандистських зусиль ключову роль в руйнації Росією сталих демократичних цінностей відігравав економічний чинник. Багато країн зазнавали втрат в експорті через санкції, запроваджені щодо Росії. Москва намагалася (і доволі успішно!) зміцнити власну позицію, підриваючи привабливість ліберальних традицій і демократичних інститутів. Все, що поглиблювало наявні

розбіжності всередині ЄС та НАТО, розглядалося як плюс для російських інтересів.

Військова агресія Росії для багатьох у світі стала повною несподіванкою, так само як руйнація нею засадничих принципів міжнародного публічного права. Проте реваншизм пострадянської Росії почався одразу після розпаду СРСР. Проявлявся він у спробах перетворити СНД на нову союзну державу, завадити розширенню НАТО, грати власну роль у конфлікті на Балканах. Втім, безумовно, з приходом до влади В.Путіна російський експансіонізм набув нових вимірів. Програмне значення мала промова Путіна на Мюнхенській безпековій конференції 2007 року. Бухарестський саміт НАТО (2008 р.) фактично видав Росії карт-бланш на пострадянському просторі, хоча і до нього Захід абсолютно індиферентно спостерігав за російською підтримкою самопроголошених Придністровської Молдавської республіки, Абхазії, Південної Осетії, Нагірного Карабаху... Відверта агресія РФ у Грузію в серпні 2008 року також залишилася безкарною.

У центрі цього протистояння опинилася Україна, яка через історичні і соціально-економічні обставини більше тяжіє до європейської цивілізаційної моделі. Напад на Україну є лише однією з ланок агресивної політики керівництва РФ, яке прагне взяти реванш за поразку в «холодній війні» та відновити імперію на пострадянському просторі. Небажання РФ керуватися загальноприйнятими цивілізованими правилами та нормами поведінки держави у сучасному світі свідчить про її наміри повернутися до такої моделі світового порядку, де панує право сили, визнається право могутньої держави втручатися у внутрішні справи слабшої, де замість економічних стимулів діють шантаж і погрози. Росія з її ядерним потенціалом та енергетичними можливостями перетворилася на суттєву загрозу демократичним цінностям сучасного світу. Міжнародні механізми, створені для підтримки миру і стабільності у світі, виявилися неготовими до такого розвитку подій.

Проте агресора треба зупиняти. Україна не є кінцевою метою для В.Путіна та росіян, хоча і екзистенційно важливою. Для Росії підкорення України є кроком до перебудови світового порядку у власних інтересах, необхідною передумовою для дальшого наступу на Європу, прикладом для залякування непокірних, а не останньою самоцінною метою. Київ воює насамперед і переважно за своє майбутнє, але, вигравши цю кампанію й отримавши в розпорядження ресурси України, РФ стане набагато самовпевненішою та агресивнішою. Всі побачать насправді іншу Росію. Заходу доведеться зупиняти її не на Сіверському Донці, а на Віслі та Ельбі.

Російська агресія є абсолютно закономірною. РФ насправді ніколи не визнавала незалежність України. Єдине питання, яке стояло, — це повертати її у сферу власного впливу через контроль над маріонетковою владою або ж зброєю. Підготовка до втілення такого задуму почалася з початку президентства В.Путіна. Активно це почалося з втягування в Угоду про Єдиний економічний простір, і одразу після її укладання — територіальний конфлікт навколо острова Тузла. Реальне втручання у внутрішні справи під час Помаранчевої революції і інформаційна війна після її перемоги. Посилення антиукраїнської пропаганди та формування агентурної мережі в Україні активізувалося з приходом до влади В.Януковича. Органи державної влади стали інструментом демонтажу національної незалежності. Передусім — це Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки України, Міністерство освіти і науки, прокуратура тощо. Діяльність владних структур знаходилась під контролем російських спецслужб, а українська економіка — під впливом російського державного капіталу.

Виклики демократичним цінностям в умовах вторгнення Російської Федерації в Україну включають міжнародно-правові, економічні, політичні та інформаційні аспекти. Росія розглядає Україну, як і Захід, як свого екзистенційно-

го ворога. Росія не просто не поділяє, а агресивно заперечує такі цінності, як права людини, лібералізм, демократія, свобода особистості, свобода совісті, право власності та свобода підприємництва, право народу на самовизначення, мирне співіснування та повага до суверенітету країн, ідеологічний плюралізм. Методом контраверсії російські теоретики намагаються формулювати власні цінності у такий спосіб, аби вони заперечували західні [13].

Російська Федерація не сприймає право України на існування як незалежної держави і переслідує свою кінцеву мету — повне знищення її як суб'єкта міжнародного права та геополітичної реальності. Без російського втручання не було б ніяких «лнр/днр». Так званий «народний губернатор» П.Губарев відверто зізнавався, що загалом серйозного руху в Україні проти євроінтеграції не було, й народ Донбасу мовчки погодився б, якби Янукович підписав Угоду про асоціацію з ЄС [14].

Отже, сучасну війну характеризує твердження, що Україна і Росія належать різним цивілізаціям. Такої думки дотримується чимало експертів. Міністр закордонних справ України (2007-2009 рр.) В.Огризко зазначав: «Русь і Московія від самого початку були різними й антагоністичними: Русь — цивілізаційно та ментально була невід'ємною частиною Європи, Московія — Азії» [15].

Україна і Росія належать до двох різних цивілізацій, війна, яку Росія веде кілька сторіч проти України і новітня фаза якої припала на друге і третє десятиліття ХХІ ст., має міжцивілізаційний характер. Вона не є наслідком випадкового збігу обставин чи злої волі лише одного божевільного політичного злочинця, бо логічним чином продовжує експансію Росії на захід в силу певних внутрішніх цивілізаційних властивостей.

Щоб перемогти у цій війні цивілізацій, варто визнати її міжцивілізаційний характер, змінити парадигму націо-

нальної безпеки. Відповідно планувати майбутнє в контексті фронтиру західного світу та захисту спільних цінностей на розломі цивілізацій. Масова свідомість мусить позбавитися фейкового за своєю природою гасла російської пропаганди щодо «братніх народів» або «одного народу».

Перемога над російською агресією, зокрема і гібридною, можлива лише шляхом консолідації Заходу (і України як його невід'ємної частини).

Наша країна, безумовно, вдячна Європі і США, всьому демократичному світові за допомогу, проте реально захистити себе може Україна лише сама. Ситуація у суспільній свідомості доводить безальтернативність формування нової української ідентичності (як на державному, так і на індивідуальному рівнях) винятково через русофобію. Подальший прогрес у створенні української національної ідентичності можливий на шляху розбудови України як модернової країни. Всупереч засадничим тезам глобалізації про послаблення суверенітету держави, для України проблема суверенітету є ключовою.

На Заході досить велика частина людей наївно продовжувала вірити, що Росію можна зробити демократичною. Це була ключова помилка: історія останніх 30 років, на прикладі України, Грузії, Молдови, довела, що це абсолютний абсурд. Варто ставити питання не тільки про співіснування України та Росії, а й про співіснування усього світу та Росії. З цивілізованої точки зору, таке співіснування повинно бути мирним. Якщо, звичайно, московське керівництво черговий раз не накриє хвиля неадекватності, і воно не натисне на відповідні кнопки. Україна вийшла на передову боротьби з російським імперіалізмом в чистому вигляді, але це і боротьба світів, різних ідеологій та світогляду.

Європейські ж ліберальні сили після перемог 1990-2000 рр. відчували деяку розслабленість. Піднялася хвиля популізму, який почав ефективно паразитувати на демокра-

тичних цінностях. І це відбувалося при підтримці і навіть ініціюванні Росією. До того ж представники істеблішменту наочно демонстрували ключову роль Росії у руйнації сталих демократичних цінностей (коли «цінники перемагають цінності»). Послаблення санкцій або навіть їхнє скасування вимагали окремі представники бізнесових кіл, що зацікавлені у відновленні з Росією нормальних торговельно-економічних стосунків. Отже, в сучасній геополітичній ситуації базові цінності «вільного світу» вступають у суперечність із суто меркантильними інтересами.

Ескалація російської агресії в лютому 2022 року змінила ситуацію. Українське суспільство не хоче миру за будь-яку ціну і не збирається жертвувати своїм суверенітетом та свободою. Українці завжди боролися за свободу та гідність, в цьому і полягає головна відмінність між Україною і Росією. У нас різні політичні культури. Саме тому і виникає постійне протистояння дискурсу свободи і дискурсу не-свободи, яке є ціннісним протистоянням двох систем, двох різних способів життя та різних систем, які знаходяться у гострому зіткненні. Українське суспільство нарешті усвідомило, що Росія — це не проблемний сусід, з яким можна домовитися, “просто переставши стріляти”, а “екзистенційний ворог”, метою якого є повне знищення Української держави.

Основна мета Росії в сучасному протистоянні - примусити західні демократії до суттєвих поступок. Одним із шляхів змусити Захід до цих поступок є створення на кордонах західних країн зони нестабільності та спричинення нестабільності всередині країн Заходу через орієнтовані або фінансово зацікавлені у такій орієнтації політичні (у тому числі радикальні) та фінансово-промислові групи.

Основна мета Заходу у цьому протистоянні полягає у збереженні єдиної політики, яка дозволить і надалі зберігати збалансовані та взаємовигідні політичні та економічні стосунки між країнами Заходу в умовах намагань Росії

створити осередки нестабільності в окремих країнах та у міждержавних відносинах між країнами. Одним із чинників, що дозволяє проводити таку єдину політику, є своєчасне визнання керівництвом окремих країн та міжнародних організацій загрози, яку становить політика Росії. В межах визначення та визнання цієї загрози стосовно Росії введени економічні санкції. Крім того, окремі країни Заходу визнають Росію як загрозу їх національній безпеці.

Сучасний збройний конфлікт триває вже дев'ятий рік, що виходить за пересічні терміни сучасних воєн. Таку історичну розлогість російсько-української війни можна пояснити тим, що це міжцивілізаційне зіткнення. За спостереженнями С.Гантінгтона, саме війни на межі цивілізаційного розлому тривають довше, ніж «звичайні» війни всередині окремих цивілізацій. Російська інвазія в Україну та гібридна агресія РФ проти країн Заходу вже кардинально вплинула на міжнародну безпеку та міжнародні відносини. Сучасна війна має глибоке підґрунтя, обумовлене суттєвими відмінностями між Україною та Росією. Ці відмінності включають комплекс ментальних історичних та геополітичних компонентів.

Отже, євроатлантична інтеграція України має глибокі історичні, психологічні, ментальні, геополітичні корені. Останні, в умовах російської агресії, набувають першочергового значення.

3.2. Між євроатлантичним співробітництвом та євроатлантичною інтеграцією

Євроатлантична інтеграція відповідала корінним інтересам української держави від проголошення незалежності. Невипадково вже у січні 1992 р. представник України взяв участь у зустрічі Робочої групи високого рівня Ради Пів-

нічноатлантичного співробітництва. У правовому вимірі перші кроки на шляху до НАТО були закладені постановою Верховної Ради України «Про основні засади зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 р. Йшлося про те, що безпосереднє та повне членство України в загальноєвропейській структурі на базі існуючих міжнародних інститутів, зокрема НАТО, створюватиме необхідні зовнішні гарантії її національної безпеки [16].

На початку лютого 1994 р. Україна першою з країн СНД підписала Рамковий документ ініційованої НАТО Програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ). У березні 1994 р. розпочалися безпосередні консультації України з НАТО за формулою «16+1» і принципами визнання Альянсом територіальної цілісності й недоторканості кордонів України, підтримки демократичного шляху розвитку України, без'ядерного статусу нашої держави. ПЗМ було започатковано й проведення регулярних військових навчань країн НАТО на території України та військових навчань за межами України, в яких брали участь українські підрозділи [17]. Важливим проявом посилення координуючих функцій у сфері партнерства і співробітництва України з НАТО було створення у травні 1996 р. Міжвідомчої робочої групи з питань участі України у Програмі ПЗМ. Участь України у ПЗМ передбачала певну сукупність сил і засобів. Вона складалася з групи офіцерів для тактичного і стратегічного командування, контролю та координації, групи офіцерів зв'язку, відряджених до Координаційного центру Партнерства в Монсі (Бельгія) та штаб-квартири НАТО, групи військових спостерігачів та інших офіцерів, відряджених до штабів багатонаціональних миротворчих сил. У травні 1996 р. за дорученням уряду Посол України у державах Бенілюксу Б.Тарасюк підписав угоди в рамках ПЗМ, за якими регулювався статус військовослужбовців Збройних Сил України при перебуванні на навчаннях та при виконанні інших заходів на території

держав-членів НАТО і військовослужбовців інших держав, які брали участь у навчаннях на території України. У серпні 1996 р. було запроваджено посаду Головного координатора у співробітництві України з НАТО у військовій галузі — радника-посланника Посольства України у Брюсселі. На неї було призначено першого міністра оборони України К.Морозова. На початку квітня 1997 р. Президент України підписав Указ про створення Державної міжвідомчої комісії з питань співробітництва України з НАТО на чолі з секретарем Ради національної безпеки і оборони В.Горбуліним [18].

Основоположною подією у розвитку двосторонніх відносин між Україною і НАТО стало підписання у Мадриді 9 липня 1997 р. Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО. Її метою був розвиток відносин «особливого й ефективного» партнерства, яке «сприятиме більшій стабільності та просуванню спільних демократичних цінностей у Центральній-Східній Європі». Сторони визначили форми реалізації співробітництва, сфери та механізми проведення консультацій з питань запобігання конфліктам, управління кризами, підтримання миру, врегулювання конфліктів та проведення гуманітарних операцій. Слід наголосити, що Хартією було передбачено, що Україна та НАТО створюють спеціальний орган для проведення спільних консультацій у кризовій ситуації, якщо Україна вбачатиме існування прямої загрози своїй територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці, що дозволяє оцінювати документ з позицій його додаткового впливу на забезпечення не лише військової, але й національної безпеки України загалом. Власне цей консультативний механізм Комісії Україна-НАТО і є одним із головних досягнень Хартії, а також всієї співпраці між Україною і НАТО. Хартія відповідала проголошеній Україною стратегії посилення інтеграції до європейських та трансатлантичних структур. Україна і НАТО погодилися проводити консультації щодо розвитку євроатлантичної

безпеки та стабільності, а також у галузях попередження конфліктів, врегулювання криз, підтримки миру та проведення гуманітарних операцій [19]. Головним механізмом розвитку двостороннього діалогу є Комісія Україна-НАТО (КУН), створена в 1997 р. відповідно до положень Хартії про особливе партнерство. Для розвитку практичного співробітництва в рамках КУН створено 5 спільних робочих груп України з НАТО з питань: військової реформи (під її егідою здійснюються додаткові окремі консультації експертів з питань реформування сектору безпеки та розвідки України, а також з питань співробітництва України з НАТО в сфері кібернетичного захисту); оборонно-технічного співробітництва; економічної безпеки; планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру; науки і захисту довкілля.

Ще до підписання Хартії в травні 1997 р. у Києві в приміщенні Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка був відкритий Центр інформації та документації НАТО в Україні. Він входив у структуру Департаменту публічної дипломатії НАТО і став першим осередком подібного плану, який Альянс відкрив поза межами держав-членів. Центр поширював серед української громадськості знання про НАТО в Україні, її діяльність та поточні справи, про різноманітні аспекти співпраці Україна-НАТО. Першим керівником Центру був до своєї трагічної загибелі в автокатастрофі канадський дипломат українського походження Роман Ліщинський. Особливо широке визнання в Україні Центр здобув за часів керівництва Мішеля Дюре. У квітні 1999 р. був відкритий Офіс зв'язку НАТО в Україні. Метою його діяльності було сприяння участі України у програмі «Партнерство заради миру» (ПЗМ). Офіс був розташований в одній будівлі разом з Головним управлінням міжнародного співробітництва та міжнародних операцій Генерального штабу Збройних Сил України.

Наприкінці 1990-х років на доповнення двосторонніх угод з НАТО в Україні було прийнято кілька національних юридичних актів. Президент України наприкінці 1998 р. своїм Указом затвердив урядову першу програму дій у співпраці між Україною і НАТО. Аналогічні плани співпраці з НАТО мали лише країни, безпосередньо запрошені до членства в Альянсі. Державною програмою співробітництва України з Організацією Північно-атлантичного Договору (НАТО) на період до 2001 року було поставлено за мету досягти до кінця 2000 р. виконання основних завдань, визначених Хартією [20]. Наступна Державна програма співробітництва України з НАТО на 2001-2004 рр. була затверджена указом Президента України від 27 січня 2001 р. Обидві програми мали багато спільного, але друга Програма була вже набагато більшою за обсягом та змістовим наповненням. Зокрема, Програма 1998 року була відносно простою за структурою і мала 16 розділів. Програма, ухвалена в 2001 р., складалася з 7 великих розділів, які, у свою чергу, були поділені на 18 підрозділів. До того ж ця Програма ще мала додаток — перелік центральних органів виконавчої влади та установ України, які несуть відповідальність за поглиблення співпраці з НАТО. В Державній програмі на 2001-2004 рр. спеціальні розділи були присвячені юридичному та інформаційному забезпеченню співробітництва України з НАТО. Деякі пункти Програми 1998 р. не були виконані і тому без змін потрапили у новий план. Наприклад, обидві програми фіксують завдання створення експертного Центру мовного тестування з використанням тесту НАТО «STANAG — 6001» [21].

Продуктивно використовувалися Україною механізми співробітництва з Євроатлантичним координаційним центром реагування на катастрофи. Було отримано конкретну допомогу з боку країн-членів НАТО під час ліквідації надзвичайних ситуацій та природних катастроф, зокрема аварій на очисних спорудах у місті Харкові в 1995 р., про-

ведення пошуково-рятувальних робіт у зв'язку із катастрофою літака ЯК-42 в Греції у 1997 р., подолання наслідків катастрофічних паводків на Закарпатті у 1998 р. і наступних роках. Серед проведених заходів варто згадати міжнародне навчання «Закарпаття-2000», проведене в м. Ужгороді під егідою НАТО і Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій. В ньому взяли участь команди рятувальників з Польщі, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Хорватії, Швеції й України.

2 березня 2000 р. відбулося перше в історії засідання Північноатлантичної ради на рівні послів в Альянсі поза межами країн-членів Організації — у столиці України. Указом Президента України 25 січня 2001 р. було затверджено Положення про національних координаторів співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору. Згідно з ним національні координатори співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору були спеціальними представниками міністерств, інших центральних органів виконавчої влади України, що здійснювали заходи із співробітництва з Альянсом. Національні координатори мали готувати і вносити пропозиції щодо організації, координації і контролю діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади України щодо робочих планів імплементації Хартії про особливе партнерство, індивідуальних програм партнерства між Україною і НАТО, галузевих планів співробітництва з НАТО тощо.

Водночас на початку 2000-х років співпраця Україна-НАТО почала набирати формального характеру, на всіх офіційних рівнях постійно проголошувалося, що питання про вступ України в НАТО на порядку денному не стоїть. З офіційної української лексики зникає поняття «євроатлантична інтеграція». Розробки й аналітичні дослідження з цієї теми називалися «незрілими» й «упередженими», гальмувалися або замовчувалися, а поодинокі спроби впроваджен-

ня в життя курсу на євроатлантичну інтеграцію коштували посад багатьом службовцям, починаючи з міністра закордонних справ Б.Тарасюка. Відбувалося це в умовах реального зближення Росії та НАТО.

Нарешті, на початку грудня 2001 р., Президент України Л.Кучма вперше публічно висловився стосовно можливості вступу України до НАТО. Історичне рішення РНБО України від 23 травня 2002 р. стало першим нормативно-правовим кроком на шляху інтеграції до НАТО. 8 липня 2002 р. указом Президента України введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 травня. Заявлений у цьому документі стратегічний курс на вступ нашої країни до НАТО чітко підтверджував сповідування Україною євроатлантичних цінностей. З огляду на конституційне право Верховної Ради України щодо визначення засад зовнішньої і внутрішньої політики держави, ініціатива Президента України про вступ до НАТО була затверджена і на законодавчому рівні — Законом України «Про основи національної безпеки» від 18 червня 2003 р. [22].

Особливе місце в євроатлантичній інтеграції України завжди займала регіональна співпраця з Альянсом. 10 липня 2002 р. делегація Північноатлантичного альянсу на чолі з генеральним секретарем НАТО лордом Дж.Робертсоном відвідала Донецький казенний хімічний завод, де ознайомилася з процесом утилізації протипіхотних мін. На цьому підприємстві всього мало бути утилізовано 404 тисячі мін, що надійшли до Донецьку з різних баз і складів України. Завод був готовий до виконання замовлень і з інших країн світу. Замовником виступав NAMSА — структурний підрозділ НАТО, а вартість проекту становила понад 600 тисяч доларів США [23].

Авангардну роль у військовому співробітництві з НАТО займали військово-морські сили України. Лише за 1994-2002 рр. вони взяли участь у понад 20 навчаннях і почали

працювати на маневрах за єдиними з НАТО документами. Структура головного командування військово-морських сил України повністю відповідала вимогам сумісності зі структурою командування Альянсу.

Незважаючи на певні непорозуміння та тиск з боку наших західних партнерів, зокрема напередодні Празького саміту, Україна підтвердила свою відданість євроатлантичній інтеграції. Досягнутий у Празі результат свідчив на користь стратегічного вибору України. Принципове значення мав ухвалений План дій Україна-НАТО. Метою цього плану було чітке визначення стратегічних цілей і пріоритетів України для досягнення її мети — повної інтеграції у євроатлантичну структуру безпеки. План містив у собі 5 розділів, серед яких політичні й економічні питання, питання безпеки та оборони, військові питання, захист та безпека інформації, правові питання та механізми імплементації. Найбільш принциповим є положення про те, що з метою більш тісної євроатлантичної інтеграції, прагнучи досягти своєї стратегічної мети — повної інтеграції у євроатлантичну структуру безпеки, Україна зобов'язалася привести своє внутрішнє законодавство у відповідність до правил і процедур, прийнятих на євроатлантичному просторі. На підставі Плану дій мали прийматися щорічні Цільові плани Україна-НАТО. За рахунок виконання заходів щодо окремих цілей і більш зваженого підходу до процесу їх планування кількість запропонованих заходів скоротилася з 256 до 235 у Цільовому плані на 2004 рік порівняно з Цільовим планом на 2003 рік. Водночас практика імплементації Річних цільових планів дій Україна-НАТО виявило їхню певну недосконалість, яка і була основною причиною дублювання і невиконання деяких заходів, зміни їх назв і змісту, перенесення термінів реалізації, неузгодженості і відсутності координації дій, відсутності фінансування тощо [24]. В заключному Комюніке Північноатлантичної ради, прийнятому в грудні 2003 р.,

було зазначено: «Ми розраховуємо на конкретне виконання Річного цільового плану в 2004 р., в тому числі на проведення вільних і чесних президентських виборів, покращення свободи ЗМІ, посилення контролю над експортом озброєнь, просування на фінансування оборонного аналізу. Закликаємо Україну провести всі реформи, необхідні для досягнення її мети — повної євроатлантичної інтеграції, і будемо постійно активно розглядати всі можливі варіанти підтримки України в цих зусиллях»[25].

З метою реалізації стратегічних цілей державної політики щодо створення передумов для набуття Україною членства в Організації Північноатлантичного договору указом Президента України від 30 серпня 2002 р. було утворено Державну раду з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України. Згідно з Положенням про раду, цей орган був утворений для підвищення ефективності контролю за діяльністю органів влади у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції. В якості основних завдань Державної ради були визначення стратегічних цілей і пріоритетних напрямів державної політики у сфері інтеграції України до ЄС та НАТО, розгляд стану виконання Державної програми співробітництва України з НАТО, Плану дій Україна — НАТО та щорічних цільових планів Україна — НАТО. Державну раду очолював президент України, який призначав секретаря і формував склад Ради [26]. Окремим указом президента України від 12 лютого 2003 р. було затверджено Положення про Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України. Цей центр став консультативно-дорадчим органом при президентові України. Серед основних завдань Національного центру передбачалися підготовка пропозицій у сфері стратегічного планування та проведення єдиної державної політики з євроатлантичної інтеграції, опрацювання проектів програм щодо поглиблення євроатлантичного вектору та організація їх виконання тощо [27]. На початку

грудня 2003 р. президент як голова Державної ради з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України своїм рішенням затвердив проекти Державної програми підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 рр. та Державної програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 рр. Прийняття таких Програм було обумовлено необхідністю створення цілісної ефективної системи підготовки висококваліфікованих управлінців, удосконалення професійної підготовки фахівців з метою формування кадрового потенціалу для забезпечення реалізації державної політики у сфері євроатлантичної інтеграції та інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України, переваги членства в цій організації, напрями, стан та перспективи співробітництва України з НАТО тощо [28]. Серед заходів у військово-політичній сфері слід окремо відзначити роботу Ради національної безпеки і оборони по забезпеченню діяльності Спільної робочої групи високого рівня Україна — НАТО з питань воєнної реформи.

Для постійного поглиблення і розширення відносин між Україною та НАТО першочергове значення мав парламентський вимір співробітництва. В перші роки незалежності тривалий час прибічники євроатлантичної інтеграції України у Верховній Раді були в меншості. Лише під час каденції 2002-2006 рр. ситуація змінилася. Свідченням підтримки парламентом курсу на євроатлантичну інтеграцію було створення міжфракційної парламентської групи „Україна-НАТО: компонент загальноєвропейської системи безпеки”. Групу було створено з метою активного сприяння співробітництву між Україною та НАТО та всіма державами-членами альянсу в реалізації спільних завдань. 21 листопада 2002 р. відбулися парламентські слухання про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО. Йшлося про те, що співробітництво

з НАТО підвищує рівень гарантій політичної незалежності, територіальної цілісності і непорушності кордонів України, прискорює реформування оборонної сфери, надає можливості для використання досвіду держав-членів НАТО. Були затверджені відповідні рекомендації, втім, більшість з яких не було реалізовано. Наприклад, так і не був оприлюднений текст Стратегії України щодо Організації Північноатлантичного договору від 23 травня 2002 р. На думку експертів, це було зроблено через побоювання реакції Росії. Заходи, вжиті урядом з метою активізації діалогу Україна — НАТО, були фактично зведені до надання згоди на використання авіації в операціях НАТО, участі України у міжнародних миротворчих операціях. Стратегічні заходи, спрямовані на інтеграцію України в Північно-атлантичний альянс, здійснювалися досить повільно. Непоміченою для широкого загалу була робота Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з моніторингу виконання Рекомендацій парламентських слухань «Про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО та Плану дій Україна-НАТО» [29].

Новим етапом вступу України до НАТО мав би стати саміт країн НАТО 2004 р. у Стамбулі. Міністр оборони України Є.Марчук у травні 2004 р. оптимістично вважав, що до того часу Україна повинна вийти на отримання Плану дій щодо членства. Проте низка чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру не дозволила це зробити. Євроатлантична інтеграція порушувала ще одну складну для України економічну проблему — фінансові витрати, пов'язані з членством у НАТО. Україна потребувала значних фінансових коштів на реформування та модернізацію Збройних Сил відповідно до стандартів НАТО. Протягом 1990-х — початку 2000-х модернізація української армії майже не здійснювалася. Внаслідок цього через фізичну і моральну зношеність військової техніки бойовий потенціал Збройних Сил України зменшувався щороку майже на 9% [30].

Своє слово щодо підтримки євроатлантичної інтеграції України доволі успішно намагалося заявити громадянське суспільство. Першою українською громадською організацією, чия діяльність цілком була спрямована на євроатлантичну інтеграцію України, була Атлантична рада України, створена 4 січня 1995 р. Принципове значення для консолідації громадянського суспільства на тлі євроатлантичної інтеграції мала спільна заява низки українських громадських організацій 20 червня 2003 р. Вони створили Громадську лігу «Україна — НАТО» та заснували Громадський інформаційний центр «Україна — НАТО». Реально громадські організації діяли значно активніше й ефективніше державних структур, зокрема у підвищенні рівня обізнаності громадськості з діяльністю НАТО та євроатлантичній інтеграції України [31].

Водночас варто зазначити, що низький рівень підтримки членства України в НАТО зумовлений такими факторами: стійким уявленням про ворога; наявністю російського фактору, який присутній у інформаційному полі; відсутністю достатньої інформації про діяльність Альянсу.

Усе це призвело до формування у громадян певних міфів, стереотипів та упереджень. Міфи, як і будь-які інші ідеологічні конструкції, час від часу потребують підживлення, тому виникають історії про мілітаристський характер Альянсу, невідповідність Конституції України інтеграції в НАТО, безперспективність цієї організації тощо. Розвінчання міфів та упереджень — шлях до розуміння діяльності НАТО.

Отже, співпраця України з Організацією Північноатлантичного договору сприяла всебічній модернізації нашої держави. Втім, цей шлях протягом 1990-х — початку 2000-х рр. носив суперечливий характер. Приєднавшись однією з перших до ініціативи «Партнерство заради миру», підписавши унікальну Хартію про особливе партнерство і прийнявши низку відповідних документів національного права, Укра-

їна значно загальмувала співпрацю. Українські державні діячі сором'язливо відкидали до 2002 р. можливість вступу до Альянсу. Більш того, певний час з офіційної державної лексики було навіть викреслено поняття «євроатлантична інтеграція». Лише під тиском обставин вище політичне керівництво держави прийняло історичне рішення про інтеграцію до НАТО. Проте і після цього тривали кон'юнктурні ігри щодо включення або викреслення з офіційних документів положення про вступ до НАТО. Все ж, простежуючи загальну динаміку співробітництва згідно з офіційними документами, констатуємо, що євроатлантичний вектор з 2002 р. набував пріоритетного характеру. Проте рівень взаємної довіри між Україною та країнами НАТО був досить низьким. Зростання довіри було можливе лише за умов забезпечення незворотності демократичних перетворень, політичної та економічної стабільності, досягнення високих соціальних стандартів. Перемога Помаранчевої революції дала надію на інтенсифікацію євроатлантичної інтеграції. Проте кілька місяців ні новообраний Президент В.Ющенко, ні уряд Ю.Тимошенко ніяких помітних кроків в цьому напрямі не робили. Хоча 22 лютого 2005 р. В.Ющенко взяв участь у засіданні комісії Україна-НАТО. У своєму виступі на засіданні КУН В.Ющенко уникав говорити прямо про вступ до Альянсу, а казав про «розширення та поглиблення відносин» [32]. На прес-конференції він наголошував, що політика України стосовно НАТО жодним чином не спрямована проти Росії, яку президент вважає стратегічним партнером України. В українському керівництві тоді панували наївні уявлення про те, що Росію можна переконати не чинити опір євроатлантичним зусиллям України. Наприклад, під час переговорів з російськими візаві з українського боку акцентувалася увага на спільних цінностях демократії, прав людини, правової держави тощо, росіяни ж відверто казали, що вони не поділяють цих цінностей.

21 квітня 2005 р. відбулося засідання Комісії Україна-НАТО (КУН) на рівні міністрів закордонних справ у Вільнюсі. Держави Альянсу і Україна розпочали Інтенсифікований діалог щодо прагнення України вступити до НАТО. У Вільнюсі держави Альянсу і Україна також оголосили про пакет короткотермінових заходів, спрямованих на поглиблення співпраці між НАТО і Україною у ключових галузях реформ: посилення демократичних інституцій, вдосконалення політичного діалогу, інтенсифікація реформ сектора безпеки і оборони, поліпшення інформування громадськості та управління соціально-економічними наслідками реформ. У цих сферах НАТО запропонувало особливий досвід і знання, а в деяких випадках і матеріальну допомогу. Пакет короткотермінових заходів був покликаний зосередити практичну співпрацю на підтримці термінових реформ [33]. Перший конкретний крок на цьому шляху було зроблено 27 червня 2005 р. під час візиту Генерального секретаря до Києва, коли уряд України офіційно презентував перший документ для обговорення. В ньому розглядалися ключові питання (внутрішня і зовнішня політика, реформування галузі безпеки і оборони та питання права і безпеки) задля наближення до реальності прагнень України. Цей документ став основою для проведення структурованих фахових дискусій, розпочатих у вересні 2005 р., які давали українським офіційним особам можливість більше дізнатись про те, що очікуватиметься від України як потенціального члена Альянсу, а також дозволяли представникам НАТО детальніше ознайомитись з політикою реформ і можливостями України. Початок Інтенсифікованого діалогу означив важливий етап у розвитку відносин між НАТО і Україною в русі до євроатлантичної інтеграції. Однак цей процес не гарантував запрошення приєднатись до Альянсу. Таке запрошення залежало від результатів досягнення Україною головних цілей реформ. НАТО й окремі країни-члени Альянсу продовжували нада-

вати допомогу і поради, але темпи просування залежали від самої України.

З 18 до 20 жовтня 2005 р. Північноатлантична рада НАТО (ПАР) України на рівні послів на чолі з Генеральним секретарем Япом де Хооп Схеффером відвідала Київ. Відбулося засідання Комісії Україна — НАТО. Після засідання посли відвідали регіони країни. Зокрема, посли США, Естонії, Латвії, Литви, Туреччини відвідали Донецьк. Вони взяли участь у відкритті Науково-навчального центру міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці в Донецькому національному університеті. Центр став єдиним, який було відкрито на підставі договору між українським університетом та Департаментом публічної дипломатії НАТО [34].

27 грудня 2005 р. Президент України підписав указ «Про невідкладні заходи щодо дальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)». Згідно з ним було передбачено визнати пріоритети діяльності із забезпечення реалізації державної політики щодо співробітництва України з НАТО, у тому числі досягнення критеріїв членства України в НАТО, утворити постійно діючий орган з питань підготовки України до вступу в НАТО та опрацювати питання щодо створення національної системи координації співробітництва України з Альянсом. Відповідно в 2006 р. іншими указами Президента України була затверджена Національна система координації співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору та Міжвідомча комісія з питань підготовки України до вступу в НАТО. Активізувалася робота Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України. Почався вихід спеціальних часописів «Україна-НАТО» (Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України) та «Атлантична панорама» (Міністерство оборони України) [35].

Головним центром співпраці з реформування галузі безпеки й оборони була Спільна робоча група з оборонної

реформи Україна—НАТО. До головних аспектів співпраці увійшли допомога Україні з розробки нової концепції безпеки і військової доктрини, а також допомога в оборонному плануванні і складанні бюджету, скороченні збройних сил і конверсії, створенні сил швидкого реагування та професіоналізації збройних сил. Наприкінці червня 2006 р. у Кракові вперше відбулося засідання Спільної робочої групи Україна — НАТО з питань оборонної реформи із запрошенням представників неурядових організацій з країн — членів Альянсу та України. Тема засідання була визначена як «Безпека та оборона: яка роль громадянського суспільства?». Було підкреслено важливість критичного впливу неурядових організацій у процесі розвитку політики, а також більш широкої підтримки з боку українського суспільства євроатлантичної інтеграції [36]. Учасники форуму запропонували створення Мережі партнерства громадських організацій України та країн НАТО. Така мережа була започаткована у Варшаві 31 травня 2007 р. Протягом наступних років у рамках мережі було реалізовано кілька цікавих проєктів, втім, у цілому мережа не виправдала покладених надій [37].

14 вересня 2006 р. прем'єр-міністр України Віктор Янукович взяв участь у засіданні Комісії Україна-НАТО, на якому вніс пропозицію тимчасово відкласти питання про переведення відносин Україна-НАТО на рівень Плану дій щодо членства, прив'язавши його до більш-менш широкої підтримки суспільства [38]. Ці заяви Віктора Януковича з точки зору дипломатичної та конституційної логіки були некоректними, суперечили вказівкам президента. Втім, ніякої відповідальності прем'єр-міністра не настало.

В листопаді 2006 р. відбувся Ризький саміт НАТО. Лідери країн-учасниць Альянсу підтвердили, що НАТО залишається відкритим для нових європейських членів. Тим не менш стосовно перспективи України стати повноцінним членом Альянсу глави держав та урядів висловилися негативно,

але водночас відзначили зусилля країни та наголосили на проведенні подальшого інтенсивного діалогу з НАТО. Наприкінці 2007 р. у Брюсселі відбулося засідання Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів закордонних справ. А.Яценюк звернувся до представників країн-членів НАТО з проханням підтримати намір України приєднатися до Плану дій щодо членства (ПДЧ) у ході Бухарестського саміту Альянсу [39].

18 січня 2008 р. міністр закордонних справ України В.Огризко передав Генеральному секретарю НАТО Яапу де Хооп Схефферу листа за підписами президента, голови Верховної Ради та прем'єр-міністра України, в якому висловлювалася спільна позиція щодо необхідності та готовності України приєднатися до ПДЧ у ході саміту Організації в Бухаресті. Цей лист призвів до тривалої кризи у Верховній Раді, яку спричинила «п'ята колона» Москви [40].

Напередодні Бухарестського саміту 12 країн Центрально-Східної Європи зробили спільну заяву на підтримку надання Україні Плану дій щодо членства. Всебічну підтримку надавав і президент США Дж.Буш, який здійснив візит до Києва перед самітом. Втім позиція ФРН, Франції та ще кількох західноєвропейських була фактично антиукраїнською. 3 квітня 2008 р. у Бухаресті відбулося засідання Північноатлантичної ради НАТО на рівні глав держав та урядів, за результатами якого було прийнято Декларацію Бухарестського саміту. Окремий параграф декларації був присвячений зверненню України (та Грузії) стосовно запрошення до ПДЧ. У документі зазначалося, що НАТО вітає євроатлантичні прагнення України та Грузії щодо членства в НАТО та погоджується, що ці країни стануть членами НАТО. Водночас питання надання ПДЧ передавалося в компетенцію грудневого засідання ПАР на рівні міністрів закордонних справ Альянсу [41]. Звісно, ПДЧ Україні не було надано і в грудні 2008 р. Вплив Кремля відчувався в цих кроках НАТО. Західноєвропейські країни-члени Альянсу прагнули у першу

чергу домогтися стабільних відносин з Москвою, а вже потім — налагодити співпрацю з Україною. Головним підсумком грудневої зустрічі стало підтвердження країнами-членами НАТО всіх рішень стосовно України, ухвалених у Бухаресті. Було відзначено прогрес, досягнутий Україною, та висловлено готовність Альянсу сприяти проведенню реформ, необхідних для досягнення членства в НАТО. Практичним механізмом реалізації реформ мали стати Річні національні програми (РНП), виконання яких щорічно оцінюватиметься союзниками. В червні 2009 р. у штаб-квартирі НАТО відбулася презентація проекту РНП. 7 серпня 2009 р. президентом України затверджено першу Річну національну програму на 2009 рік з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору. Не отримавши офіційного статусу країни-кандидата, який надає приєднання до виконання ПДЧ, Україна отримала можливість здійснювати необхідні практичні заходи з метою отримання членства [42]. Виконання Україною РНП стало унікальною практикою у двосторонніх відносинах з НАТО. Президент України щорічно затверджує РНП та заходи щодо її виконання. Всі Річні національні програми Україна-НАТО змістовно відповідали стандартам Плану дій щодо членства в НАТО. Втім, залишається принципова відмінність, а саме — стосовно відповідальності апліканта та Альянсу за виконання програми.

У квітні 2008 р. Україна та Грузія отримали шанс на євроатлантичну перспективу на саміті НАТО в Бухаресті. Попри прихильну позицію адміністрації президента США Дж. Буша-молодшого, рішення про надання статусу країн-кандидатів на членство заблокували Німеччина та Франція, зокрема через тиск Російської Федерації. Через чотири місяці після саміту Росія розпочала вторгнення у Грузію. Ще через шість років Росія окупувала українські Крим і Донбас. Очевидно, що Російська Федерація готова нападати лише на

тих, хто залишається з нею сам на сам. Це і є суттю путінських «гарантій безпеки», які він висунув Україні, НАТО та США: залишити Східну Європу напризволяще, як данину Росії. Втрата історичної нагоди вступити до НАТО буде злочином проти мільйонів українців, які зараз активно борються за власну незалежність від російського «старшого брата». Вступ України до НАТО — не просто гарантія безпеки країни, а дієвий і єдиний рецепт збереження національної незалежності.

Після російської агресії в Грузію 21 серпня 2009 р. було підписано Декларацію про доповнення Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО, яка закріпила за КУН провідну роль у реалізації процесу, започаткованого на Бухарестському саміті [43].

Обраний Президентом України В.Янукович 2 квітня 2010 р. ліквідував Міжвідомчу комісію з питань підготовки України до вступу в НАТО і Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції. Прийнятий Верховною Радою 1 липня 2010 р. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» зафіксував намір України як європейської позаблокової держави продовжувати конструктивне партнерство з Організацією Північноатлантичного договору [44]. Відповідно в кінці 2010 р. у новій Стратегічній концепції, ухваленій на Лісабонському саміті НАТО, Альянс підтвердив готовність і надалі розвивати партнерство з Україною. Деякі з очільників Альянсу навіть казали, що «позаблоковість» не завадить країні приєднатися до НАТО, бо «НАТО — не блок».

За президентства В.Януковича було змінено довготривалу політичну лінію, спрямовану на набуття членства в НАТО. Замість неї на законодавчому рівні було запроваджено так звану концепцію «позаблоковості». Правда, змістове наповнення РНП залишилося спрямованим на досягнення Україною євроатлантичних стандартів у цивільному й обо-

ронному секторах [45]. Слід згадати, що під час проведення футбольної першості Європи «Євро-2012» повітряний простір України контролювався за допомогою протиповітряної системи захисту НАТО «АВАКС».

Водночас у 2010–2013 рр. планування, виконання та звітування щодо РНП мало формальний характер. 12 червня 2013 р. президентом України підписано указ «Про річні національні програми співробітництва Україна–НАТО», яким запроваджено нормативні зміни у сфері практичного співробітництва з НАТО відповідно до формату відносин України з Альянсом, зокрема введено нову структуру річних національних програм та порядок їх затвердження.

Під час Революції гідності Альянс зберігав спокійну і толерантну позицію. Втім, одразу після початку російської агресії в 2014 р. було скликано екстрене засідання Комісії Україна–НАТО у зв'язку зі зверненням України згідно зі статтею 15 Хартії про особливе партнерство. В ході засідання державами-членами Альянсу висловлено одностайну підтримку незалежності, державного суверенітету України, надано високу оцінку зваженим діям української влади в кризовій ситуації, засуджено дії РФ на території нашої держави, визнано їх порушенням норм міжнародного права. Проте далі таких заяв справа не йшла. Хоча НАТО була єдиною міжнародною організацією, яка принаймні називала речі своїми іменами.

У зв'язку з вторгненням російських військ в Україну в березні 2014 р. думка українців щодо приєднання до НАТО різко змінилася, зокрема за результатами опитування «інтернет-референдуму» 69 % українців-користувачів інтернету виступили за вступ до НАТО, 31 % — проти [46].

1 квітня 2014 р. відбулась зустріч в.о. міністра закордонних справ України Андрія Дешиці з групою друзів України в НАТО (за ініціативи постпредства Литви при НАТО вперше в історії відносин між Україною та Альянсом було започат-

ковано такий формат). Участь у засіданні взяли міністри закордонних справ Литви, Словаччини, Угорщини, Естонії, Латвії, Туреччини, Польщі, Данії, послы Канади та Великої Британії, які не лише висловили підтримку суверенітету та територіальної цілісності України, а і підтвердили готовність надавати необхідну допомогу нашій державі у зміцненні її обороноздатності та проведенні реформ. У Спільній заяві Комісії Україна-НАТО на рівні глав держав та урядів, під час Уельського саміту у вересні 2014 р. було засвідчено підтвердження військової інтервенції РФ в Україну та факт участі регулярних підрозділів ЗС РФ у прямих військових операціях на території України, офіційне визнання того, що дії Росії є навмисними та мають серйозні наслідки для стабільності та безпеки всього євроатлантичного простору. Після зміни влади в Україні в 2014 р. генсек НАТО Андерс Фог Расмуссен на зустрічі міністрів оборони альянсу в Брюсселі заявив, що НАТО залишається «щирим другом України» й активно підтримуватиме процес реформ. Відповідаючи на запитання журналіста щодо вступу України до НАТО, він зазначив, що Київ має «більш нагальні проблеми», ніж вступ до Альянсу. При цьому генсек зазначив, що рішення саміту в Бухаресті (у квітні 2008 р.) залишається чинним, і Україна одного разу зможе стати членом НАТО, якщо це рішення буде підтримане населенням країни [47].

Під час засідання Спільної робочої групи Україна-НАТО з питань воєнної реформи в жовтні 2014 р. було розглянуто питання імплементації чотирьох трастових фондів, які були започатковані під час саміту Альянсу в Південному Уельсі у вересні 2014 р. Програма допомоги НАТО Україні через трастові фонди діяла ще з початку 2000-х рр., проте після агресивних дій Росії в 2014 р. Альянс започаткував новий етап допомоги у кількох додаткових сферах. Зокрема щодо модернізації командування, контролю та зв'язку, логістики і стандартизації, кібернетичної безпеки, перепідготов-

ки і соціальної адаптації військових, медичної реабілітації, знешкодження саморобних вибухових пристроїв тощо. В 2016 р. в рамках трастових фондів діяло вже сорок напрямів допомоги Україні.

Нарешті, через рік після початку Революції гідності, 23 грудня 2014 р. Верховною Радою України було схвалено закон щодо відмови України від політики позаблоковості [48]. Було також встановлено, що однією з основних засад зовнішньої політики України є поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в цій організації [49]. У пояснювальній записці до законопроекту вказувалося, що позаблоковий статус виявився неефективним з погляду захисту держави від зовнішнього тиску та агресії. У розділі про основні принципи зовнішньої політики Закону «Про основи внутрішньої та зовнішньої політики» закріплено норму про поглиблення співпраці з НАТО «для досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в цій організації» [50].

Гібридна агресія Російської Федерації, розв'язана проти України, створила нові загрози й для країн-членів НАТО, що вимагало посилення співпраці Україна-НАТО, перш за все у невійськових сферах. В таких умовах Україна потребує більшої допомоги з боку Альянсу, але й сама вже стала джерелом знань і досвіду з протидії гібридній війні. Сьогоднішня така співпраця фактично переростає у спільну відповідь на гібридні загрози, яка у подальшому має зосереджуватись на таких ключових невійськових сферах: інформаційна безпека, стратегічні комунікації, кібер-захист, енергетична безпека, протидія надзвичайним ситуаціям, розмінування, захист прав людини і демократизація суспільства. Важливу роль має відіграти приєднання України до роботи центрів передового досвіду НАТО. Гібридний характер агресії Російської Федерації проти України довів, що військова сила не

відіграє вирішальної ролі. Тож і протидія такій агресії має бути не тільки військовою, а комплексною, із широким спектром застосування засобів невійськового характеру. До таких слід віднести дипломатичні, інформаційні, економічні, енергетичні, кібернетичні та інші засоби протидії на платформі суспільно-державного партнерства. Водночас для досягнення цілей своєї гібридної агресії Росія використовує все ще існуючий в Україні стереотип, що Альянс є суто військовим блоком, а не організацією колективної безпеки й оборони. Навіть деякі прихильники членства України в НАТО не знають про невійськові напрями діяльності Альянсу, зокрема: протидію надзвичайним ситуаціям; науково-технічне співробітництво; міжпарламентську співпрацю; протидію кіберзагрозам; енергетичну безпеку; розвиток цінностей демократії, індивідуальних свобод і верховенства права тощо. Тому невійськові напрями співпраці НАТО з Україною, які були визначені на Варшавському саміті Альянсу (8-9 липня 2016 р.) та засіданні Комісії Україна-НАТО, потребують практичного наповнення і розширення, у тому числі й з точки зору спільної Україна-НАТО протидії гібридним загрозам. Водночас до процесу євроатлантичної інтеграції мають залучатись не тільки силові структури, які відповідають за безпеку й оборону, але й інші міністерства та відомства, оскільки ця політика є загальнодержавною. Крипто війна (прихована війна) РФ проти України розпочалась набагато раніше 2014 р., і проводилась саме у невійськових сферах. У квітні 2015 р. уряд Канади вирішив направити в Україну майже 200 військовослужбовців для проведення військових навчань та підготовки військовослужбовців Збройних Сил України. Реалізація канадської програми з навчання українських військовослужбовців за стандартами НАТО тривала до 2017 р. [51].

Практично одразу після відмови від так званої «позаблоковості» відбувається кардинальна інтенсифікація дія-

логу України з Організацією Північноатлантичного договору. 24 квітня 2015 р. у Брюсселі Україна підписала з Агенцією НАТО зі зв'язку та інформації (NCI Agency) меморандум щодо реалізації трастового фонду з реформування системи управління та зв'язку Збройних Сил України. Меморандум сприятиме реалізації Цільового фонду НАТО-Україна на програму консультації, управління, контролю та зв'язку (С4). [52]. Того ж дня Президент Петро Порошенко підписав указ «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна — НАТО на 2015 рік», що передбачав розвиток Сил спеціальних операцій як міжвидового роду військ та нарощування бойового складу Збройних Сил України, для чого, зокрема, належить провести консультації з експертами НАТО щодо здійснення заходів трансформації та модернізації наявних сил і засобів [53].

27 квітня 2015 р. у штаб-квартирі НАТО було підписано угоду між Кабінетом Міністрів України та Альянсом про співробітництво у сфері підтримки, що створює правові рамки для практичного співробітництва України з НАТО в рамках спеціально створених Альянсом для української держави трастових фондів з реформування систем логістики і стандартизації Збройних Сил України та фізичної реабілітації (протезування) військовослужбовців, поранених в антитерористичній операції в Донецькій та Луганській областях. 13 травня 2015 р. під час засідання Комісії Україна-НАТО в Туреччині генсек об'єднання Єнс Столтенберг заявив, що Альянсу не подобаються плани Росії щодо розміщення ядерної зброї в анексованому Криму. Однак командувач силами НАТО в Європі генерал Філіп Брідлав додав, що немає прямих доказів розгортання ядерної зброї Росією [47]. Секретар РНБО Олександр Турчинов сказав, що не виключає розміщення в Україні систем протиракетної оборони (ПРО). Він зауважив, що зусиль лише України в протидії агресору, який погрожує світу потужним ядерним потенціалом, недостатньо [54]. Піс-

ля цього заступник речника Державного департаменту США Марі Гарф на брифінгу у Вашингтоні заявила, що США та НАТО не планують розміщувати системи ПРО в Україні. Президент України Петро Порошенко заявив, що Київ не звертався до західних партнерів із пропозицією розмістити на своїй території системи протиракетної оборони, і це питання не стоїть на порядку денному. Як з'ясувалося в 2022 р., така позиція була помилковою. 18 травня 2015 р. в Будапешті Парламентська асамблея НАТО у декларації весняної сесії визнала зміну політики України щодо відновлення її євроатлантичного курсу [55]. 25 травня міністр закордонних справ України Павло Клімкін наголосив, що у НАТО поки немає консенсусу щодо членства України. Того ж дня генсек НАТО Єнс Столтенберг заявив у інтерв'ю телеканалу «Дождь», що НАТО не може приймати рішення про постачання озброєнь Україні, адже це знаходиться в компетенції урядів членів Альянсу. Водночас він зазначив, що НАТО надає політичну підтримку і допомагає реформувати армію України. Столтенберг також назвав «неприйнятним, що така країна, як Росія, анексує частину України і продовжує дестабілізувати Схід України» [56].

26 травня 2015 р. Президент П. Порошенко увів у дію нову Стратегію національної безпеки, одним із головних завдань якої скромно було зазначено формування умов для вступу в НАТО [57]. 28 травня 2015 р. прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк під час 8-го Київського безпекового форуму заявив, що Україні зарано подавати заявку на вступ в НАТО, оскільки на цьому етапі не всі країни-члени готові її підтримати. Він наголосив на тому, що треба зосередитись на підтримці трастових фондів Альянсу і використовувати їх повною мірою. Водночас помічник заступника генерального секретаря НАТО Джеймс Шеа під час дискусії «Україна-НАТО: партнерство заради єдиної та вільної Європи» сказав, що Україна ще не готова до вступу [58].

5 червня у Києві відбулася робоча нарада під керівництвом заступника міністра оборони України Юрія Гусєва щодо впровадження у вітчизняному оборонному відомстві стандартів НАТО. За результатами заходу, в якому взяли участь представники структурних підрозділів Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України, було затверджено два військових стандарти Міністерства на основі стандартів НАТО — STANAG 2920, STANAG 4926 [59].

Колегія Міністерства оборони України під головуванням міністра генерал-полковника Степана Полторака ухвалила рішення про створення спеціальної групи з розробки Концепції створення в ЗСУ Сил спеціальних операцій за стандартами НАТО.

17 червня 2015 р. Верховна Рада ратифікувала підписану ще у 2013 р. угоду з НАТО. Вона дозволяла за рахунок міжнародної технічної допомоги країн-членів НАТО перезахоронити радіоактивні відходи (РАВ), що утворилися внаслідок виконання військових програм колишнього СРСР в Україні [60].

20 червня 2015 р. американський сенатор Джон Маккейн, який очолював на той час комітет збройних сил, під час дискусії на безпековій конференції GLOBSEC у Словаччині назвав помилкою НАТО те, що Альянс зупинив шлях України до членства в 2008 р. [61]. У кінці червня 2015 р. Президент України П.Порошенко повідомив, що про вступ України в НАТО можна буде говорити не раніше, ніж через 6-7 років, а також після проведення референдуму [62].

1 липня 2015 р. Верховна Рада ратифікувала меморандум про співпрацю з НАТО та угоду щодо підтримки та постачання [63]. 14 липня в Одесі розпочався візит оціночно-дорадчої групи НАТО до Військово-морських сил України в рамках розробки пілотного проекту з відновлення спроможностей українських ВМС. Під час візиту делегація НАТО провела низку переговорів з представниками української

армії та відвідала фрегат «Гетьман Сагайдачний». Захід продовжився у Миколаєві [64]. 17 липня 2015 р. державному підприємству «410-й завод цивільної авіації», що входить до складу Державного концерну «Укроборонпром», вручили сертифікат на здійснення ремонту авіаційної техніки відповідно до стандартів НАТО. 31 серпня 2015 р. Кабмін України повідомив про запровадження 68 зі 102 стандартів НАТО. Крім того, в Кабміні зазначили, що цього року за стандартами НАТО провели 637 навчань [65]. Восени 2015 р. Україна відновила участь у програмі НАТО «Процес планування та оцінки сил». Головний акцент робився на заходах із посилення взаємосумісності між Збройними Силами України і НАТО. На багатонаціональних військово-морських навчаннях «Sea Breeze-2015» в Одеській і Миколаївській областях Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк заявив, що метою України є членство в НАТО, оскільки це дозволить українським Збройним Силам приєднатися до потужної системи колективної безпеки [66].

Для розвитку практичного співробітництва під егідою КУН створено і діють п'ять спільних робочих груп Україна-НАТО (СРГ): з питань воєнної реформи (СРГ ВР); оборонно-технічного співробітництва (СРГО); економічної безпеки; планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру (СРГ ПНС); зі співробітництва з питань науки і довкілля (СРГ НОД). Основною платформою, на якій здійснювалася взаємодія України з НАТО в оборонній сфері, є Спільна робоча група Україна — НАТО з питань воєнної реформи. Головною метою діяльності СРГ ВР є сприяння підтриманню воєнно-політичного діалогу та забезпечення практичного співробітництва України з Альянсом у сфері безпеки та оборони.

Під егідою СРГ ВР функціонує низка проєктів, що сприяють реформуванню сфери безпеки і оборони: з подолання корупції (Ініціатива НАТО з розбудови цілісності та прозо-

рості, зниження корупційних ризиків в оборонних та безпекових інституціях), професійної підготовки цивільного персоналу сектору безпеки та оборони (щорічний обсяг інвестицій — 300 тис. євро), реформування системи військової освіти в Україні (у рамках Програми НАТО з удосконалення військової освіти), перепідготовки та соціального захисту звільнених у запас військовослужбовців.

Країни-члени НАТО надали велику за обсягом матеріально-технічну допомогу ЗС України та гуманітарну допомогу населенню, постраждалому від дій Росії в Криму та проросійських терористів на Сході нашої держави. В окремих країнах-членах НАТО та партнерах Альянсу (Ізраїль) здійснюється медична реабілітація українських військовослужбовців, поранених у ході антитерористичної операції. Започатковано проект, спрямований на переоснащення розграбованих терористичними угрупованнями піротехнічних підрозділів ДСНС та МВС у Донецькій та Луганській областях, започатковується проект з розвитку мінімальних національних спроможностей України в сфері телемедицини. Між Києвом та відповідними структурами НАТО налагоджено захищений зв'язок.

Генеральний секретар НАТО у вересні 2015 р. взяв участь у засіданні РНБО України, присвяченому сучасному стану відносин України з НАТО. Тоді ж були підписані угода про статус Представництва НАТО в Україні, Дорожня карта Партнерства зі стратегічних комунікацій між РНБО України та Міжнародним секретаріатом НАТО та Спільна декларація щодо посилення оборонно-технічного співробітництва України з НАТО. Відповідно на початку 2016 р. Центр інформації та документації НАТО і Офіс зв'язку НАТО були об'єднані в єдину дипломатичну установу (вперше в історії НАТО).

Згідно з новою редакцією Военної доктрини України, оприлюдненою 24 вересня 2015 р., Україна вважала пріоритетним завданням поглиблення співпраці з НАТО та досягнен-

ня до 2020 р. повної сумісності ЗСУ з арміями країн — членів НАТО. Відмовляючись від позаблокового статусу, Україна мала намір змінити підходи до забезпечення національної безпеки, визначаючи пріоритет «участі в удосконаленні та розвитку євроатлантичної та європейської систем колективної безпеки». «Для цього Україна інтегруватиметься до європейського політичного, економічного, правового простору з метою набуття членства в ЄС, а також поглиблюватиме співпрацю з НАТО для досягнення критеріїв, необхідних для членства в цій організації» [67].

Продовжувалася участь українського контингенту (інженерний підрозділ чисельністю 40 військовослужбовців та 18 одиниць автомобільної та спеціальної техніки) в операції у складі Багатонаціональних сил НАТО у Косово (КФОР) та національного персоналу (10 військовослужбовців) у місії НАТО «Рішуча підтримка» в Афганістані. Завершено участь виділених сил та засобів ЗСУ в морських операціях НАТО «Океанський щит» та «Активні зусилля».

Участь України в операції НАТО «Активні зусилля» здійснювалася з урахуванням набуття Національним контактним пунктом Військово-морських Сил Збройних Сил України (м. Одеса) повних операційних спроможностей, шляхом моніторингу надводної обстановки в акваторії Чорного моря та обміну інформацією із штабом проведення операції (штаб Командування Військово-морських сил НАТО «Нортвуд»).

30 березня 2015 р. Президент України П.Порошенко підписав указ «Про направлення національного персоналу для участі України в тренувально-дорадчій місії НАТО «Рішуча підтримка» в Ісламській Республіці Афганістан», згідно з яким направлявся національний персонал (з числа військовослужбовців та працівників ЗСУ) загальною чисельністю до 30 осіб. З НАТО укладено Угоду (у формі обміну листами) про участь УНП в тренувально-дорадчій місії НАТО «Рішуча

підтримка» та фінансові умови. До речі, слід нагадати, що Україна — єдина країна-партнер, яка від 1990-х брала участь у всіх операціях Альянсу («Морський щит», Афганістан, тренувальна місія в Іраку тощо).

Проте, не все у співпраці з Альянсом було позитивним. У січні 2017 р., через побоювання блоку перед РФ, було значно сповільнено переговори про застосування ПРО на захист території України. Натомість запропонували українському уряду ставитися лояльно у разі, коли на території країни відбуватимуться падіння уламків ракет або, в разі промаху, перехоплювач завдасть удару по території України.

4 березня 2016 р. у штаб-квартирі НАТО відбулось чергове засідання Спільної робочої групи Україна — НАТО з питань воєнної реформи. Українську делегацію на засіданні очолив заступник Секретаря РНБО О.Литвиненко. У ході заходу було обговорено проект Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, а також представлено діяльність Проектного офісу реформ при Міністерстві оборони України. Представники країн-членів НАТО підтвердили готовність і надалі надавати всебічне сприяння Україні у реформуванні її національного сектору безпеки і оборони.

Наприкінці квітня 2016 р., вперше в історії нашої держави, у складі уряду України було призначено віцепрем'єр-міністра не лише з європейської а й євроатлантичної інтеграції. Ініціатива саме такої назви посади належала призначеній віцепрем'єрці І.Климуш-Цинцадзе. Після цього призначення відбулося певне оновлення підходів до процесу інтеграції в НАТО. Зокрема, прийнято рішення відновити роботу Комісії з питань координації співробітництва з НАТО на чолі з вищезгаданим віцепрем'єр-міністром.

Комісія з питань координації співробітництва України з НАТО була постійно діючим органом координації, моніторингу ефективного виконання завдань з просування держави на шляху до членства в НАТО, впровадження процедур і

стандартів НАТО. Вона організувала контроль за використанням ресурсів трасових фондів, іншої міжнародної технічної та гуманітарної допомоги міністерствами та відомствами, за здійсненням внутрішньодержавного і міжнародного звітування, а також спрямовувала діяльність спільних робочих груп Україна-НАТО та міжвідомчих робочих груп. До складу Комісії увійшли національні координатори співробітництва України з НАТО на рівні перших заступників або заступників керівників відомств у сферах зовнішньої політики, оборони та військовій сфері, ресурсного (фінансового) забезпечення, інформаційної безпеки та боротьби з тероризмом, реформування сектору безпеки і оборони України, у правовій сфері, сфері науки, надзвичайних ситуацій, стратегічних комунікацій.

У грудні 2016 р. було затверджено Положення про розроблення річних національних програм (РНП) під егідою Комісії Україна — НАТО та оцінювання результатів їх виконання. Хоча логічно було б повернутися до первинної назви РНП — програми підготовки до членства. Документ встановлює чіткі та детальні норми і вимоги щодо змісту, порядку підготовки та оцінювання виконання річних національних програм співпраці України з НАТО. КМУ доручається забезпечувати розробку проектів РНП на відповідний рік, а також здійснювати координацію діяльності центральних органів виконавчої влади та інших державних органів з виконання РНП.

22 лютого 2017 р. президент України підписав указ «Про Концепцію вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017-2020 роки» [68]. Відповідно до неї згодом було створено щомісячний часопис «Україна — НАТО».

10 липня 2017 р. до Києва прибув Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг. В рамках його візиту відбулося урочисте засідання Комісії Україна-НАТО і відкриття нового приміщення Представництва НАТО в Україні [69].

Лише з другої половини 2017 р. замість формули «досягнення стандартів НАТО» активно пішла мова про перспективу приєднання до організації. В червні 2017 р. Верховна Рада України нарешті проголосила вступ до НАТО стратегічним пріоритетом зовнішньої політики України. 10 березня 2018 р. НАТО визнало за Україною статус країни-аспіранта на шляху до приєднання до Альянсу [70]. 20 вересня 2018 р. український парламент затвердив у першому читанні поправки до Конституції, які закріплювали євроатлантичний і європейський курс України [71].

21 червня 2018 р. було прийнято Закон України «Про національну безпеку України», ст. 3 якого до фундаментальних національних інтересів України віднесла «інтеграцію України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами» [72].

Отже, протягом 1992-2018 років євроатлантичний рух України мав суперечливий характер. Періоди інтенсифікації співпраці чергувалися з її гальмуванням. Оголошення курсу на членство в НАТО замінювалося химерною «позаблоковістю», втім, відбувалося повернення до реалізації власного євроатлантичного покликання. Певну крапку в цьому процесі поставило закріплення в Конституції України мети набуття членства в Організації Північноатлантичного договору.

3.3. Конституційне закріплення євроатлантичного вибору

За ініціативою Президента П.Порошенка 7 лютого 2019 р. Верховна Рада України ухвалила 335 голосами законопроект щодо закріплення у Конституції України курсу на

членство України в Європейському Союзі та Північноатлантичному альянсі. Зокрема, абзац п'ятий преамбули після слів «громадянської злагоди на землі України» доповнений словами «та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України». В пункт 5 частини першої статті 85 щодо повноважень Верховної Ради додано «визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору». В статті 102 зазначено, що «Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору». До функцій Кабінету Міністрів у статті 116 включено забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО [73].

Також Верховна Рада схвалила звернення до лідерів та парламентів держав-членів НАТО, Північноатлантичної ради та Парламентської асамблеї НАТО з проханням надати Україні план дій щодо членства (ПДЧ) на саміті в Лондоні в грудні 2019 року. В квітні 2019 р. Верховна Рада України схвалила постанову «Про проведення весняної сесії Парламентської асамблеї НАТО у Києві 22-25 травня 2020 р.». Втім, провести цю сесію не вдалося через пандемію ковіду-19.

В листопаді 2019 р. Україна офіційно звернулись до НАТО з проханням щодо приєднання до Програми партнерства розширених можливостей. Ця програма передбачала розширення взаємодії між країною та Альянсом. У січні 2020 р. Україна офіційно подала заявку на участь у цій Програмі. 12 червня 2020 р. Україна приєдналася до Програми розширених можливостей НАТО (NATO's Enhanced Opportunities Program — EOP), орієнтованої на взаємосумісність важливих партнерів Альянсу. Рішення НАТО щодо

України стало визнанням значного внеску нашої держави в міжнародну безпеку, зокрема шляхом участі у місіях під проводом НАТО, Силах реагування НАТО та відповідних навчаннях і тренуваннях. ЕОР дозволяє країні-партнеру досягти так званої секторальної (оперативної) взаємосумісності з НАТО (на рівні систем логістики, зв'язку, управління військами, конкретними родами військ тощо). Крім того, ЕОР відкриває перед країнами-членами низку особливих можливостей взаємодії з Альянсом [74]. Разом з тим, ЕОР не була «прямою перепусткою» держави-учасниці до членства в Альянсі. Країна, що стала учасником цієї програми, отримує додаткові можливості розвитку сектору безпеки й оборони, досягнення сумісності національних збройних сил зі збройними структурами НАТО, оптимізації системи державного управління відповідно до західних рекомендацій, реформування безпекової та оборонної сфер у цілому. Як йшлося вище, рішення щодо членства в НАТО, як правило, пролягає через ПДЧ, який розробляється Альянсом для кожної конкретної країни-кандидата. Щодо України ЕОР здатна суттєво посприяти прискоренню процесу розробки ПДЧ та його наступному втіленню, проте аж ніяк не виступає заміником цього важливого документа. Відповідно державному керівництву слід мати на увазі тісну залежність, але не організаційну тотожність двох важливих кроків на шляху євроатлантичної інтеграції України — Програми розширених можливостей НАТО (реалізовано) та Плану дій щодо членства в НАТО (планується для реалізації).

Основним системним механізмом реалізації власного євроатлантичного покликання та важливим інструментом здійснення реформ в Україні за підтримки Альянсу були Річні національні програми під егідою Комісії Україна-НАТО (РНП), які розроблялися з 2009 р. Останніми роками вони змістовно значною мірою відповідали стандартам Плану дій щодо членства в НАТО. РНП затверджувалися президен-

том України. До реалізації РНП залучалися центральні органи виконавчої влади, інші органи державної влади, неурядові організації.

В центрі уваги при плануванні змісту програм були поставлені права, свободи і законні інтереси людини. Саме такий людиноцентричний підхід сповідує Північноатлантичний альянс. Розробка РНП здійснювалася за міжнародною методикою Results-Based Management (RBM, «Управління, орієнтоване на результат»). Саме така методика використовується при підготовці аналогічних стратегічних документів у державах-членах НАТО. Важливо, що РНП розроблялися одночасно з державним бюджетом на наступний рік, тому всі заходи були підкріплені фінансово. Передбачено створення системи незалежного зовнішнього моніторингу виконання РНП. Оскільки перелік реформ, які включені до програм, дуже широкий і стосується приведення багатьох сфер життя країни до стандартів Альянсу, моніторинг виконання програм ставав своєрідним аудитом країни за критеріями НАТО. РНП передбачали як реформи сектору безпеки та оборони, так і демократичні перетворення країни. Серед перших ішлося про приведення всієї системи управління силами оборони, стратегічного та оперативного (бойового) управління, зв'язку, розвідки та спостереження до стандартів і сумісності із системами НАТО, впровадження демократичного цивільного контролю, забезпечення умов для участі українських підприємств у багатонаціональних проєктах НАТО у сфері розробки та виробництва озброєння і техніки тощо. Серед других, зокрема, мала бути сформована ринкова економіка, прозора податкова система, ефективне наукове співробітництво між Україною та країнами НАТО і ЄС, система боротьби з тероризмом, яка робить Україну надійним партнером у сфері міжнародної безпеки, розвиток системи національної стійкості та захисту критичної інфраструктури тощо.

11 серпня 2021 р. Президент України В.Зеленський затвердив Стратегію комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 р. Метою цієї Стратегії є підвищення рівня поінформованості та розуміння українським суспільством, міжнародною спільнотою змісту і практичної цінності змін в Україні, пов'язаних з реалізацією стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію, створення у зв'язку з цим системної інформаційної взаємодії (комунікації) з питань євроатлантичної інтеграції. Для досягнення зазначеної мети необхідним є просування ідеї євроатлантичної інтеграції, передусім шляхом успішного виконання річних національних програм [75].

У першій Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, затвердженій у серпні 2021 р., зазначено, що на шляху євроатлантичної інтеграції та набуття повноправного членства в НАТО першочерговими цілями зовнішньополітичної діяльності України є: досягнення відповідності критеріям членства в НАТО через цілеспрямоване та планомірне впровадження широкого спектру внутрішньодержавних реформ у рамках виконання річних національних програм під егідою Комісії Україна — НАТО, ефективне використання всіх можливостей для розвитку взаємодії з Альянсом, наданих Україні у зв'язку з набуттям статусу партнера з розширеними можливостями, прийняття Альянсом рішення про запрошення України до Плану дій щодо членства в НАТО [76].

Втім, у будь — якому разі Альянс мав побачити й оцінити реальну політичну волю з боку української влади і суспільства на повноцінну євроатлантичну інтеграцію. В цьому контексті Річна національна програма мала б реалізуватися не «під егідою Комісії Україна — НАТО», а іменуватися Річною національною програмою підготовки до вступу в НАТО (як це вже було в 2009-2010 рр.). З іншого боку, деякі країни Альянсу тоді ще мали ілюзії стосовно Росії і ретельно виконувати свої зобов'язання відповідно до Північноатлан-

тичного договору, зокрема стосовно пріоритетності спільних цінностей.

Реальна євроатлантична інтеграція України спиралася на досвід тривалої співпраці у таких традиційних напрямках, як сфера безпеки, оборонна реформа, співробітництво у сферах науки та захисту довкілля, планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру тощо.

Співпраця у галузі безпеки. Україна та НАТО активно співпрацюють у плані підтримання безпеки та стабільності на євроатлантичному просторі. Протягом останніх років Україна по черзі виділила піхотний батальйон, батальйон механізованої піхоти та вертолітний загін для участі у діяльності керованих НАТО миротворчих сил на Балканах, у Боснії та Герцеговині, а в операціях у Косові брав участь український вертолітний загін та значна кількість особового складу з української частини українсько-польського батальйону. Іншим кроком, що засвідчив готовність України сприяти зміцненню міжнародної стабільності та боротьбі з тероризмом, стало надання Україною права прольоту над її територією авіації НАТО, яка перевозила війська до складу Міжнародних сил сприяння безпеці (МССБ) на території Афганістану та особовий склад коаліційних сил під проводом США, залучених до операції «Нездоланна свобода». Україна також відрядила 1600 військовослужбовців до польського сектору міжнародних багатонаціональних стабілізаційних сил в Іраку, де представлені миротворці з кількох країн НАТО та країн-партнерів. **Оборонна реформа.** Програма співробітництва у галузі оборонної реформи між Україною та НАТО масштабніша, ніж з будь-якою іншою країною-партнером і надає змогу Україні використовувати накопичений роками досвід та фахові знання країн — членів Альянсу у галузі оборонної реформи. Україна звернулася до НАТО за допомогою у здійсненні трансформації своїх надлишкових збройних сил, що комплектуються за призовом, у меншу за чисельні-

стю, професійну та більш мобільну армію, яка відповідала б потребам країни у галузі безпеки, а також була здатною відігравати активну роль у підтриманні європейської безпеки і стабільності. Ключовими кроками мали стати розробка нової Стратегічної концепції та Військової доктрини, а також надання Україні допомоги у проведенні та завершенні комплексного оборонного огляду. Першорядним завданням НАТО було допомогти Україні зміцнити демократичний та цивільний контроль над збройними силами та підвищити рівень оперативної сумісності з військами країн НАТО. Для реалізації нового зовнішньополітичного курсу з урахуванням тенденцій і динаміки розвитку сучасного безпекового середовища в Україні запроваджується новий комплекс стратегічних документів у сфері національної безпеки та оборони держави. З метою приведення сектору безпеки та оборони до сучасних реалій безпекового середовища в Україні проведено другий Оборонний огляд та відпрацьовано Стратегічний оборонний бюлетень. Слід зазначити, що у відпрацюванні концептуальних і програмних документів щодо подальшого розвитку Збройних Сил України використовуються методології держав-членів НАТО. Реалізація військового співробітництва з Альянсом дозволяє нарощувати оперативні спроможності Збройних Сил України.

Технічне співробітництво між Україною та НАТО у галузі озброєнь передусім зосереджено на підвищенні рівня сумісності систем озброєнь з метою сприяння участі України у спільних операціях з підтримання миру. Співпрацю у цій галузі було розпочато, коли Україна вступила до програми НАТО «Партнерство заради миру» та почала брати дедалі активнішу участь у діяльності різних груп з питань озброєнь під егідою Ради національних директорів з питань озброєнь — найвищого органу НАТО, який визначає можливості співпраці між країнами — членами стосовно закупівлі військової техніки та встановлює технічні стандарти. Основни-

ми напрямами співпраці Україна-НАТО у сфері озброєнь на сучасному етапі були: досягнення відповідного рівня інтероперабельності озброєння та військової техніки для забезпечення виконання спільних з НАТО операцій з підтримання миру; створення умов для забезпечення розробки, закупівлі озброєння та військової техніки і матеріально-технічного забезпечення відповідно до стандартів держав-членів НАТО; створення в Україні державної системи кодифікації продукції військового призначення, що сумісна з системою кодифікації НАТО; підтримання проекту Трастового фонду ПЗМ для знешкодження небезпечних, непридатних для використання та надлишкових боєприпасів та легкого озброєння і стрілецької зброї в Україні. **Співробітництво у сферах науки та захисту довкілля.** Україна була провідною серед країн-партнерів за рівнем співробітництва в межах участі в програмі НАТО «Наука заради миру та безпеки». Ключовими у цій сфері були проекти «Очищення авіабази в м. Прилуки»; освоєння гранту НАТО для української науково-освітньої телекомунікаційної мережі «УРАН», «Моніторинг та передбачення ризиків паводків річки Прип'ять» тощо. Розвитку співпраці сприяло створення Спільної робочої групи з питань наукової співпраці та у галузі охорони довкілля. НАТО співфінансувало кілька проектів з метою забезпечення українських науково-дослідницьких колективів мінімальною необхідною інфраструктурою комп'ютерних мереж та доступом до Інтернету. Окрім застосування наукових розробок у галузі захисту від тероризму та нових загроз — відповідно до нового спрямування наукової програми НАТО — Україна визначила для себе такі пріоритети співпраці, як інформаційні технології, біологія клітини та біотехнології, нові матеріали, захист довкілля і раціональне використання природних ресурсів. Співпрацю у галузі довкілля переважно зосереджено на екологічних проблемах, спричинених оборонною діяльністю. **Планування на випадок надзвичайних ситуацій**

цивільного характеру. Країни-члени НАТО та країни-партнери надали Україні допомогу у ліквідації наслідків сильних повеней, що сталися у 1995, 1998 та 2001 роках. До того ж, починаючи з 1997 року, відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння у галузі планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру та готовності до катастроф, у цій галузі було започатковано широкомасштабну співпрацю, яка принесла Україні безпосередню практичну користь. Основну увагу було приділено намаганням допомогти Україні, насамперед її західним регіонам, уразливим перед повенями, краще підготуватися до подібних надзвичайних станів та подолання їх наслідків. В Україні проводилися навчання ПЗМ, які мали на меті випробувати в дії процедури реагування на повені та надання допомоги цивільному населенню. Такі тренування пройшли на Закарпатті у вересні 2000 року. А у 2001 році розпочато проект за участю сусідніх країн з метою розвитку у басейні річки Тиси ефективною системи запобігання та реагування на повені. **Співробітництво в подоланні загроз невоєнного характеру.** У цій сфері головна увага приділялася результатам роботи Робочої підгрупи Україна-НАТО з питань кібернетичного захисту, в межах якої Україна отримує експертну допомогу НАТО з питань підготовки національної стратегії протидії кібернетичним загрозам, розвитку інфраструктури кібернетичного захисту та системи реагування на кіберзагрози в Україні. Триватиме співпраця у сферах боротьби з відмиванням «брудних» грошей, контрабандою наркотиків, зброї та незаконним переміщенням людей тощо [77].

Отже, конституційне закріплення необхідності реалізації євроатлантичного покликання мало неабияке значення для подальшого розвитку країни, передусім перспективу остаточного забезпечення власної безпеки, незалежності та суверенітету на основі спільних із Заходом демократичних цінностей.

3.4. Безальтернативність курсу до НАТО

На теперешній час Україна членства в НАТО, чи навіть Плану дій щодо членства не має. Втім, це не може примусити відмовитися від визначеного курсу. Це диктується конституційно визначеними положеннями, з урахуванням російських планів десуверенізації України та її повернення у зону російського впливу. У парламентсько-президентській республіці досягти спільної мети можливо на основі синхронної (при цьому тривалої) взаємодії законодавчої, виконавчої та президентської влади, що поки що відбувається лише епізодично.

Московський чинник євроатлантичної інтеграції України. Протягом останніх років політика Російської Федерації була і залишається впливовим чинником євроатлантичної інтеграції України. Одним з офіційних приводів теперішньої повномасштабної російської інвазії була протидія просуванню НАТО на схід. Напад на Україну серед іншого розглядається РФ як відповідь на небажання колективного Заходу розглядати її минулорічний «ультиматум». На початку 1990-х років Україна, на жаль, не скористалася прикладом своїх західних сусідів. Країни Центрально-Східної Європи та Балтії, які багато років страждали від поступу російсько-радянського імперіалізму, одразу після розпаду СРСР почали інтенсивно стукати в двері НАТО, але Альянс тоді був не готовий їх приймати, бо шукав власну нову ідентичність після «холодної війни». За пропозицією Вільяма Клінтона Організація Північноатлантичного договору на початку 1994 р. започаткувала ініціативу «Партнерство заради миру». Незабаром до неї приєдналися усі постсоціалістичні та пострадянські країни. Україна навіть була першою серед колишніх республік Радянського Союзу. Головним мотивом бажання швидкого приєднання до НАТО країн Центрально-Східної Європи та Балтії було бажання раз і назавжди забезпечити власну незалежність від російського поневолення.

Росія протягом 1990-х — початку 2000-х рр. намагалася виглядати достойним партнером Альянсу. Більшість західних країн відверто загравали з ельцинською Росією, сподіваючись, що вона безальтернативно стала на шлях демократії. Небажання усвідомлювати серйозність російської загрози панувало тоді в Україні. Багато хто в українській владі вважав, що демократична Росія була неспроможна на імперський реваншизм. Проте в Росії як серед еліт, так і в свідомості громадян існувала впевненість, що незалежність України дуже тимчасове явище, і незабаром «хохли самі будуть проситися до «матінки-Росії». Про зухвалість російських урядовців нещодавно згадував перший посол України в Росії Володимир Крижанівський, якого в Москві відверто принижували. Втім, навіть умовно слабка Росія в особі тодішнього парламенту влітку 1993 р. висунула територіальні претензії до України, оголосивши Севастополь російським містом. Скарга України до Ради Безпеки ООН була почута. Відповідна резолюція РБ засудила дії російських законодавців. Представник РФ при голосуванні утримався. Фактично тоді Б.Єльцин використав ООН для власної боротьби з неслухняним парламентом. Тобто це не можна трактувати як підтримку територіальної цілісності України, як і відповідні положення Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1996 року. Формально юридичні зобов'язання не вели до сприйняття Росією суверенності України.

Неусвідомленню російської загрози сприяло також те, ще двосторонні відносини в переважній більшості були предметом уваги адміністрацій двох президентів, а не міністерств закордонних справ, і носили кулуарний непублічний характер. Показовим є приклад, коли міністр закордонних справ К.Грищенко побачив так звані харківські угоди в 2010 р. безпосередньо перед підписанням.

У 90-х роках ХХ — на початку ХХІ століття Росія, хоч і висловлювала протест проти розширення НАТО на схід, ре-

ального опору цьому процесу не чинила. Альянсу вдалося подолати ставлення Росії до цього питання. В 1997 р. між НАТО та Росією було підписано Основоположний акт про взаємні відносини, співпрацю і безпеку. Він забезпечив офіційну основу для розвитку двосторонніх відносин, включаючи створення Постійної спільної ради НАТО – Росія (ПСР) як форуму для консультацій та співробітництва. У 2002 р. діалог та співпраця набули подальшого поштовху, коли в Римі лідери країн НАТО та президент Росії підписали декларацію «Відносини НАТО – Росія: нова якість». На основі цього документа було створено Раду «НАТО – Росія» на заміну ПСР, яка стала форумом для консультацій з поточних питань безпеки та практичного співробітництва.

Може скластися враження, що просування України шляхом євроатлантичного співробітництва, а з часом і євроатлантичної інтеграції мотивувалося бажанням не відставати від Росії. Через півтора місяці після укладання Основоположного акта про взаємні відносини, співпрацю і безпеку між НАТО та РФ, Україна 9 липня 1997 р. підписала Хартію про особливе партнерство. 23 травня 2002 р. Рада національної безпеки і оборони прийняла Стратегію відносин України з Організацією Північноатлантичного договору. Вперше було чітко артикульовано, що метою України є повноцінне членство в Альянсі. Ця Стратегія була затверджена указом Президента України 9 липня, на п'яту річницю підписання Хартії про особливо партнерство. Правда, текст цієї Стратегії не було оприлюднено. Як пояснював один її авторів, професор з НІСД, щоб не ображати Росію. Саме в цей час відбувалося чергове зближення Альянсу з РФ.

Курс на євроатлантичну інтеграцію виконавчої влади був закріплений і Верховною Радою в Законі України «Про основи національної безпеки». 256 депутатів проголосували за нього, хоча деякі з них, з відверто проросійською позицією, пояснювали, що не думали, що це серйозно.

На початку 2000-х рр. російський президент В.Путін, принаймні публічно, не заперечував можливості вступу в перспективі України до Альянсу. До того ж багатовекторність української зовнішньої політики відіграла певну роль. У вересні 2003 року Україна разом з Білоруссю та Казахстаном підписала з Росією угоду про створення Єдиного економічного простору, яка по суті мала позбавити Україну суверенітету і підпорядкувати Росії. Втім, Президент України Л.Кучма при її підписанні зробив суттєве застереження, що виконання угоди може відбуватися винятково в межах Конституції України. Ці ж застереження були повторені при ратифікації угоди в парламенті. Українські застереження, власне, і поховали угоду про СЕП. Можливо, що така позиція української влади спонукала Путіна створити провокацію біля острова Тузла.

Президентські вибори 2004 р. і Помаранчева революція були сприйняті в Росії як поразка. В РФ почалася перша системна принципова антиукраїнська кампанія, яка мала, зокрема, антинатівську спрямованість. Не без координації з боку РФ окремі громади на сході і півдні України почали проголошувати себе територіями «без НАТО» (на кшталт міста Макіївки, або Куйбишевського району міста Донецька). Нікого не цікавило, що зовнішня політика знаходиться за межами компетенції органів місцевого самоврядування. Російською агентурою були зірвані щорічні українсько-американські маневри Сі-Бриз-2006.

Україна ж у той час започаткувала з НАТО так званий розширений діалог щодо членства. На початку 2006 р. українське керівництво, наївно аргументуючи, що РФ мала всебічне співробітництво з НАТО, хотіло довести, що майбутній вступ України до Альянсу нічим не загрожує Росії. Навпаки, маючи відповідні стосунки з РФ, Україна могла гарантувати, що Альянс не прийме антиросійських рішень, бо Україна як повноправний учасник союзу скористається правом

вето. До того ж українські дипломати доводили, що Альянс побудований на таких спільних цінностях, як демократія, права людини, верховенство права. На це російські візаві відверто зазначали, що Росія не поділяє цих цінностей. У серпні 2006 р. новий глава уряду, проросійський В.Янукович, всупереч вказівкам президента (який за Конституцією керує зовнішньою політикою) відмовився від нових кроків на шляху євроатлантичної інтеграції. Лише після позачергових парламентських виборів курс на НАТО був фактично відновлений. І це знов викликало шалену протидію Росії, зокрема всередині України. Подача заявки на отримання Плану дій щодо членства на початку 2008 р. призвела до тривалої парламентської кризи, ініційованої проросійськими партіями, керованими з Москви.

Путін на Бухарестському саміті Альянсу отримав стратегічну перемогу, коли всупереч позиції США та центральноєвропейських союзників Україні і Грузії було відмовлено в наданні ПДЧ. Колишня німецька канцлерка А.Меркель і досі впевнена в правильності цього рішення. Водночас існує небезпідставна думка, що надання ПДЧ могло стримати російську агресію в Грузію в 2008 році та в Україну — в 2014-му. Програшним підходом НАТО була політика вдавання, що Україна та Грузія знаходяться на шляху до членства, коли насправді вони залишалися у «вакуумі безпеки». Росія сприйняла це як вікно можливостей, щоб змінити ситуацію на свою користь, доки ці держави не мають членства в Альянсі.

Члени ООН відверто порушують статут організації, яка була створена в 1945 р. і покликана берегти мир і посилювати міжнародну безпеку. Саме на цих положеннях ґрунтується Статут ООН. Але спостерігаємо, як майже половина членів ООН порушили Статут в 2014 р. і тепер понад чверть. Мається на увазі голосування проти чи утримання або взагалі неголосування стосовно резолюцій Генеральної асамблеї, спрямованих на засудження агресора. З іншого боку, навіть

майже 100% засудження не спроможно зупинити агресора, резолюції Генеральної асамблеї мають рекомендаційний характер. Єдиний орган ООН, який теоретично може прийняти обов'язкове для виконання рішення, — Рада Безпеки. Сформований після Другої світової війни механізм голосування в Раді Безпеки фактично не дає можливості засудити агресора, якщо таким є постійний член РБ, більш того, навіть головує в цей час! Усі заклики реформувати ООН позбавлені сенсу, бо будь — які зміни до Статуту можливі за умови підтримки Радою Безпеки, в якій Росія має право вето.

Щодо ОБСЄ, то неспроможність цієї організації давно на слуху. За всі роки її існування не було жодної місії, яка б закінчилася успішно (за винятком місії в Криму 1994-1999 рр., що тепер може вважатися злим жартом!).

Рада Європи ще недавно повертала Росію до Парламентської асамблеї, нарешті спромоглася виключити зі своїх лав антидемократичний терористичний режим. Хоча й тут знайшлися країни, що фактично підтримали Росію (виникає питання щодо їхнього розуміння Статуту РЄ і спроможності його виконувати).

МАГАТЕ виявила повну неспроможність адекватно відреагувати на російські виклики. Захоплення двох українських АЕС російськими божевільними ставить під загрозу не лише українську територію.

Отже, гостра критика міжнародних організацій, до яких входить Україна, є виправданою та логічною.

І зовсім інша ситуація з НАТО. Україна вперше заявила про своє бажання приєднатися до Альянсу майже 20 років тому (рішення РНБОУ 23 травня 2002 р.), але в реалізації євроатлантичних прагнень тривалий час спостерігався брак політичної волі з обох боків, певні імітації. До того ж відвертих відкатів: «позаблоковий» статус в 2010-2014 рр. (який, до речі, не завадив російській агресії і окупації Криму та частини Донецької і Луганської областей).

Зрозуміло, що країни Альянсу, намагаючись заспокоїти Росію, з одного боку, та реагуючи на українську непослідовність, з другого, теж не поспішали навіть надавати План дій щодо членства. Постмодерна європейська свідомість передбачає усунення конфлікту і виключає чорно-білий підхід. «Військово-польові суди» і тортури (на російській стороні) не є достатнім доказом для багатьох. Європейці шукають негідників по обидва боки конфлікту. Західний погляд на події в Україні спотворений постійним пошуком «балансу». Деякі європейці дуже добре знали, що Росія є агресором, але такий контент вичавлювався з публічної дипломатії, яка базується на пошуках «миру». Ці постмодерні європейські рефлексії завдали ще більшої шкоди, коли поєдналися з т.з. німецькою воєнною провиною, яка орієнтована винятково на Росію. Німеччина має спеціальний термін — *Rußlandverstehher* (розуміння Росії), хоча насправді це не розуміння, а тільки постійний рефрен, що треба дослухатися до Росії та її переживань, інтересів і законних турбот, заспокоїти її. Одним з найнебезпечніших явищ є антиамериканізм. Особливо у Франції, Німеччині і Великій Британії, де критика американських методів і мотивів має глибокі культурні корені. Припускається, що події в Києві або Тбілісі якимось чином завжди організовує Вашингтон.

Ще у 1997 р. російський політолог О. Дугін у своєму посібнику вказував, що існування України у визначених міжнародним правом кордонах тотожне нанесенню «жахливого удару» по геополітичній безпеці Росії, рівнозначне «вторгненню на її територію». І далі: «Українська проблема — головна та найсерйозніша проблема, що стоїть перед Москвою» [78].

Розширення НАТО на схід завжди сприймалося Росією негативно, але не вело до реальних кроків у відповідь. Єльцинська Росія погодилася зі вступом Польщі, Угорщини, Чехії, а вже путінська — з приєднанням Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Румунії, Словаччини, Албанії, Хорватії, Чорного-

рії та Північної Македонії. Немає і тепер жорсткої реакції на перспективи вступу Фінляндії та Швеції. Українська ж євроатлантична інтеграція для Росії знаходиться в іншому вимірі і розглядається як пряма загроза РФ. Бо концептуально існування незалежної України вважається там як «окупація території Росії»!

Чудовий приклад давнього розуміння загрози відродження імперських амбіцій Росії наводить в *The Atlantic* Енн Епплбаум з Університету Джона Гопкінса, цитуючи промову президента Естонії Леннарта Мері, яку він виголосив у лютому 1994 р. (!) в Гамбурзі. Він попереджав: незабаром свобода в Естонії та в Європі може опинитися під загрозою, бо Москва вже кипіла мовою образи, агресії та імперської ностальгії. Мері закликав демократичний світ до дії: Захід повинен «категорично дати зрозуміти російському керівництву, що чергова імперіалістична експансія не матиме шансів» [79].

Водночас не розширення НАТО спричинило відродження імперіалізму в Росії. Прагнення Росії домінувати над своїми сусідами мають набагато довшу традицію та місцеве коріння в царській Росії. Беручи до уваги багатство її природних ресурсів, ядерний потенціал, пострадянську ностальгію та довгі традиції авторитаризму та експансіонізму, ймовірність відродження імперських амбіцій Росії після закінчення холодної війни та встановлення авторитарного (найімовірніше, агресивного щодо Заходу) режиму була досить високою [80].

Оскільки Росія сьогодні веде свою неспровоковану і жорстоку війну проти України, стає зрозумілим, наскільки важливим було розширення НАТО для євроатлантичної безпеки. Воно забезпечило стабільність у величезній частині Європи. Нинішня стійкість Альянсу перед обличчям російської агресії є безпрецедентною.

Водночас у західному експертному дискурсі, на жаль, і досі є доволі популярними думки проте, що саме НАТО неви-

правдано втручається в російську «сферу впливу». В деяких країнах Альянсу це стосується і широких верств населення. У Болгарії та Греції більшість вважає, що відповідальність за війну несе або НАТО, або і НАТО, і Росія однаково, в Словаччині та Угорщині також значна частина людей не згодні з тим, що саме Росія відповідальна за війну. Саме в цих країнах є потужною російська пропаганда, або ж місцеві медіа користуються переважно російськими нарративами. Абсолютно невинувачувати Альянс за бажання Путіна знищити Україну як незалежну державу, готовність вбивати всіх українців.

Ставлення В. Путіна і більшості росіян до України відоме. На саміті НАТО 2008 р. в Бухаресті він сказав президенту США Дж. Бушу, що «це навіть не держава» У своїй псевдоісторичній пропагандистській статті «Про історичну єдність росіян і українців» у липні 2021 р. Путін заявив, що росіяни і українці «один народ, одне ціле», а США і ЄС сплановано перетворюють Україну в «плацдарм проти Росії». Конституційно закріплена євроатлантична інтеграція України називалася результатом втручання Заходу, а не відображенням справжніх уподобань українців. В. Путін певен, що НАТО не просто допомагає Україні, а загрожує самій Росії [81]. І загроза ця, на наш погляд, реальна, бо вона полягає в позбавленні РФ можливості ліквідувати українську державність. Звідси ж одержимість В. Путіна ідеєю про те, що НАТО не просто допомагає пострадянським державам, а, наближуючи свою інфраструктуру до її кордонів, загрожує самій Росії. У своїй майже годинній промові ввечері 21 лютого 2022 р. російський президент не лише виставив перелік докладних історичних претензій до України, а й заявив, що США і НАТО «приступили до безсоромного освоєння території України як театру потенційних воєнних дій», та повторив тезу про неприйнятність для Росії подальшого розширення НАТО [82].

21 лютого 2022 р. В.Путін підписав укази про визнання «незалежності» «Л/ДНР», що знаменувало собою невдачу в дипломатичних зусиллях Заходу зі стримування російської агресії, знищення так званих «мінських домовленостей», значну ескалацію напруженості між Заходом та Москвою і нові загрози для безпеки та територіальної цілісності України. Путін у своїй промові того ж дня заявив, що його безпеці загрожує набагато менший сусід, який, як він стверджував, не є насправді суверенною країною, а лише іграшкою в руках набагато могутніших західних держав. Російський диктатор посилається на розширення НАТО лише як на зручний привід для агресії проти сусідів. Проте В. Путіна лякало не НАТО, а те, що Україна завдяки членству в Альянсі назавжди утвердить власну незалежність і уникне нових російських спроб приєднати її до «імперії зла».

Отже, протягом останніх 30 років саме фактор Росії прямо або опосередковано займав провідне місце у євроатлантичній політиці України. Сучасна війна має поставити крапку в цьому процесі. По її закінченні Україну варто запросити до Альянсу та надати членство у прискореному форматі, у такий спосіб реалізувавши одну з українських зовнішньополітичних конституційних настанов. Лише повноцінна участь в Організації Північноатлантичного договору гарантуватиме незалежність і позбавить Україну російських зазіхань.

В умовах розпочатої ескалації повномасштабної російської агресії завдяки непередуманим і некомпетентним (сподіваюся, що лише це) крокам представників української влади в українському суспільстві склалися завищені очікування оцінки спроможностей НАТО. Виникла загроза сприйняттю НАТО в українському суспільстві. В українських та європейських медіа поширюються наративи про те, що НАТО багато чого не може зробити (запровадити заборону для польотів зону, надати військові літаки, відправити військові контингенти). Це сприймається та представ-

ляється як провал НАТО. Хоча такі безпідставні очікування обумовлені незнанням «матчастини» (організаційних, політичних та військових меж Альянсу). Аргументи про те, що Україна не є членом НАТО і тому на неї не може бути поширено дію Північноатлантичного договору, не сприймаються. Хоча за останніми опитуваннями понад 70% українців підтримують членство в НАТО, але ця підтримка зникає з активними інформаційними хвилями, які підбивають довіру до Альянсу.

Україна фактично тепер знаходиться в епіцентрі боротьби між Західною та Московською цивілізаціями. Немає ніяких свідчень, які б говорили, що керівництво Російської Федерації розглядає можливість перегляду своїх підходів до відносин із зовнішнім світом. НАТО нарешті має усвідомити, що російсько-українська війна 2014–2022 рр. — це війна різних світів, війна між різними людськими цивілізаціями. Росія — це не проблемний сусід, з яким можна домовитися, а «екзистенційний ворог», метою якого є повне знищення Української держави, руйнація Європейського Союзу та НАТО. Консолідація Заходу (включаючи Україну) спроможна зупинити зухвалу російську агресію та покарати її за системні порушення міжнародного права [83].

Саме запрошення України до НАТО спроможне зупинити божевільну і неадекватну Росію! Нарешті країнам Альянсу треба припинити боятися Кремль. Бо імперія зла не розуміє іншої мови, крім сили. Саме Україна тепер активно боронить спільні засадничі цінності Альянсу. І країни-союзники можуть ухвалити консенсусне рішення щодо України, бо, запросивши її, вони посилять власну і відновлять світову безпеку та доведуть, що слова з преамбули Північноатлантичного договору — не лише слова.

Консорціум недержавних організацій Громадська ліга «Україна-НАТО» напередодні зустрічі керівників країн Альянсу в березні 2022 р. звернулася до Північноатлантич-

ної Ради. У зверненні передусім містилася подяка за всебічну політичну, матеріальну, військово-технічну та моральну підтримку, яку надає Альянс, і особливо окремі країни-союзники, від початку російської інвазії в Україну. «Наша країна беззастережно боронить цінності, закріплені в преамбулі Північноатлантичного договору, а саме: цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості і верховенства права. Означені цінності абсолютно неприйнятні для сучасної імперії зла. Україна вірна своїм євроатлантичним прагненням, які закріплені в Конституції». У зверненні містився заклик не звертати уваги на деякі заяви представників української влади, які звинувачують НАТО в бездіяльності та неефективності. «Це від незнання сутності Альянсу. Суспільна підтримка членства України в НАТО — тепер велика як ніколи! Закликаємо і надалі підтримувати нашу державу, зокрема в формуванні та надсиланні миротворчої місії, наданні ефективних комплексів протиповітряної оборони, а також наданні не лише оборонної, а й наступальної зброї, бо Україні треба повернути всі окуповані території. Висловлюємо впевнене переконання, що в осяжному майбутньому буде реалізована Декларація Бухарестського саміту НАТО, і Україна стане повноправним членом Альянсу!» [84].

Як відомо, необхідність вступу України до НАТО як основний спосіб гарантування безпеки країни викристалізувалась в українському суспільстві після початку війни Росії в Україні у 2014 р. З того часу цю ідею стабільно підтримували приблизно половина громадян. Напередодні повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 р. за членство України в Альянсі виступали 62% громадян, а вже за тиждень після початку повномасштабних воєнних дій рівень підтримки стрімко зріс до 76% [85].

Проте ще напередодні початку ескалації російської агресії Посол України у Великій Британії Вадим Пристайко (і колишній багаторічний голова місії України в НАТО)

публічно припустив думку про можливість відмови від євроатлантичної інтеграції і набуття нейтрального статусу у відповідь на російські вимоги. І не випадково, що впродовж перших тижнів війни в Україні розпочалась інформаційна кампанія з фактичної дискредитації НАТО. Це викликало природне занепокоєння з боку партнерів. Мотивація антинатовських наративів була пов'язана з нереалістичними сподіваннями на безпосереднє втручання і допомогу Альянсу. Такі уявлення базувалися в кращому випадку на незнанні сутності Організації Північноатлантичного договору, а гіршому — були пов'язані з рашистською пропагандою.

У ній брали участь як українські високопосадовці, так і вітчизняні та європейські медіа. Надзвичайно високою була концентрація наративів про слабкий Альянс, який не хоче закрити для України небо, надати Україні озброєння тощо. Така інформаційна хвиля призвела до того, що низка українських експертів-євроатлантистів навіть написали лист-звернення до штаб-квартири НАТО з проханням звернути увагу на проблеми позиціонування Альянсу в Україні та відсутності у публічній комунікації Альянсу чітких меседжів про Україну.

Паралельно з цим українська делегація у Стамбулі сигналізувала про готовність говорити про нейтралітет та відмову від руху до членства в НАТО. В цих доволі сумнівних переговорах з агресором постійно йдеться про можливість відмови від курсу на членство НАТО в обмін на міжнародні гарантії безпеки для України. Час від часу оприлюднюється список можливих країн — гарантів, проте жодна з них не спроможна за визначенням надати безпекові гарантії Україні, тотожні ст. 5 Північноатлантичного договору, а саме на це сподіваються деякі українські очільники. Проте без дієвих гарантій такий можливий документ щодо міжнародних гарантів безпеки України, перетворюється, по суті, в Будапештський меморандум-2.

Отже, на наш погляд, взагалі не варто обговорювати такі речі. Курс на євроатлантичну інтеграцію закріплено в Конституції України. Відмова від нього викликає необхідність внесення змін до Основного закону. Проте міняти Конституцію під час військового стану неможливо. Такі дії можуть викликати розкол українського суспільства, що абсолютно неприпустимо в умовах ескалації російської агресії. Згода зі старим російським антинатовським меседжем може розглядатися як слабкість і навіть зрада.

Країни НАТО надають всю можливу допомогу, що, до речі, дозволяє Збройним Силам України чинити активний опір рашистам і звільняти нашу територію.

В умовах війни питання про членство України в НАТО не стоїть у практичній площині, втім, до нього маємо бути готові в будь — який момент. На практиці доведено вірність України засадничим принципам Альянсу.

Варто нагадати, що збільшенню рівня боєздатності Збройних Сил України сприяло впровадження в Україні стандартів армій країн-членів Альянсу. Потужний досвід співпраці та наявність довіри між Альянсом та Україною сприяє наданню Україні зброї після початку повномасштабної війни Росії. І хоча ці дії реалізують окремі країни-члени НАТО, саме Альянс виконує певну координуючу функцію. Слід також не забувати, що прагнення вступу до Альянсу визначало необхідність проведення в Україні подальших реформ у сфері безпеки та оборони, встановлення демократичного та цивільного контролю над збройними силами, реформи СБУ та розвідки, реформування сержантського корпусу, покращення медичного забезпечення військових тощо.

У нещодавно оприлюдненому документі, підготовленому низкою вітчизняних експертів — «Стратегічна концепція НАТО — 2030: український погляд» — було слушно зазначено, що у 2022 р. демократія, права людини, повага до суверенітету і свобод означає не менше, ніж 70 років тому.

Ці принципи є основоположними для архітектури Північноатлантичної безпеки, оскільки НАТО об'єднує не лише армії, але й нації. Зараз Україна бореться за свій суверенний вибір жити у демократичній країні, де поважаються права і свободи людини, а життя людей має значення. Європейська безпека та міжнародний порядок, заснований на правилах, були підірвані неспровокованою і жорстокою агресією Російської Федерації. Виявилось, що нам все ще потрібно захищати ці демократичні принципи та цінності, а не лише територіальну цілісність наших країн. Внутрішня та зовнішня політика держав обумовлена вільним демократичним вибором народів. Вони не можуть бути нав'язані ззовні. За таких обставин НАТО має засуджувати й послідовно протидіяти спробам незаконного примусового тиску на суверенні держави щодо того, чи брати участь у будь-яких політичних, економічних, військових та інших типах об'єднань. НАТО має бути здатним, готовим та спроможним захищати принципи демократичного і заснованого на правилах світового порядку не лише словами, а й справами.

Якщо НАТО хоче бути в авангарді глобальної безпеки, йому слід відкинути старі підходи щодо Росії. Попередній підхід НАТО до відносин з Росією — діалог і стримування — продемонстрував свою некомпетентність, оскільки це було сприйнято Кремлем як слабкість Альянсу, а не як запрошення до спільного пошуку рішень. НАТО потребує дотримання чітких умов у відносинах з Російською Федерацією. Надзвичайно важливою є готовність відповісти на російські загрози та обмежити зловживання принципом консенсусу окремими державами-членами, що перебувають під російським впливом. Важливими є заходи побудови довіри, особливо для запобігання можливим військовим інцидентам. Такий же рівень необхідності співпраці існує і в питаннях ядерної безпеки, боротьби з тероризмом та контролю над озброєннями. Однак необхідно вжити всіх заходів, щоб обмежити

можливості Кремля використовувати такі питання як квиток для повернення за стіл переговорів, без припинення порушення міжнародного миру і порядку в інших країнах.

Підхід «політики відкритих дверей» виявився радше пасивною, ніж активною політикою. Як наслідок, є простір для маніпуляції та зловживання з боку противниками євроатлантичної інтеграції держав-аспірантів. «Двері» можуть бути відчиненими, але вас не запрошують зайти — це риторика, яка часто використовується у пропагандистських та дезінформаційних кампаніях, які іноді відображають і позицію окремих європейських політиків. Важливо підкреслити, що євроатлантичні прагнення держав-партнерів не можуть бути питанням переговорів між НАТО, її державами-членами та третіми сторонами. Держави-члени НАТО повинні враховувати волю держави та її народу, але не будь-якої третьої сторони, яка може використовувати силу для маніпулювання здатністю Альянсу приймати рішення. Країни, що відповідають умовам, не повинні під тиском відмовлятися від своїх прагнень. Україна та Грузія заслуговують на такий самий підхід, як Фінляндія та Швеція. НАТО може розглянути можливість модифікації підходу, який обмежує статтю 6 Вашингтонського договору територіями, які перебувають під стабільним контролем уряду на дату вступу. За відсутності такого сигналу Росія може фактично блокувати політику відкритих дверей НАТО.

Українські Збройні Сили показали свою силу, відданість захисту цінностей і принципів, на яких базується НАТО, і свою здатність робити внесок у безпеку Північноатлантичного регіону. Стратегічна концепція НАТО має містити чіткий сигнал про те, що після завершення бойових дій питання щодо членства України — на порядку денному.

Звісно, у часи війни проти України не обійтися без емоцій та обурення. Звісно, є місце для жорстких вимог на адресу Заходу. Звісно, ми потребуємо і заслуговуємо на ще біль-

шу підтримку, захищаючи від рашизму не лише Україну, а й світовий порядок.

На наш погляд, в умовах теперішньої ескалації російської агресії нарешті наша країна має подати заявку, а НАТО прийняти дуже складне, але доленосне рішення — запросити Україну до Альянсу і приєднати її за скороченою процедурою (без ПДЧ). При тому безумовно треба врахувати, що Національні річні програми, запроваджені ще в 2009 р., повністю відповідають структурі та змісту ПДЧ, які Україна в цілому успішно виконує.

На думку багатьох експертів, Мадридський саміт НАТО наприкінці червня 2002 року не спричинив відчутного прориву на шляху до членства України в Альянсі. Проте це, з огляду на ситуацію, було прогнозовано. Втім, для України наразі головне завдання — протистояти російській агресії. В цьому контексті саміт виявився позитивним. Лідери Альянсу погодили Комплексний пакет допомоги, який включає безпекові комунікації, постачання пального, медичне устаткування, різного роду обладнання тощо. А в довгостроковій перспективі Україна отримає сприяння у переході від радянських зразків озброєння на сучасні натівські стандарти.

Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг заявив, що союзні країни зобов'язалися надавати Україні важку техніку. «Україна може розраховувати на допомогу НАТО доти, доки вона потрібна, наша підтримка для неї непохитна» [87].

В новій Стратегічній концепції наголошується, що сильна незалежна Україна має вирішальне значення для стабільності євроатлантичного простору [88]. Допомога військово-політичній організації обмежується поставками нелетальних засобів і посиленням підтримки модернізації українських Збройних Сил.

За ініціативою США основна допомога Україні йде не через Альянс, а на двосторонньому рівні. Таким чином вдало-

ся уникнути можливого конфлікту всередині союзу з країнами, котрі виступають проти поставок зброї Києву (наприклад Угорщина) і скоротити час прийняття рішень. Тобто на саміті фактично було підтверджено, що держави-члени поставляють важке озброєння, а організація — нелетальні засоби.

Звісно, в умовах війни не було сенсу обговорювати механізм вступу України до НАТО. Проте Альянс готовий повернутися до відповідних переговорів після перемоги Києва. Причина такої обережності — страх прямої конфронтації з Росією [89].

Отже, незважаючи на вимогу Путіна припинити розширення Альянсу, Фінляндія і Швеція отримали запрошення до вступу і вже найближчим часом стануть членами НАТО. Для України ж ця історія важлива не тільки як приклад захисту своїх національних інтересів, а й як прецедент запрошення країни до членства в Альянсі за прискореною процедурою, оминаючи етап ПДЧ. У новій Стратегічній концепції, що діятиме до 2030 року, Росію визнано «найбільш значною і безпосередньою загрозою безпеці союзників, а також миру і стабільності в євроатлантичному регіоні». У документі також уперше згадано Китай: його політику НАТО визначило як виклик своїм інтересам, безпеці та цінностям [90].

У Мадриді лідери країн — членів Альянсу проігнорували ще одну вимогу Путіна: повернути військову інфраструктуру блоку в Європі до стану 1997 року. Альянс планує зміцнити свій «східний фланг», збільшивши Сили реагування з 40 до 300 тисяч людей. У заключній декларації країни НАТО повторили свою «непохитну підтримку незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів, що поширюються на її територіальні води». Вони заявили про «повну підтримку невід’ємного права України на самооборону та вибір власних заходів безпеки» [91].

НАТО ухвалило посилений пакет підтримки для України, який: прискорить доставку нелетального оборонного обладнання, покращить кіберзахист і стійкість України, а також підтримає модернізацію її оборонного сектору для досягнення довгострокової сумісності з НАТО. Шукаючи більшої взаємної підтримки з країнами НАТО, лідери Австралії, Японії, Нової Зеландії та Південної Кореї вперше відвідали саміт Північноатлантичного альянсу [92].

Україна не зійде зі свого шляху до повноцінного членства в НАТО. І українська армія, і весь український народ своєю мужністю щодня доводять, що наше членство тільки зміцнить Північноатлантичний альянс. Проте у НАТО досі не зважаються на амбітні рішення щодо України, перспектив її членства [93].

Альянс декларував повернення до своїх першочергових завдань як військово-політичного блоку — стримування та оборони; запобігання та управління кризами; безпеки через співпрацю (кооперативної безпеки). НАТО підтверджує рішення, ухвалене на Бухарестському саміті 2008 року, і всі наступні рішення щодо Грузії та України.

У Декларації Мадридського саміту НАТО рішуче засуджено агресивну війну Росії проти України, яка є порушенням міжнародного права; підкреслено повну відповідальність РФ за гуманітарну катастрофу і глобальну продовольчу кризу; міститься заклик до Росії негайно зупинити війну та вивести війська з України, до Білорусі – припинити співучасть у війні; підтверджено незмінну підтримку незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України та її невід'ємного права на самооборону і вибір механізмів забезпечення своєї безпеки. Вказано на націленість на продовження і посилення політичної та практичної підтримки України, у тому числі за рахунок нового пакету допомоги; наміри сприяти повоєнному відновленню та реформам в Україні в довгостроковій перспективі [94]. Також важливою є готовність продовжу-

вати стратегічне партнерство з ЄС, підтвердженням цього є спільне реагування на війну РФ проти України [95].

Отже, Україна продовжує впевнено рухатися шляхом євроатлантичної інтеграції. Вона має для цього всі підстави — історичні, ментальні, психологічні та геополітичні. Масштабна агресія Росії проти України доводить, що підстав сумніватися в можливостях Альянсу як єдиної реальної безпекової організації у світі немає. Саме членство України в Організації Північноатлантичного договору могло б запобігти російській інвазії. Але низка чинників завадила це зробити. Проте український вибір зроблено, євроатлантична інтеграція як мета зафіксована в Конституції України.

Україна, як член Організації Північноатлантичного договору, отримує реальні гарантії безпеки держави, її суверенітету та територіальної цілісності в межах існуючого кордону, забезпечення умов для утвердження демократичних цінностей та принципу верховенства права, гарантування безпеки, прав і свобод громадян, економічного розвитку країни та зростання добробуту її населення.

Отже, досвід понад 30-річного існування сучасної Української держави переконливо доводить, що саме євроатлантична інтеграція дає Україні єдиний шанс зберегти власну державність та ідентичність.

-
1. Баган О. Закони євразійської політики(Заперечуючи Р.Дж. Тойнбі). URL: <https://maidan.org.ua/>
 2. Тодоров І.Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2006. С. 26.
 3. Онофрійчук М. Чи актуальний Михайло Грушевський сьогодні? URL: <https://nasze-slowo.pl/chi-aktualniy-mihaylo-grushevskiy-s/>
 4. Тодоров І.Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти. монографія. Донецьк, 2006. С. 28.
 5. Щепанський Т. Міжмор'я — щит проти Москви / Громадський сайт. «Майдан». URL: <https://maidan.org.ua/>

6. Киричук В. Ментальність. Суть, функції, генеза // Ментальність. Духовність. саморозвиток особистості. Київ-Луцьк, 1994. Ч.1. С. 14.
7. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Відень, 1926. С. 43.
8. Кюстин А. Россия в 1839 году. URL: http://royallib.com/read/kyustin_astolf/rossiya_v_1839_godu.html#012
9. Кравчук О. Ідея національна чи номенклатурна//Універсум. 1998. № 6. С. 23.
10. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
11. Декларація про принципи міжнародного права 1970 року / Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_05
12. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсинський заключний акт) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text
13. Руценко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків: ФОП Павленко О.Г., 2015. С. 122
14. Руценко І.П. Війна цивілізацій: анатомія російсько-українського конфлікту. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2020. — С. 385.
15. Огризко В. Прощання “Славянки”. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/proshchanie-slavjanki--2463445.html>.
16. Про Основні напрями зовнішньої політики України: постанова Верховної Ради від 2 липня 1993 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/167520__526828.
17. Партнерство заради миру. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/partnerstvo-zaradi-miru>
18. Про Державну міжвідомчу комісію з питань співробітництва України. Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/292/97#Text>.
19. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text.
20. Державна програма співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) на період до 2001 року. Затверджено Указом Президента України від 4 листопада 1998 р. №1209/98 //Зовнішня політика України: хрестоматія. Частина перша. Правові засади зовнішньої політики. Україна в багатосторонньому співробітництві: посібник для студентів вищих навчальних закладів/за редакцією проф., д-ра іст.наук

- П.В.Доброва, Укладачі І.М.Грідіна, П.В.Добров, Ю.Т.Теміров, І.Я.Тодоров. Донецьк, 2002.С. 290-314.
21. Про Державну програму співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) на 2001 — 2004 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58/2001#Text>
 22. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. / URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
 23. NATO Update — 8 — 14 July 2002. URL: <https://www.nato.int/DOCU/other/ukr/upd2002/u020708a.htm>].
 24. План дій Україна-НАТО / Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. URL: www.mfa.gov.ua
 25. Етапи розвитку Комісії Україна-НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/komisiya-ukrayina-nato/etapi-rozvitku-komisiyi-ukrayina-nato>
 26. Про Державну раду з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України: Указ Президента України від 30 серпня 2002 року / Інтернет-представництво Президента України. URL: www.president.gov.ua
 27. Про Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України”: Указ Президента України від 12 лютого 2003 року. Інтернет-представництво Президента України. URL: www.president.gov.ua
 28. Державна програма підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004 — 2007 роки: Державна програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004 — 2007 роки / Інтернет-представництво Президента України. URL: www.president.gov.ua
 29. Про Рекомендації парламентських слухань про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/T020233>
 30. Марчук збирається почати вступати до НАТО у 2004 році / Інтернет-газета «Українська правда» URL: www.pravda.com.ua
 31. Громадська ліга «Україна-НАТО». Історія. URL: <https://thereaderwiki.com/uk/>
 32. Ющенко веде Україну в НАТО. <https://www.radiosvoboda.org/a/927314.html>
 33. Питання Воєнної доктрини України: Указ Президента України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U702_05.html
 34. Центр міжнародної безпеки ДонНУ. URL: <http://www.intsecurity.org/>

35. Міжвідомча комісія з питань підготовки України до вступу в НАТО URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429/2006#Text>.
36. Новини НАТО 2.06. URL: <https://www.nato.int/docu/other/ukr/novini/2006/0602.pdf>
37. Аналітична довідка про діяльність Мережі партнерства Україна — НАТО стосовно підвищення обізнаності громадян з питань євроатлантичної інтеграції. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=68986&cat_id=62757
38. У НАТО не драматизують ситуацію навколо заяви Януковича щодо вступу до НАТО, зробленої в четвер у Брюсселі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/951422.html>
39. Ризький саміт НАТО URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_22225.htm?selectedLocale=uk
40. В.Огризко передав Генсеку НАТО лист від керівників України. URL: https://daily.rbc.ua/ukr/show/v_ogryzko_peredal_genseku_nato_pismo_ot_rukovoditeley_ukrainy_1200662258
41. Декларація Бухарестського саміту, прийнята главами держав і урядів, що взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради в Бухаресті 3 квітня 2008 р. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natolive/official_texts_8443.htm
42. Про затвердження Річної національної програми з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600/2009#Text>
43. Декларація про доповнення Хартії про особливе партнерство між Організацією Північноатлантичного договору та Україною, підписаної 9 липня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_021#Text
44. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>.
45. Про забезпечення продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору: Указ Президента України від 18.11.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039/2010#Text>.
46. Інтернет-спільнота проголосувала за Україну в складі НАТО і ЄС. URL: <https://tsn.ua/video/video-novini/internet-spilnota-progolosuvala-za-ukrayinu-v-skladi-nato-i-yes.html?type=2>
47. Генсек НАТО: альянс остається «искренним другом України». URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama>
48. Рада скасувала позаблоковий статус України. URL: <https://www.unian.ua/politics/1025042-radaskasuvala-pozablokoviy-status-ukrajini.html>.

49. Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості: Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-19#Text>
50. Рада отменила внеблоковый статус Украины URL: <https://politics.segodnya.ua/politics/rada-otmenila-vneblokovyyu-status-strany-579468.html>.
51. Програма тренування українських військових за стандартами НАТО триватиме до 2017 року. URL: <https://www.unian.ua/war/1090395-programa-trenuvannya-ukrajinskih-viyskovih-za-standartami-nato-trivatime-do-2017-roku.html>
52. Україна та НАТО підписали меморандум про технічне співробітництво. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/04/24/7033221/>
53. Порошенко затвердив програму співробітництва Україна-НАТО на 2015 рік. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/04/24/7033209/>
54. Олександр Турчинов: Ядерна загроза з боку Росії — реальність. URL: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/oleksandr_turchinov_yaderna_zagroza_z_boku_rosiii__realnist_2054841
55. Парламентська асамблея НАТО визнала прагнення України щодо вступу в альянс. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/05/18/7033871/>
56. Столтенберг пояснив, чому НАТО не дає Україні зброю. URL: https://espreso.tv/news/2015/05/26/stoltenberg_poyasnyv_chomu_nato_ne_daye_ukrayini_zbroyu].
57. Стратегія національної безпеки України (2015). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>
58. Київський безпековий форум. 2015 Новини. URL: <https://ksf.openukraine.org/ua/ksf/2015/news>
59. Україна переходить на стандарти НАТО. URL: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/ukraiina_perehodit_na_standarti_nato_zatverdgeni_pershi_dva_2060706
60. НАТО допоможе Україні з ядерними відходами, але половина — на неконтрольованих територіях URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/06/17/7071514>
61. МакКейн: Те, що Україна не член НАТО — наша помилка, але її можна виправити. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/06/20/7071894>
62. Порошенко рассказал, когда Украина сможет рассчитывать на членство в НАТО. URL: <https://www.unian.net/politics/1095197-po>

- roshenko-rasskazal-kogda-ukraina-smojet-rasschityivat-na-chlenstvo-v-nato.html
63. Рада ратифікувала дві угоди з НАТО. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/1/7073013/>
 64. НАТО взялося за відновлення українського флоту. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/15/7074534/>
 65. В Україні запроваджено більше половини стандартів НАТО. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2015/08/31/7037623/>
 66. Яценюк: мета України — вступ до НАТО. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/09/1/7079724/>
 67. Воєнна доктрина України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>.
 68. Концепція вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017-2020 роки: Указ Президента України від 21.02.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43/2017#Text>
 69. Новини Міністерства оборони Україн. URL: <http://mil.in.ua/doukrayiny-prubuv-heneralnuu-sekretar-nato/>
 70. НАТО визнало за Україною статус країни-аспіранта на шляху до приєднання до альянсу. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1719318-ukrayina-otrimala-vid-nato-status-krayini-aspiranta>
 71. Український парламент затвердив в першому читанні поправки до Конституції, які закріплювали євроатлантичний і європейський курс України. URL: <https://apnews.com/dff40992fcc446f6808d02d03b35e4bc>.
 72. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
 73. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-Text>
 74. Україна отримала статус члена Програми розширених можливостей НАТО. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-chlena-programi-rozshirenih-mozhливостей-nato>
 75. Про Стратегію комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року: Указ Президента України №348/2021 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3482021-39617>
 76. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України»: Указ Президента України №448/2021

- від 26 серпня 2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>
77. МЗС України. Державні програми та плани співробітництва України з НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/dokumenty/>
 78. Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Москва, 1997 С.10, 379, 382.
 79. Applebaum Anne. There is no liberal world order. Unless democracies defend themselves, the forces of autocracy will destroy them / The Atlantic. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2022/05/autocracy-could-destroy-democracy-russia-ukraine/629363/>
 80. Foreign Affairs. Was NATO Enlargement a Mistake? Foreign Affairs Asks the Experts. 2022. April 19. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ask-the-experts/2022-04-19/was-nato-enlargement-mistake>
 81. Владимир Путин. Об историческом единстве русских и украинцев. 2021. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>
 82. The Guardian. Putin orders troops into eastern Ukraine on “peacekeeping”. 2022. URL: www.theguardian.com/world/2022/feb/21/ukraine-putin-decide-recognition-breakaway-states-today
 83. Тодоров І. Чому НАТО потрібна Україна. URL: <https://ukrainer.net/ukrainia-nato/>
 84. Громадська ліга «Україна-НАТО». URL: <http://www.ua-nato.org.ua/>
 85. Самоідентифікація українців різко зросла порівняно із серпнем минулого року // Дзеркало тижня. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/ukrajintsi-ta-rosijani-ne-odin-narod-tak-uvvazhajut-ponad-90-hromadjan-ukrajini.html>].
 86. Заява громадських рад при ЦОВВ України. URL: https://mfa.gov.ua/searchresult?site_id=1&key.
 87. Кравченко В. Чому НАТО не дає Україні зброю. Підсумки Мадридського саміту. URL: <https://zn.ua/ukr/international/chomu-nato-ne-daje-ukrajini-zbroju-.html>
 88. 2022 Strategic Concept. URL: <https://www.nato.int/strategic-concept>.
 89. Результати Мадридського саміту НАТО 29-30 червня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/rezultaty-madrydskoho-samitu-nato-29-30-cheravnja>.
 90. 2022 Strategic Concept URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf.
 91. Декларація Мадридського саміту. Прийнята главами держав і урядів НАТО — учасників засідання Північноатлантичної ради в Мадриді 29 червня 2022 року. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_196951.htm].

92. Чурікова Н. Сім підсумків саміту НАТО. Як посилиться Альянс і що це означає для України? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/samit-nato-sim-pidsumkiv/31924400.html>
93. Сидоренко С. Україна повертається до НАТО. Як саміт у Мадриді змінив ставлення до Альянсу. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/07/1/7142411/>
94. Декларація Мадридського саміту. Прийнята главами держав і урядів НАТО — учасників засідання Північноатлантичної ради в Мадриді 29 червня 2022 року. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_196951.htm
95. Результати Мадридського саміту НАТО 29-30 червня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/rezultaty-madrydskoho-samitu-nato-29-30-cherვნya>

Розділ IV

МІГРАЦІЙНІ ТА ДЕМОГРАФІЧНІ ВИКЛИКИ НА ШЛЯХУ УКРАЇНИ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

- 4.1. *Міграція та міграційна політика України в роки незалежності*
- 4.2. *Російсько-українська війна і виклики для суспільства: оцінки соціологів*
- 4.3. *Особливості зовнішньої і внутрішньої міграції в Закарпатській області України у перші роки незалежності та в умовах війни*
- 4.4. *Дослідження проблеми «Ціннісні орієнтири учасників літньої школи Транскарпатського центру Жана Моне УжНУ» в контексті міграції*

4.1. Міграція та міграційна політика України в роки незалежності

З моменту набуття Україною незалежності демократизація суспільного життя відкрила для громадян значно ширші можливості для виїзду за межі країни. Проте набуття права на вільне пересування збіглося у часі з глибокими структурними трансформаціями економіки, що супроводжувалися падінням рівня життя населення, зростанням безробіття, неповної зайнятості. В умовах відсутності розвинутих ринків капіталу і споживчих кредитів особи, які прагнули започаткувати власний бізнес, потребували стартово-

го капіталу. Перехід до ринкової економіки створив новий споживчий попит на такі товари високої вартості, як житло, автомобілі, побутову техніку та інше. Все це стимулювало трудову міграцію за кордон, яка наприкінці 1990-х рр. перетворилася на масове явище і джерело доходів для багатьох сімей. За оцінками, що базуються на обстеженнях Державної служби статистики, на початку нового тисячоліття за кордоном працювало понад 10 % працездатного населення.

Як показують дані ООН, напрями міграції українців суттєво змінилися. В перші роки незалежності майже 85% українських емігрантів проживали в країнах колишнього СРСР (переважно це були люди, які народилися в УРСР та у певний момент часу переїхали жити до іншої республіки Союзу). За роки незалежності кількість українців у цих країнах скоротилася з 4.6 до 4.1 млн, а їхня частка у загальній кількості мігрантів — до 70%. Кількість українських емігрантів у США, Канаді, Західній та Центральній Європі й Австралії збільшилася з 0.7 до 1.6 млн, а їхня частка у загальній кількості українців, що виїхали жити за кордон, зростає з 13% до 27%. За даними Державної служби статистики України, щорічно населений пункт проживання змінювали понад півмільйона українців. Ця цифра, однак, базується на інформації органів реєстрації й охоплює лише ті переїзди, при яких особи реєстрували зміну місця свого проживання. Водночас, за даними соціологів, щонайменше 12% дорослих українців, а за деякими оцінками у великих містах від 15 до 30%, проживають не в тому місці, де вони зареєстровані. Таким чином, внутрішня міграція є набагато активнішою, ніж це можна простежити статистично. Вона спрямована передусім до міст. Продовжується знелюднення віддалених сільських місцевостей. У 2001–2019 з карти України щорічно зникали в середньому по 19 сіл (в 1990-х роках — в середньому по 11 сіл на рік). Сільське населення скорочується головним чином за рахунок трудової та освітньої міграції молоді.

Водночас зростає частка міського населення. За переписом 1989 р., у містах проживали 66,7% українців, за переписом 2001 р. — 67,2%, станом на 1 січня 2019 р. — 71,1%. Традиційно додатний міграційний баланс має столиця Київ, а також області, де розташовані найбільші міста України, — Дніпро, Харків, Одеса, Львів. Тут знаходяться провідні навчальні заклади, куди прямує на навчання молодь, вищим є попит на робочу силу та заробітки.

Одним із прямих наслідків і водночас чинників глобалізації є зростання масштабів переміщень населення. Обсяги міжнародної міграції стрімко збільшуються і в абсолютних, і у відносних величинах. Штучно відокремлена у радянські часи від світових міграційних процесів Україна долучилася до них лише після 1991 р., тобто в період їх значної інтенсифікації та урізноманітнення. Відкритість до світу, з одного боку, забезпечила громадянам країни нові можливості, але з другого — створила нові ризики, пов'язані передусім з масовим виїздом українців на заробітки за кордон. Перед державою постало завдання розроблення міграційної політики, здатної їх мінімізувати і сприяти використанню позитивного потенціалу міграції. Виконати його в умовах складної міграційної ситуації, економічних негараздів, дефіциту ресурсів було непросто. Попри це, створення механізмів державного управління міграційною сферою стало помітним елементом державотворення. Протягом доби незалежності разом із змінами міграційної ситуації, накопиченням досвіду, імплементацією міжнародних стандартів розвивалася міграційна політика держави [1].

У перші роки існування Української держави творення міграційної політики мало характер реакції на бурхливі міграційні процеси, що розвивалися на пострадянському просторі. Колапс СРСР обумовив виникнення цілком нових умов міжнародної мобільності населення України. До кардинальних змін привели демократизація суспільного жит-

тя, забезпечення права на вільне пересування, не обмежене паспортним режимом, дозвільним характером прописки за місцем проживання та «залізною завісою» на зовнішньому кордоні, долучення України до міжнародних, у тому числі й міграційних, процесів глобалізованого світу.

Із руйнуванням радянської адміністративної системи перерозподілу населення припинили діяти основні на той час канали міжреспубліканської міграції, такі, як організовані набори робочої сили, спрямування на роботу випускників навчальних закладів, служба в армії. Обсяги міграції на пострадянському просторі значно зменшилися.

Разом з тим, унаслідок утворення нових незалежних держав прийшли у рух маси населення, переміщені раніше: люди поспішали повернутися до «своїх» республік, щоб владнати питання громадянства, підтвердити права на майно, возз'єднатися з родиною. Засудження злочинів тоталітаризму дало змогу реабілітувати багато його жертв: на батьківщину почали повертатися репресовані та депортовані.

Додатковими чинниками репатріаційного процесу були воєнні конфлікти у деяких пострадянських державах. Навіть за відсутності прямого протистояння орієнтація на побудову національних держав, розширення сфери застосування мов титульних народів створювали психологічний, а інколи й фактичний дискомфорт для чужонаціонального населення, спонукали його до переїзду на історичну батьківщину.

Перші роки незалежності ознаменувалися масовою репатріацією вихідців з України та їхніх нащадків. Протягом 1991-1993 років у країну прибули майже півтора мільйона осіб, додатне сальдо міграції сягнуло півмільйона. Воно сформувалося переважно за рахунок повернення вихідців з України з російської Півночі, Західного та Східного Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану. Більшість репатріантів були етнічними українцями. 7% в'їзду забезпечило повернення на

батьківщину депортованих кримських татар. Завдяки імміграції населення країни не лише зросло чисельно (в 1993 р. воно сягнуло 52,2 млн осіб) попри від'ємні показники природного відтворення, а й зазнало структурних змін. За даними Всеукраїнського перепису 2001 р. порівняно з радянськими часами питома вага етнічних українців зросла на 5,1 відсоткового пункту і сягнула 72,7% населення, чисельність кримських татар збільшилася у 5,3 раза, корінний народ становив 12,1% мешканців Автономної Республіки Крим [2]. Повернення на історичну батьківщину, що мало очевидне етнічне забарвлення, було характерним на той час і для еміграції з України. Росіяни домінували серед вибулих до Росії. Активно відбувалася репатріація представників інших народів, що створили на теренах колишнього СРСР власні держави (крім тих, де точилися військові конфлікти). В умовах зняття обмежень на еміграцію на історичну батьківщину виїжджали етнічні євреї, німці, греки, материнські держави яких надавали репатріації активну підтримку.

Треба зазначити також, що лібералізація режиму кордонів мала за наслідок не лише активізацію виїзду українців до інших, крім пострадянських, держав світу, а й інтенсифікацію міграції іноземців в та через територію України, що призвело до появи неможливих за часів СРСР категорій прибулих із зарубіжних країн, зокрема підприємців-інвесторів, біженців, а також нелегальних мігрантів.

В умовах бурхливих переміщень початку 1990-х рр. основна увага приділялася ліквідації притаманних радянській системі обмежень та забезпеченню права громадян на свободу пересування та вибір місця проживання, вільного виїзду за кордон та повернення на батьківщину, що було закріплено в Конституції держави та спеціальних законах. Нові політичні підходи до регулювання міграції були частиною загального процесу демократизації суспільства, імплементації визнаних міжнародних стандартів захисту прав людини.

З метою відновлення прав постраждалих від репресій тоталітарної доби значні фінансові та організаційні ресурси спрямовувалися на облаштування та інтеграцію колишніх депортованих з числа кримських татар та представників інших національностей, які поверталися до Автономної Республіки Крим. Оскільки на той час помітною складовою міграційних процесів стала вимушена міграція через збройні конфлікти в низці пострадянських держав, було ухвалено Закон України «Про біженців» (1993 р.). Процес репатріації було підтримано через встановлення спрощеного порядку набуття українського громадянства вихідцями з України та їхніми нащадками.

Одночасно із розробленням законодавства створювалися адміністративні структури, які мали його імплементувати. Першим спеціалізованим органом державного управління у сфері міграції було Міністерство України у справах національностей та міграції (1993 р.) та органи міграційної служби на місцях (1994р.), які перебували у подвійному підпорядкуванні Міністерства та місцевої влади.

Для розвитку міграційних процесів перших років незалежності вирішальними були політичні, шоківі чинники міграції, обумовлені розвалом колись єдиної держави. Їхня дія, однак, була нетривалою. З середини 1990-х років внаслідок системної економічної кризи перехідного періоду репатріаційний потік загальмувався, а виїзд з України посилювався. За даними статистики, від'ємне сальдо міграції протягом 1994-2004 рр. становило 700 тис. осіб, проте за оцінками вчених, що базувалися на результатах Всеукраїнського перепису населення 2001 р., було в 1,7 раза більшим [3]. (Ліквідація жорсткого порядку реєстрації за місцем проживання (прописки), забезпечення права на свободу пересування обумовили, крім іншого, значний недооблік переїздів, статистика яких базується на даних щодо реєстрації/зняття з реєстрації за місцем проживання).

Еміграція втратила етнічне забарвлення. Демократизація суспільного життя ліквідувала політичні, етнічні, релігійні причини виїзду, як і підстави для набуття вихідцями з пострадянських держав статусу біженця на Заході. До того ж, база етнічної еміграції поступово вичерпувалася. Водночас економічні проблеми були однаково болючими для всіх національних груп.

На фоні ринкових реформ і глибокої економічної кризи перехідного періоду та за відсутності адміністративних обмежень пересування для багатьох людей міграція набула характеру стратегії виживання. Географія переїздів урізноманітнілася, їхній вектор поступово зміщувався з єдино можливого в радянські часи східного напрямку, тобто до Росії, інших республік СРСР, на західний, до європейських країн, де заробітки були вищими, а умови праці кращими. Заміщення політичних та етнічних чинників міграції економічними зумовило значне скорочення чисельності емігрантів, які виїжджали з України для постійного проживання в інших державах, та до поширення короткотермінових, проте систематичних виїздів за кордон з метою заробітку. Джерелом доходу для багатьох сімей стала так звана човникова торгівля, тобто власноручне перевезення через кордон невеликих партій товару, що відбувалася переважно в напрямку сусідніх європейських держав, з якими, аж до їхнього вступу до ЄС, зберігався безвізовий режим.

Поступово досвід та зв'язки, набуті під час торгових поїздок, надали можливість організовувати виїзди з метою працевлаштування, що були більш тривалими, проте забезпечували вищий заробіток. На рубежі століть трудова міграція за кордон перетворилася на наймасовіший і найбільш соціально значущий міграційний потік. Українці виїжджали на роботу до Росії, Польщі, Чехії, країн Південної Європи. Набув поширення виїзд за короткотерміновими туристичними візами та працевлаштування без належного

оформлення необхідних дозволів, тобто нелегально, що обумовило вкрай ризиковану ситуацію для багатьох трудових мігрантів.

У 2003 р. із спеціальною доповіддю щодо становища громадян України за кордоном виступила Уповноважена з прав людини Верховної Ради України, де навела численні факти порушення прав мігрантів, торгівлі людьми, вперше озвучила офіційну оцінку масштабів трудової міграції за кордон — понад 4 млн осіб [4]. Оприлюднені омбудсменом дані схвилювали громадськість, привернули увагу політиків до явища трудової міграції. Парламент доручив уряду посилювати контроль за суб'єктами підприємницької діяльності, які надавали послуги з посередництва при працевлаштуванні за кордоном, продовжувати переговорний процес з метою укладання міжнародних угод про трудову міграцію та соціальної захист громадян, працевлаштованих за кордоном.

Початок 2000-х років було відзначено активною законодавчою діяльністю не лише у сфері регулювання трудової міграції, а й міграційних процесів загалом. Ухвалені у перші роки незалежності правові акти потрібно було привести у відповідність до норм Конституції України, міжнародно-правових документів щодо захисту прав людини, до яких приєдналася країна, а також врахувати набутий у процесі їх застосування практичний досвід. У 2001 р. було прийнято нову редакцію законів «Про громадянство», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про біженців», ухвалено Закон України «Про імміграцію». Після рішення Конституційного суду щодо неконституційності інституту прописки та прийняття Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» (2004 р.) законодавство країни у сфері міграції можна було вважати в цілому сформованим.

Розвиток законодавчої бази, посилення уваги до міграційних проблем дали змогу Україні активізувати міжнарод-

ну співпрацю. У 2002 р. країна приєдналася до Женевської конвенції 1951 р. про статус біженців, у цьому ж році набула повноправного членства у Міжнародній організації з міграції, де раніше була спостерігачем.

Водночас кілька спроб ухвалити закон щодо концептуальних засад міграційної політики держави, а також щодо створення державної міграційної служби як єдиного органу виконавчої влади з управління міграційними процесами зазнали невдач у парламенті. Законотворчий процес почав пробуксовувати. Рада національної безпеки і оборони України, яка двічі, у 2007 та у 2008 рр., розглядала питання розвитку та реалізації міграційної політики, дійшла висновку, що ця політика залишалася концептуально невизначеною, а її принципи, стратегічні завдання, поточні цілі, стандарти захисту прав людини відсутні [5].

Така ситуація, вочевидь, була пов'язана з тим, що завдання скасування радянських обмежень переміщень населення, забезпечення права на вільне пересування людей на той час було вже виконано. Водночас і суспільство, і політики неповною мірою усвідомлювали подальші стратегічні цілі та завдання державного управління міграціями. Це пояснюється і тим, що певне пожвавлення економіки України протягом нульових років нового століття загальмувало еміграцію. Згідно із соціологічним моніторингом Інституту соціології Національної академії наук України, в 2008 р. було зафіксовано найнижчий рівень поширення еміграційних настроїв: бажання виїхати за кордон декларували лише 15 % респондентів, які хотіли б змінити місце проживання, проти майже 25 % у 1990-ті роки [6]. Зменшилися обсяги й тимчасової трудової міграції. Частина заробітчан змогла успішно працевлаштуватися чи започаткувати на зароблені кошти власний бізнес на батьківщині. Водночас сформувалася доволі численна група осіб, для якої періодична робота за кордоном перетворилася на основне заняття та джерело до-

ходу. Пануючою моделлю міграційної поведінки, особливо в прикордонних регіонах, лишалася циркулярна міграція.

Світова фінансово-економічна криза 2008 р., агресія з боку Російської Федерації та її соціально-економічні наслідки, як і пандемія COVID-19, повернули кризові умови розвитку міграційних процесів, обумовили чергову активізацію міжнародної мобільності українців. До міграції, спричиненої економічними проблемами, додалася вимушена міграція, викликана воєнними діями та окупацією частини території країни. Труднощі з пошуком гідної праці, значно нижча, ніж у країнах призначення мігрантів, заробітна плата, невпевненість у політичній стабільності та економічних перспективах держави є основними спонукальними чинниками для виїзду за кордон. Йому сприяють також досвід трудової міграції, встановлені за кордоном ділові та особисті зв'язки, сформовані міграційні мережі, а також попит на додаткові робочі руки в країнах призначення на тлі скорочення та старіння власного населення, який підкріплюється законодавчими процедурами залучення працівників з-за кордону.

Хоча вирішальними для виникнення міграційного процесу є соціально-економічні умови, проте значний вплив на його динаміку справляють політичні обставини. Зокрема, переорієнтація міграційної активності громадян України із східного, тобто до Росії, на західний, тобто до європейських країн, напрямок великою мірою була пов'язана із євроінтеграційними зусиллями України, намаганнями зблизитися з Європейським Союзом та НАТО.

У 2007 р. між Україною та ЄС було підписано Угоду про спрощення оформлення віз та Угоду про реадмісію. Для забезпечення належного рівня транскордонної мобільності із західними сусідами України після їх вступу до ЄС і запровадження візового режиму було досягнуто домовленості про так званий «малий прикордонний рух», тобто безвізовий

в'їзд мешканців прикордоння на прикордонні території суміжних держав на відстань 30-50 км. Відповідні угоди було укладено Україною з Угорщиною в 2007 р., Польщею та Словаччиною в 2008 р., Румунією в 2014 р.

На саміті Україна-ЄС у листопаді 2010 р. Україні було надано План дій з лібералізації візового режиму, де численні позиції присвячувалися міграції [7]. Зокрема, його другий розділ включав підрозділи «Управління міграцією» та «Політика притулку». До міграційної проблематики можна віднести також низку пунктів четвертого розділу, присвяченого фундаментальним правам, зокрема стосовно свободи пересування та боротьби з дискримінацією.

Уже на першому етапі виконання Плану дій у травні 2011 р. було затверджено Концепцію державної міграційної політики України, про необхідність якої говорилося роками. Того ж року ухвалено нову редакцію базового для міграційної сфери Закону «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», а також новий Закон «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», яким, крім конвенційних, тобто відповідно до Женевської конвенції про статус біженців 1951 р., введено так звані субсидіарні форми захисту шукачів притулку, тобто відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Принципові норми щодо регулювання трудової міграції містив новий Закон «Про зайнятість населення» (2012), де вперше було дано визначення трудової міграції, закріплено право громадян на трудову діяльність за кордоном. В останньому пакеті законів, прийняття яких було необхідним для набуття безвізового режиму з ЄС, у листопаді 2015 р. було ухвалено Закон України «Про зовнішню трудову міграцію», в якому декларувалися права мігрантів, зобов'язання держави щодо їх захисту, підтримка їхніх об'єднань, сприяння поверненню та реінтеграції в українське суспільство.

Виконання Плану дій з лібералізації візового режиму було вагомим чинником удосконалення міграційної політики України. А отримання громадянами в 2017 р. внаслідок успішного його виконання безвізового режиму поїздок до ЄС сприяло подальшому розвитку міграційного процесу у напрямку об'єднаної Європи. Хоча формально безвіз не змінив правові умови для міграції, проте він спростив і здешевив подорожі Європою і, відповідно, розширив можливості пошуків роботи та місця проживання за кордоном.

Українські працівники міцно опанували європейський ринок праці. На цій підставі зарубіжні автори подеколи називають Україну «Мексикою Європи». Як свідчить соціологічний моніторинг Інституту соціології НАНУ, 27,8% українців або мають особистий досвід роботи за кордоном, або такий досвід мають члени їхніх родин. Частка опитаних, які планують виїхати на роботу за кордон, становить 16,4% і постійно зростає [8]. За оцінками фахівців, у кожний окремий момент часу за кордоном працюють до 3 млн громадян України [9].

Хоча Росія залишається, особливо внаслідок окупації нею частини української території, важливою країною призначення для деяких мігрантів з України, європейський напрямок переміщень є наразі панівним. За даними Євростату, чисельність дозволів на перебування українців у країнах ЄС, чинних на кінець року, сягнула в 2019 р. майже 1,3 мільйона (рис. 4.1), а вперше оформлених дозволів — 757 тис. Найбільше українців перебували в Польщі — 476,2 тис., Італії — 230,6 тис., Чехії — 119,7 тис., Німеччині — 145,4 тис., Іспанії — 94 тис.

Протягом останніх років зазнали змін деякі суттєві характеристики зовнішньої міграції. Так, зарубіжна трудова міграція, притаманна раніше головним чином мешканцям прикордоння, дедалі більше поширювалася в інших областях. Внаслідок доволі численного виїзду молоді на нав-

чання за кордон склад мігрантів помолодшав, серед них збільшилася частка висококваліфікованих професіоналів. Посилилася тенденція до збільшення строків перебування за кордоном та перетворення частини тимчасової трудової міграції на постійну.

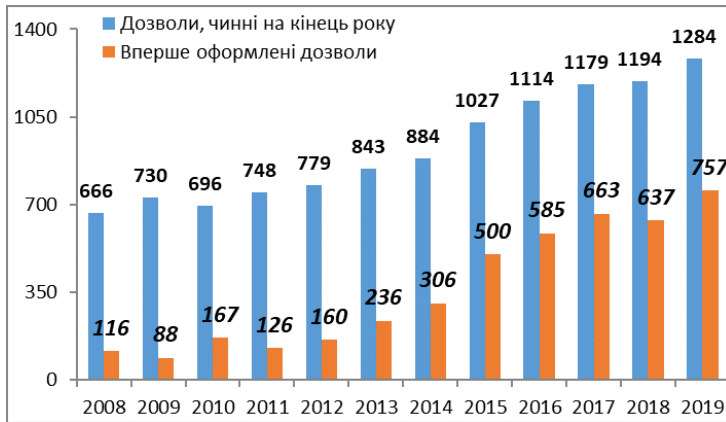

Рис.4.1. Чисельність вперше оформлених громадянам України дозволів на перебування в ЄС та дозволів, чинних на кінець року, тис.

Джерело: Eurostat

Пандемія Covid-19, що позначилася на різних сторонах життєдіяльності людства, не могла не справити вплив на міграційні процеси. Однак обумовлені нею обмеження транскордонної мобільності не привели до припинення трудової міграції за кордон, хоча й значно ускладнили її здійснення. Виїзд з України не стільки скоротився, скільки був відтермінований. Водночас масового повернення мігрантів на батьківщину не відбулося. Хоча з початком карантину навесні 2020р. в Україну, за оцінками, повернулися 300-400 тис. заробітчан, вдома вони стикнулися із серйозними труднощами

в пошуках роботи і здебільшого при першій нагоді намагалися повернутися до країн працевлаштування. Так, за даними опитування українців, які до карантину працювали в Польщі, проведеного в липні 2020 р., третина з них не змогла знайти роботу на батьківщині, 70% виявили бажання найближчим часом повернутися на роботу за кордон [10].

Таким чином, масштаби міграції українців за кордон лишаються незмінними, її соціально-економічне значення очевидне. Заробітки за кордоном є потужним соціальним амортизатором, вагомим чинником підвищення добробуту сімей мігрантів, запобігання бідності: вони забезпечують майже половину бюджету домогосподарств, які мають у своєму складі довгострокових мігрантів, і 60% бюджету тих, члени яких практикують короткострокову міграцію [11]. Приватні перекази заробітчан з-за кордону, обсяги яких стабільно зростають (рис. 4.2), сприяють підвищенню платоспроможного попиту населення, збалансуванню платіжного балансу.

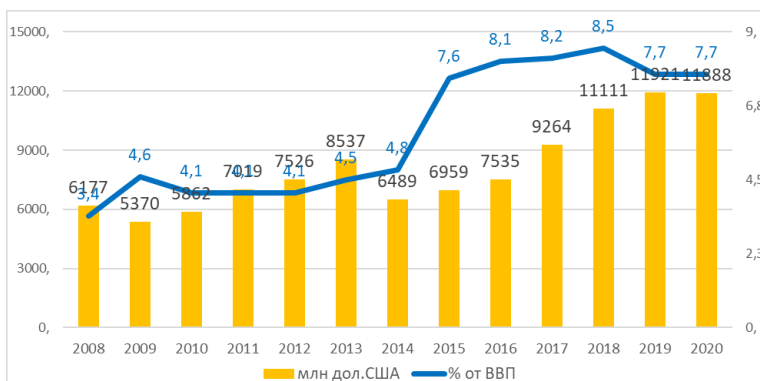

Рис. 4.2. Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну, млн дол. США

Джерело: Національний банк України

Водночас трудова міграція з України сягнула таких масштабів, які можуть викликати дефіцит працівників на ринку праці, принаймні в певних галузях та регіонах, посилити негативні демографічні тенденції. Особливо тривожним є вплив молоді та осіб з високим освітнім рівнем, що вже в недалекому майбутньому може перетворитися на гальмо економічного розвитку країни.

Амбівалентні наслідки міграції, спричинені нею виклики, як і потенціал для розвитку країни, привертають увагу влади та суспільства. В 2017 р. уряд ухвалив Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року, де визначено основні принципи, пріоритети та конкретні цілі держави з регулювання міграційних процесів. Важливо підкреслити, що на найвищому рівні декларовано готовність сприяти поверненню мігрантів на батьківщину, посилювати зв'язки із співвітчизниками за кордоном та заохочувати діаспору до спільної роботи в інтересах розвитку країни. З метою створення умов для скорочення еміграції, повернення мігрантів у країну, розвитку малого та середнього бізнесу та відкриття нових робочих місць урядом розробляються механізми залучення заощаджень, накопичених громадянами в результаті роботи за кордоном, до розвитку підприємництва. Мігранти-поверненці, як і інші громадяни, можуть скористатися з можливостей програми дешевих кредитів, запропоновано передбачити в законодавстві можливість надання поверненням державних грантів для відкриття власного бізнесу за схемою 1+1, тобто фінансування Державним бюджетом частини інвестиції у сумі, зіставлюваної з власними коштами мігранта. Потреба в реалізації подібних ініціатив особливо актуальна в умовах викликаних пандемією обмежень пересування та спричиненої нею економічної кризи, які призвели до повернення частини трудових мігрантів на батьківщину та неможливості виїзду на заробітки за кордон.

Отже, динаміка і характеристики міжнародної міграції українців упродовж тридцяти років після здобуття Україною незалежності постійно змінювалися залежно від ситуації в країні, а також вектору її міжнародних відносин, попиту на українську робочу силу за кордоном та заходів країн призначення з її залучення. Кілька етапів пройшло формування міграційної політики, що на сьогодні перетворилася на важливу складову і внутрішньої, і зовнішньої політики держави. Разом з тим, у сфері міграції лишається ще багато невирішених проблем, а об'єктивна мінливість міграційних переміщень потребує наполегливого удосконалення механізмів управління ними та постійної їх корекції.

Передусім важливо взяти до уваги, що інтенсифікація міжнародної мобільності населення внаслідок глобалізації світової економіки, нерівномірності соціально-економічного та демографічного розвитку є панівним трендом сучасності. Пандемія COVID-19, спровоковані нею економічні труднощі можуть загальмувати процес наростання міжнародної міграції, проте не зупинять його. Адже пандемія підтвердила, що мігранти є критично необхідними у багатьох життєво важливих сферах, де в деяких розвинутих країнах становлять до третини зайнятих, зокрема в охороні здоров'я, догляді та піклуванні, харчовій промисловості та сільському господарстві, логістиці тощо.

Наростання конкуренції за людські ресурси в світі, в якій позиція України є доволі слабкою, посилює ризики депопуляції, втрати частини трудового та інтелектуального потенціалу нації, що може негативно вплинути на перспективи економічного розвитку країни. Оскільки міграція українців за кордон викликана передусім економічними чинниками, зокрема значно нижчими, ніж у державах-сусідах, заробітками, головними запобіжниками проти неї є, без сумніву, покращення економічної ситуації, створення робочих місць із гідною оплатою праці, належні соціальні гарантії. Проте

швидко подолати відставання у рівні життя від основних країн-реципієнтів української робочої сили неможливо, у найближчій перспективі міграція продовжуватиметься, більше того, внаслідок інерційності міграційного процесу вплив населення певний час може зберігатися й у разі наближення оплати праці в Україні до європейського рівня. Тому державі потрібна чітко артикульована, законодавчо і ресурсно забезпечена міграційна політика, спрямована на мінімізацію негативних наслідків міграції та максимально можливе її використання для розвитку.

На тлі сучасної ситуації, обумовленої пандемією і повномасштабним російським вторгненням, першочергову увагу має бути приділено підтримці повернення мігрантів на батьківщину, наданню їм допомоги в реінтеграції, створенню умов для інвестиційного використання зароблених за кордоном коштів з метою забезпечення самозайнятості, відкриття нових робочих місць, прискорення економічного розвитку громад походження та країни в цілому. Враховуючи спричинене кризою погіршення ситуації мігрантів у зарубіжних країнах, а також об'єктивну потребу країн призначення в додаткових робочих руках для певних галузей господарства, необхідно активніше діяти на міжнародній арені в інтересах захисту прав громадян за кордоном, досягнення домовленостей з країнами-реципієнтами щодо безпечної, впорядкованої та організованої міграції українців з урахуванням інтересів України, країн призначення та самих мігрантів.

Відповідно до цієї мети, по-перше, необхідно зосередитися на механізмах спрямування валютних переказів мігрантів на створення умов для їхнього повернення та скорочення еміграції в цілому, зокрема використання цих коштів для розвитку бізнесу і відкриття нових робочих місць.

По-друге, з метою усунення перешкод для повернення та реінтеграції мігрантів в українське суспільство важли-

вим є соціальний захист під час роботи за кордоном і трансфер набутих у зарубіжних країнах прав із соціального страхування на батьківщину.

По-третє, хоча за наявної економічної ситуації розвернути міграційний потік вкрай важко, а то й неможливо, необхідно усвідомити, що людські вчинки далеко не завжди визначаються раціональними міркуваннями, що велике значення має емоційна складова. Тому важливо посилити зв'язки з українцями за кордоном, демонструвати їм підтримку і зацікавленість держави.

Окремою є велика і надзвичайно складна проблема біженців з України внаслідок розв'язаної коаліцією РФ-РБ війни, що почалася 24 лютого 2022 року і спричинила немислимі жертви серед мирного населення та численні хвилі міграції біженців в західні області України і в країни Європи (див. рис. 4.3, 4.4, 4.5.)

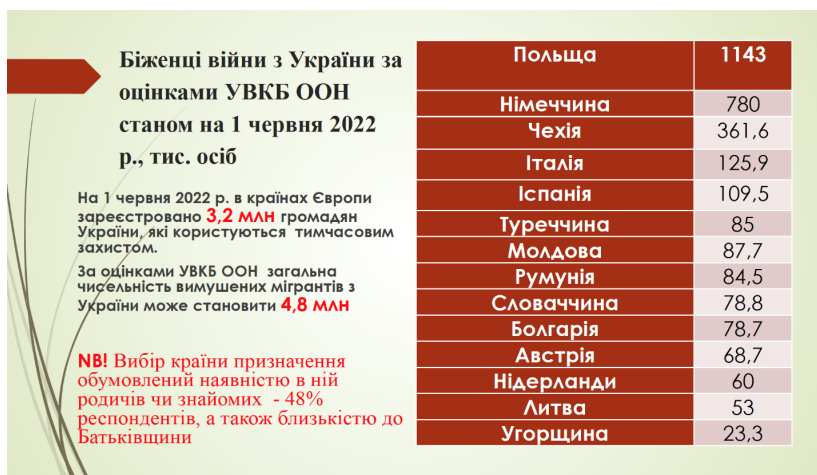

Рис. 4.3 Біженці війни з України.

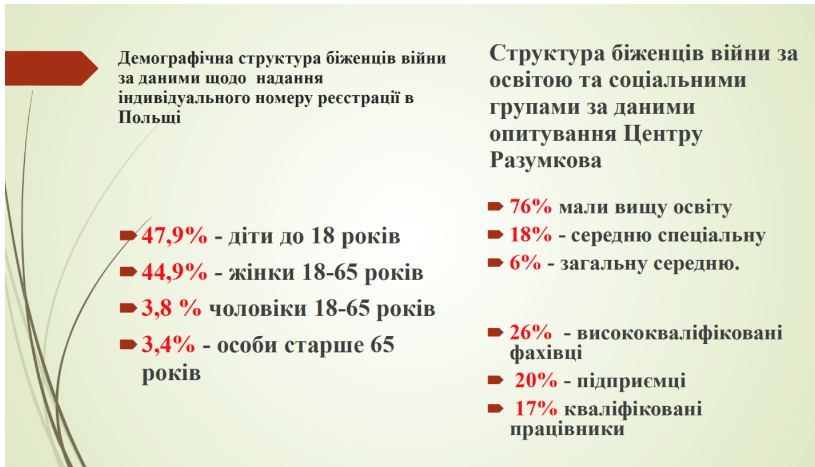

Рис. 4.4. Демографічна структура біженців війни.

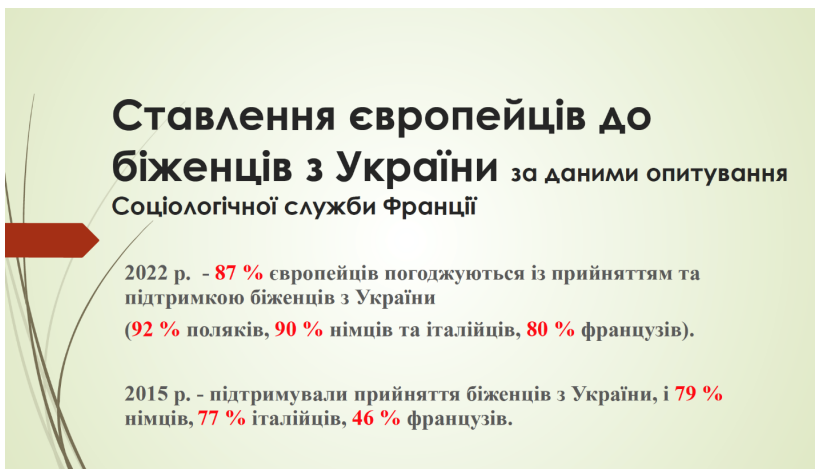

Рис. 4.5. Ставлення європейців до біженців з України.

4.2. Російсько-українська війна і виклики для суспільства: оцінки соціологів

Масова міграція — це повсякденне і повсюдне явище, корисне і неоднозначне одночасно, яка несе у собі небезпечні виклики і загрози, а тому треба чітко розрізнити широкий спектр існуючих питань, які вимагають, щоб новий інструментарій створювався і застосовувався політиками, чиновниками, інтелектуальною елітою, міграційними службами, громадськими організаціями, дослідниками та іншими зацікавленими сторонами в цій галузі. Адже раціональні, послідовні, ефективні і гуманні рішення повинні обговорюватися, створюватися, прийматися, відтак впроваджуватися в усі складові управління міграцією-імміграцією: це і кордон, трудова міграція, притулок, інтеграція, натуралізація і повернення, політика, правові норми, інститути, а також розвиток якісного інформаційного середовища для всіх зацікавлених осіб. Ми додали би ще вагомий вплив на економіку і демографію, а також транснаціоналізм як наслідок еволюційного змішування культур. Цей підхід, на думку низки європейських авторів, з якою ми згодні, по-перше, добре зарекомендував себе в ході підготовки під егідою ООН Глобального договору про безпечну, упорядковану та регулярну міграцію в якості першого універсального інструменту, який охоплює всі аспекти міжнародної міграції цілісно та всеохоплююче, хоча і сприйнятий у країнах ЄС досить неоднозначно.

По-друге, моделі міжнародної міграції засновані на необхідності відображати неоднорідну сутність міграції, а також інформувати, порівнювати й оцінювати накопичений до цього часу досвід у різних географічних і соціальних вимірах. І, незважаючи на те, що міжнародна міграція є глобальною у взаємопов'язаному світі, вона, як і раніше, надає хороші можливості для зіставлення та оцінки різних видів

практики, політики і підходів на рівні Євросоюзу, національному, регіональному та місцевому рівнях.

По-третє, з огляду на існуючу надто складну міграційну ситуацію в Україні, можливість дослідження для нашої держави цієї проблематики актуалізується і тим, що з урахуванням європейського досвіду ми прагнемо подавати ретроспективний аналіз міграційних процесів в Україні та у різних регіонах країни, висвітлювати досвід Європейського Союзу у сфері інтеграції, інтеграційні процеси іммігрантів і пов'язану з цим колективну політику країн ЄС і в окремих країнах поза Європою, роздуми про деякі аспекти та підходи до міграції, зокрема у Словаччині, Польщі, Чехії та Румунії, імміграційну політику в Канаді, Великобританії, досвід громадських інститутів, які орієнтовані на користувача та інформаційних брокерів і волонтерів для мігрантів, а також деякі зауваження щодо так званого міграційного плану Сороса — його характеристики та оцінки управління процесом міграції. До слова, на вирішення саме цих завдань націлена діяльність Центру Жана Моне Ужгородського національного університету, про що детальніше йтиметься в останньому параграфі цього розділу.

Нині міграційна проблематика в ЄС надзвичайно ускладнена через розв'язану Росією війну проти України, яка спричинила ще й нову, небачену дотепер глобальну міграційну кризу, внаслідок якої мільйони українських біженців знайшли притулок у країнах Європи або переселилися в західні регіони країни. Тому вивчення досвіду країн Євросоюзу є актуальним для усього пострадянського простору як у прикладному, так і науковому аспекті. В Україні тема міграції загострилася як ніколи раніше ще з 2014 року, після анексії Росією Криму і початку її агресії на Донбасі, відтак вторгнення 24 лютого 2022 р. спричинило активну внутрішню міграцію і масштабні переселення громадян, активізувало зовнішню міграцію, що привело до її неконт-

рольованості, необхідності реалізації нової міграційної політики України, країн ЄС та Євросоюзу в цілому.

Спробуємо з'ясувати, як змінила українське суспільство війна, як відіб'ється на країні демографічна криза, від вирішення яких проблем залежить майбутнє України. З цією метою викладемо точку зору провідних вітчизняних соціологів і демографів.

На загальнонаціональному рівні названа проблематика досліджується кількома професійними соціологічними групами.

Доктор психологічних наук та директор дослідницької лабораторії «Рейтинг Лаб» Маріанна Ткалич підкреслює, як змінилися українці за часів війни і на які подальші зміни треба чекати у майбутньому:

– зростає впевненість суспільства в тому, що країна рухається в правильному напрямку. Зараз майже 90% українців підтримує українську владу та її дії. По-друге, це впевненість (92%) в перемозі Збройних Сил України. З кожним днем війни ця впевненість зростає. Третій момент, який теж дуже чітко проглядається, — відсутність регіональних розбіжностей з критично важливих для країни питань. Раніше Захід країни відрізнявся від Сходу суттєво, зараз таких суттєвих відмінностей ми не бачимо. Завдяки зовнішній загрози відбулося гуртування країни з принципових питань, це і ставлення до агресора, і до міжнародних інституцій, до того, чи повинні ми повертати Крим та окуповану частину Донбасу;

– доволі сильно зросла підтримка вступу України в ЄС і НАТО. Зараз трохи знизилася на фоні того, що небо над Україною не закрито. Але це розчарування не виглядає аж надто виразним, бо якщо вибирати між позаблоковим статусом та разом з НАТО, українці точно обирають бути разом з НАТО. В країні консолідована позиція щодо репарацій від Росії на відбудовування понівеченого життя, щодо того,

що в таке відбудування більшість готові вкласти власний ресурс. На Сході країни на власне залучення до відбудови країни погоджуються трохи менше людей, але все одно їх більше 50% з опитуваних;

– щодо консолідованих і ключових емоційних переживань українців з різних регіонів країни, то на запитання, які емоції ви зараз переживаєте — надію чи почуття безвиходу — 91% українців відповідає, що відчуває надію. При цьому на Заході країни це 95% українців, а на Сході — 86%, не надто велика розбіжність і дуже гарний результат як для нації, що переживає насправду трагічні події. Консолідовані українці і щодо повернення додому: 93% з них хочуть повернутися додому з тих країн, куди іммігрували, як тільки закінчиться війна. Це стосується і молоді, традиційно більш мобільної. Лише 4% тих, хто поїхав, сьогодні планують залишатися в місцях еміграції [39].

Відомий український демограф професор Елла Лібанова наголошує, що війна й евакуація скоротять населення України. Директорка Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. Птухи НАНУ впевнена, що на повоєнний бекі-бум розраховувати не варто. На її думку, війна завдає нищівного удару українській демографії: окрім бойових втрат, загальне число яких поки невідоме, в Україні загинуло щонайменше 4 тис. цивільних, а близько 5 млн рятувались від смерті за кордоном, частина цих людей вже не повернеться додому. Отже, у купі із довоєнним спадом народжуваності, міграцією молодих кадрів та старінням нації на Україну очікує нова демографічна яма, що в перспективі підірве ринок праці та спричинить дефіцит бюджету.

Найбільші втрати зараз пов'язані передусім з міграцією. Навіть за найпесимістичнішими оцінками в Україні сьогодні не загинуло стільки людей, скільки виїхало. Останніми ми маємо щонайменше 4 млн, хоча частина з них вже повертається. За даними Держприкордонслужби, від 10 травня

2022 р. в'їзд в Україну перевищує виїзд приблизно на 5–6 тис. громадян на день, тобто сукупне позитивне сальдо за цей період сягає вже 200 тис. Проте навряд чи його забезпечують лишень «втікачі від війни». Цілком можливо, що повертаються заробітчани, або ті, хто перетинають кордон кілька разів з особистих чи гуманітарних потреб. Без сумніву, частина евакуйованих жінок та дітей осяде за кордоном, налагодить побут та не повернеться в Україну. Більш того — до них поїдуть чоловіки та батьки, як тільки така можливість з'явиться [40].

Директор Інституту соціології НАН України Євген Головаха наголошує, що за час війни українське суспільство змінилося більше, ніж за 30 років незалежності. На його думку, йдеться про тектонічні зміни, що відбулися із українським суспільством через війну. Війна Росії проти України за лічені місяці принципово змінила й об'єднала українське суспільство проти ворога. Також широкомасштабне російське вторгнення стало причиною зміни ставлення українців і до своєї держави. Річ у тім, що попри все, що відбувається нині, українці зрозуміли, що вони мали й що можуть втратити. Настає усвідомлення, що навіть у таких страшних умовах, в яких ми зараз опинились, країна дає українцям те, що можна оцінювати як задовільні умови. Можливо, це й психологічний феномен, але це дуже важливе усвідомлення великої цінності своєї держави. Цікаве запитання: «Що ви думаєте про майбутнє України?» — в контексті того, що уявлення людини про майбутнє визначає те, чи пов'яже вона своє майбутнє з майбутнім країни. Адже можна вважати, що у держави немає перспектив, і тоді буде байдужим її майбутнє. Людина не пов'язуватиме своє майбутнє з цією країною, і як наслідок, не захищатиме її. Ось як змінилися результати. 2021 рік: скоріш за все ситуація буде погіршуватися — 35%, ситуація не буде погіршуватися, але навряд чи покращиться — 38%, скоріш за все ситуація буде покращуватися — 38%, скоріш за все ситуація буде покращуватися — 38%.

щуватися — 13%. Тобто впевнених оптимістів у листопаді 2021 року в Україні було лише 13%. А ось результати 2022-го: скоріш за все ситуація буде погіршуватися — 7%, ситуація не буде погіршуватися, але навряд чи покращиться — 13%, скоріш за все ситуація буде покращуватися — 76%. Отже, у цій важкій ситуації, в якій нині перебуває країна, 76%, або понад $\frac{3}{4}$ українців вважають, що ситуація в Україні покращуватиметься. І цей показник вирішальний. Це означає, що українці сьогодні прийняли свою державу остаточно, і головне, що нема суперечностей між регіонами. Якщо раніше у нас, залежно від регіонів, були принципові відмінності в оцінці майбутнього України, її загального стану, культури, досягнень тощо, то зараз такої різниці немає. Це наочно показує, що те, чого не змогла зробити Україна за 30 років свого незалежного існування, зробила війна. Вона поєднала регіони у впевненості, що Україна житиме краще, ніж живе зараз. Українці повірили в свою державу в усіх регіонах, і саме тому чинять такий спротив агресору [41].

Цікавим є погляд Володимира Паніотто, гендиректора Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), щодо того, якими будуть точки зору українців на політику й життя після війни. На його думку, настрої та емоції, які чекають на українське суспільство в майбутньому, важко прогнозувати, бо вони дуже залежатимуть від наших успіхів і невдач на війні. Вчений вважає, що за останній час українці пережили широкий спектр емоцій:

- стрес і страх перших днів війни змінилися ейфорією, спричиненою успіхами ЗСУ на підступах до Києва, та вірою у швидку перемогу над армією РФ. Але дані КМІС показують, що зараз багато хто із співвітчизників перебуває у розгубленому й пригніченому стані. У цьому разі вони були б готові на певні поступки заради закінчення війни. Між тим на запитання щодо динаміки готовності до територіальних поступок для якнайшвидшого завершення війни 84% опи-

таних обрали варіант відповіді «За жодних обставин Україна не має відмовлятися від жодних своїх територій, навіть якщо через це війна триватиме довше і будуть загрози збереженню незалежності». Із травня ця цифра не зменшилася, а навіть трохи зросла, хоча й незначно — було 82%, стало 84%. На територіальні поступки погоджуються лише 10%;

- дослідження колег із соціологічної групи «Рейтинг» показали, що українці мають досить високий рівень життєстійкості за спеціальним індексом — 3,8 із 5. Хоча індекс трохи знизився, але його динаміка за останні два місяці дуже незначна — з 3,9 до 3,8. Динаміка дослідження емоційних станів за період з березня 2020-го по червень 2022-го показує, що зміни у повсякденній оцінці власного емоційного напруження теж незначні. Так що поки людей у розгубленому й пригніченому стані дуже мало;

- директор КМІС вважає, що після війни політичний ландшафт у країні зміниться дуже суттєво, й успішнішими можуть виявитися партії військових та волонтерів. Зокрема, якими вийдуть українці з цієї війни, значною мірою залежатиме від того, коли і як війна закінчиться. Поки що зрозуміло, що війна консолідувала суспільство, значно пришвидшила створення української політичної нації, зменшила регіональні й етнополітичні відмінності в Україні. Наприклад, на запитання «Якби референдум про незалежність, який відбувся 1 грудня 1991 року, був сьогодні, то як би ви проголосували?», в цілому 70% знову проголосували б за незалежність, 8% — проти, а решта не брала б участі в референдумі. Але рік тому була суттєва диференціація за регіонами, на заході за незалежність проголосувало б 86%, а на сході лише 53%, різниця у 33 процентних пункти. Зараз же думки представників різних регіонів і етнолінгвічних груп різняться дуже мало. Так, відсоток тих, хто вважає, що Україна має бути незалежною державою, становить 92% на заході і 89% на сході, тобто різниця тільки 3 процентних

пункти. І так само щодо приєднання до ЄС, до НАТО, ставлення до Росії (зараз майже 80% хотіло б мати візи й митниці з Росією — від 88% на заході до 70% на сході. Цей процент виріс удвічі — з 40% до 80%, а до Росії позитивно ставиться 2% населення, негативно — 92%);

- щодо негативних тенденцій, то може з'явитися нова основа для соціальної диференціації і соціальної напруженості — де людина була під час війни й що робила. Зокрема це нові для нас великі соціальні категорії населення — ті, хто воював, ті, хто був в Україні, ті, хто виїхав з України, і ті, хто був на окупованій території. Небезпечним є «таврування» тих біженців, які перебувають за кордоном, бо Україні дуже важливо їх повернути, а негативне ставлення до них може бути однією з перешкод до повернення додому;

- з приводу того, що в Європу від війни поїхали кілька мільйонів українців і чи всі вони повернуться назад, то В. Паніотто зазначив таке. На 26 липня з початку вторгнення Агентство ООН у справах біженців зафіксувало майже 10 млн перетинів кордону з України, але також зафіксовано 4 млн перетинів у бік України. Можливо, зараз за кордоном перебуває 6 млн біженців чи менше, бо деякі люди можуть перетинати кордон кілька разів. Зрозуміло, повернуться не всі. Відсоток тих, хто повернеться, залежить від перебігу війни і — вкрай важливо — від того, коли вона закінчиться. Опитування біженців показує: 75% кажуть, що обов'язково повернуться, 7% — не повернуться, а решта остаточно не вирішили. Але зараз більшість біженців ще не вивчили мову, не отримали роботу, діти ще не завели друзів, є великі проблеми з житлом. Чим більше часу пройде, тим більше вони укореняться у новій країні, й тим важче буде повертатися. Найбільш здібні й освічені мають більше шансів адаптуватися, і тому нам загрожує також витік мізків;

- крім того, дослідження тих, хто залишився в Україні, яке провів КМІС у травні 2022-го року на замовлення CASE

Україна, показало, що в разі продовження війни лише 43% жителів України планують майбутнє своїх дітей та онуків в Україні. У разі перемир'я та відкладення війни на потім планують майбутнє своїх дітей та онуків в Україні 55% жителів. Зі зміною влади в Росії на демократичну згодні планувати майбутнє дітей та онуків в Україні 77%, а за умов вступу до НАТО чи отримання більш вагомих гарантій безпеки — 85%. Так що усе залежатиме від перебігу війни й часу, коли настане мир;

- стосовно того, чи возз'єднуватимуться сім'ї за кордоном, чи, навпаки, на нас чекає хвиля розлучень через тривалу розлуку між подружжями, то вчений відмічає й те, й інше. Але, на його думку, скоріше за все, на нас чекає не хвиля розлучень, а хвиля еміграції чоловіків до дружин і дітей. Вплив тривалої розлуки неоднозначний, більшість розлучень пов'язані зі спільним проживанням, а не з розлукою, і чим триваліша розлука, тим більше жінки з дітьми укореняться в країні, яка їх прийняла. Але зараз у нас немає жодних підстав для обґрунтованих припущень;

- щодо того, що після війни Україна зіткнеться з демографічною кризою, зокрема народжуваністю, і які заходи слід вжити, щоб зменшити всі ці негативні наслідки, то проф. В.Паніотто піддає сумніву, що рівень народжуваності можна буде суттєво змінити. Скоріше за все, ми маємо боротися за повернення біженців з дітьми, створювати умови для цього і — вкрай важливо - психологічний клімат. Осудження біженців за те, що покинули Україну, має бути подолано. Нам також доведеться готуватися до міграції в Україну з інших, менш розвинутих чи більш авторитарних країн, до чого ми поки не готові [42]. За результатами нещодавно проведеного дослідження на важливе питання «Ким Ви себе перш за все вважаєте?», що стосувалося ідентичності в територіальному та політичному контекстах, майже 85% опитаних обрали варіант відповіді «Громадянином Украї-

ни». Нині ця цифра сягає і всіх 90%, переконаний генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології Володимир Паніотто, спираючись на дослідження очолюваного ним закладу. Мешканцем свого населеного пункту або регіону себе вважають трохи більше 6%. Громадянином світу або Європи себе назвали майже 4%. Близько 3% вважають себе представником етносу або нації. Громадянином колишнього Радянського Союзу себе відчуває трохи менше 1% опитаних. Отже, за невеликими винятками, населення України вважає себе перш за все громадянами своєї країни. При цьому серед різних соціальних категорій населення — вікових, регіональних, лінгво-етнічних, гендерних і поселенських — немає великої різниці за цим показником. Так, серед жителів Сходу 81% вважають себе перш за все громадянами України, серед російськомовних українців — 81%, серед російськомовних росіян — 78%.

Українці вважають важливими права й інтереси громадян, але водночас надають перевагу сильній державі та не вбачають вчасні й демократичні вибори першочерговим завданням після завершення воєнного стану. Разом з тим, після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації звички медіаспоживання серед українців значно змінилися: більшість отримує новини з онлайн-джерел, зокрема соцмереж та месенджерів. Про це свідчать дані масштабного соціологічного дослідження «Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни», яке на замовлення Громадянської мережі ОПОРА провів у липні Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). Так, за даними липневого соціологічного дослідження 2022 р., 58% опитаних вважають, що для України зараз найважливішим є сильний лідер; 79% думають, що президент має втручатися у діяльність парламенту та уряду (для посилення оборони); а 62% — що на час війни навіть конструктивна критика влади є недопустимою. Натомість 32% респонден-

тів вказали, що навіть зараз має зберігатися політична конкуренція; за чіткий розподіл повноважень виступають 16%; а прихильниками демократичної системи позиціонують себе 14% опитаних. Разом з тим, 41% вважає, що за жодних обставин влада не може порушувати закони. Якщо звести ці твердження в єдиний індекс «Сильна держава / сильне керівництво vs демократична система і плюралізм», то у результаті 64% респондентів надають перевагу сильній державі та керівництву, і лише для 16% пріоритетами є демократія та плюралізм. Решта — 20% — отримали проміжний бал, що свідчить про невизначеність або суперечливість їхніх поглядів.

4.3. Особливості зовнішньої і внутрішньої міграції в Закарпатській області у перші роки незалежності та в умовах війни

На фоні тих міграційних процесів, які активно відбувалися в Україні в епоху незалежності, регіональна міграція має суттєві особливості, але чи не найколеритніше, з помітним закарпатським «забарвленням» вони відбувалися у перші 5 років, а нині, в умовах війни — одні із найпомітніших у країні. Сучасні дослідження або взагалі обходять ситуацію та розвиток цієї проблеми в краї, або трактують її поверхово. Зауважимо, що автор був безпосереднім учасником формування та становлення регіональної міграційної політики і займався разом із тодішніми колегами організацією міграційної служби в Закарпатській обласній державній адміністрації, предметним аналізом цих процесів у ті буремні роки.

Геополітична реальність, що склалася після розпаду СРСР, зумовила появу нових явищ суспільного життя, з якими раніше не стикалась жодна республіка колишнього со-

юзу. Одне із них — значне посилення зовнішньої і внутрішньої міграції населення. Сама проблема виникла, звичайно, не спонтанно, скоріше очікувано, ніж ні. Її передумовою стало утворення на пострадянському просторі суверенних держав з переважно прозорими внутрішніми кордонами. Економічна криза, територіальні суперечки, збройні конфлікти, як всередині колишніх республік, так і між ними, націоналістична забарвленість законотворчої діяльності в державах нового зарубіжжя, масове повернення представників некорінних національностей та депортованих народів у місце свого історичного проживання—все це підняло потужні міграційні хвилі, різнобарвні за своїм походженням, причинами, напрямками і кінцевою метою. За тодішніми оцінками спеціалістів, активність міграційних потоків мала б зростати досить тривалий час, хоча темпи їх в регіоні були вищими, ніж у середньому по Україні. Так, ця кількість значно зростала за рахунок нелегальних мігрантів з далекого зарубіжжя, які прагнули проникнути на захід через територію СНД. Інтенсивність цих потоків залежала від багатьох як соціально-економічних, так і політичних факторів. Наприклад, нестабільною була ситуація в республіках Закавказзя, Таджикистані, війна у Чечні, Карабаський та Придністровський конфлікти. До цього додамо досить жорстку внутрішню політику стосовно нетитульних національностей в окремих країнах СНД та встановлення візового режиму у країнах Прибалтики.

Складність, багатогранність, а в дечому і стихійність міграційних процесів вимагали перш за все їх державного регулювання, розробки і впровадження відповідного міграційного законодавства. Дещо в цьому напрямі на початку дев'яностих було зроблено, хоча, особливо з нинішнього нашого погляду, за перші п'ять років, що минули після розпаду союзу, можна було пройти значно більшу відстань у формуванні власної державної міграційної політики. Зо-

крема, для тих державних посадовців, які у ті роки всіляко намагалися регулювати питання у прикордонні, був очевидним хаос, який мав місце на кордонах зі Словаччиною та Угорщиною з боку Закарпаття.

У попередніх підрозділах ми свідомо не акцентували увагу на понятійному апараті, доречно це зробити тут, здійснюючи ретроспективний аналіз минулих років на початку незалежності України. Спробуємо з'ясувати, який тоді зміст вкладала соціологія в поняття «міграція». Тим більше, що і понині майже кожний, з ким доводиться спілкуватися на цю тему, розуміють її по-різному, здебільшого однобоко. Отже, під загальним терміном «міграція» треба розуміти сукупність різноманітних за своєю природою територіальних переміщень населення, що супроводжуються зміною місця проживання. Використовуючи загальноприйняту класифікацію, слід мати на увазі, що головні міграційні потоки перетинаються за причинами: в'їзд—виїзд (імміграція, еміграція); типом: зовнішня — внутрішня (міждержавна, міжрегіональна, внутрішньорегіональна); видом: з поверненням — без повернення; характером: добровільна — вимушена; терміном: довготривала — короткострокова. Дослідження різних категорій мігрантів передбачає врахування різних факторів, до прикладу: зовнішня міграція може бути добровільна (в т.ч. трудова) або вимушена, тобто з поверненням чи без повернення. В свою чергу вимушена міграція може бути зовнішня (шукачі притулку, біженці), або внутрішня (переміщені особи, вимушені переселенці). Серед міграційних потоків — зовнішньої, вимушеної, внутрішньої, нелегальної, трудової та інших — виділяють різні категорії мігрантів: емігранти та іммігранти, біженці та шукачі притулку, переміщені особи та вимушені переселенці, трудові мігранти, транзитні, нелегальні мігранти та інші. Звичайно, в цьому розподілі є певна доля умовності і дублювання. Класифікація потоків і категорій мігрантів ви-

магає від кожного автора щоразу вдосконалювати існуюче або пропонувати власне тлумачення застосованих понять чи систематизації наявного наукового або нормативного апарату.

Для Закарпаття, з його високою щільністю на той час населення, малоземеллям та високим рівнем безробіття, наявністю районів компактного проживання національних меншин, міграційні проблеми ніколи не були другорядними, а зі сталим поглибленням економічної кризи набули дедалі більшої гостроти. Не вдаючись детально у міграційне минуле, відмітимо тільки те, що населення краю в післявоєнні роки активно збільшувалась як за рахунок природного, так і міграційного приросту, причому темпи механічного приросту, особливо з кінця 50-х — початку 60-х років випереджали природний. Пік міграційної активності в області припадає на кінець 80-х — початок 90-х років, у 1990 р. всіма потоками міграції було охоплено понад 38,6 тис. чоловік. На той же період припадає і найбільший механічний приріст населення: за 3 роки (1990-92) він становив майже 6 тис. чоловік. З 1993р. міграційна хвиля починає поступово зменшуватись. Порівняно з 1990 р. у 1995 р. вона зменшилась на 60,2 % і становила 15,4 тис. чол., з яких 4,43 тис. чол. припадало на міждержавну, 6,85 тис. чол. на міжрегіональну і 3,91 тис. чол. — на внутрішньорегіональну (під терміном міграційної активності слід розуміти сумарну кількість прибулих і вибулих на постійне місце проживання). Скорочення відбувалося переважно за рахунок міждержавної та міжрегіональної міграції. Порівняно лише з 1994 р. міждержавна міграція в 1995 р. скоротилась на 19 %, а міжрегіональна — на 30,6 %. Помітне скорочення загальної міграційної активності має кілька суттєвих причин, перш за все економічного характеру: багаторазово зростання вартості житла та транспортних витрат, невпевненість у поліпшенні матеріального стану та працевлаштуванні на новому місці; стри-

муючими, крім вказаних, факторами для колишніх громадян союзу, які б хотіли в'їхати до Закарпаття, або виїхати за межі України, були також проблеми, пов'язані з набуттям громадянства або відповідного статусу (натуралізації), поступовим впровадженням міграційного законодавства в колишніх радянських республіках. До прикладу, якщо режим в'їзду — виїзду між країнами СНД залишався спрощеним, то Латвія, Литва та Естонія запровадили візовий режим для громадян Співдружності. У розрізі міждержавної міграції в межах СНД найбільший міграційний обмін склався з РФ: 75,6 % з усіх прибулих, 90,5 % з усіх вибулих, Казахстаном: 6,15 % з усіх прибулих, 4,7% з усіх вибулих, Білорусією: 3,9 % серед прибулих, 3,6 % серед вибулих. Серед усіх міграційних потоків за терміном переважає довгострокова (більше року) міграція: у 1995 р. вона становила 88,3 % серед прибулих і 89,3% — серед вибулих.

Наступна особливість полягає в тому, що у 1994-995 рр., на відміну від попередніх, крім абсолютного зменшення, міграційні потоки позначені від'ємним сальдо міграції. Уже в 1995р. кількість вибулих з області перевищила кількість прибулих на 2,5 тис. чол. З огляду на складну економічну ситуацію, напруженість на ринку праці, гостроту житлової проблеми в такому співвідношенні міграційного обліку можна вбачати щось позитивне. Але слід враховувати і той факт, що від'ємне співвідношення в'їзду-виїзду виникло за рахунок виїзду закарпатців у країни так званого старого зарубіжжя: Угорщину, США, Ізраїль, Німеччину. Еміграційний потік збільшився в 1995 р. порівняно з 1994 р. на 23,3 % і становив 1148 осіб. Причому виїзд у ці країни відбувався, як правило, без повернення і охоплював переважно людей з досить високим освітнім та професійним рівнем у найбільш дієздатних вікових категоріях. Головними «виштовхуючими» мотивами знову ж таки були воз'єднання з родиною та пошуки роботи.

Крім того, скорочення населення краю за рахунок міграції уже тоді було відчутним, хоча загалом по Україні ще був приріст, і ця тенденція продовжувалась на фоні щорічного зменшення природного приросту, а це призвело до негативних демографічних наслідків. У 1995р. в області вперше за весь післявоєнний період склалася ситуація, коли при природному прирості населення у 2305 чоловік загальна чисельність населення не зросла, а залишилася на рівні 1 січня 1995р. — 1288,1 тис. чоловік. У той же час ми прогнозували, що від'ємне міграційне сальдо буде і надалі зростати, або стабілізується на якомусь рівні на певний час, а природний приріст, навпаки, зменшуватись. Станом на 1 січня 1997 р. абсолютна чисельність закарпатців вперше зменшилась. У цілому серед усіх, хто виїхав у 1995р. з області за межі України, українці становили 43,9 %, росіяни — 26,1%, угорці — 13,8 %, німці — 6,5 %, євреї — 2,8%. З іншого боку, міждержавна міграція в розрізі основних напрямів та національних груп має переважно етнічний характер. Із усіх вибулих за межі України росіян безпосередньо в Росію виїхало 677 чоловік, або 85,6%, серед угорців ця частка становила у 1995р. 85,4 %, німців — 86,4 %, євреїв (виїзд до США та Ізраїлю) — 79,7%. Серед найбільших національних груп винятком становили румуни Закарпаття — із 54 вибулих того ж року за межі держави жоден не емігрував до Румунії.

Серед прибулих в область на постійне місце проживання з-за меж держави частина українців становить 62,0%, росіян — 23,7%, угорців — 2,6%, румунів — 2,4%, словаків — 0,6 %, або разом 91,7 %. Причому серед усіх іммігрантів, які прибули в область з-за кордону, частка тих, хто народився в Україні, становила 71,2%.

Стосовно міжрегіональної та обласної міграції відмітимо тільки кілька характерних ознак, особливостей. Найперша — щорічна тенденція зростання питомої ваги міжрегіональної міграції. У 1990р. вона становила 24,3% всіх мігру-

ючих, у 1993р. — 32,8%, у 1994 — 34,2%, у 1995р. вже 36,6%. Найбільший міграційний обмін відбувся із Львівською, Івано-Франківською, Дніпропетровською, Донецькою і Вінницькою областями, причому з Дніпропетровською та Донецькою склалося позитивне міграційне сальдо. І нарешті, в межах обласної міграції продовжується відтік населення з гірських районів у низинні, найбільшим він був у Міжгірському, Воловецькому, Перечинському та Тячівському районах.

Стосовно трудової міграції, то слід зазначити, що питання міграції трудових ресурсів, у тому числі за кордон, знаходились у віданні Мінпраці України та підвідомчих йому органах на місцях — управліннях праці та зайнятості населення та обласного центру зайнятості. Тоді панували різні точки зору на цю проблему, проте всі розуміли, що це велика біда, яка відбивається на долі багатьох тисяч закарпатців, але в той же час — це єдина можливість для багатьох вижити в скрутні часи. Масштаби і гострота цієї проблеми поступово мали б зменшуватися за умови загального економічного оздоровлення, а це стосується головним чином ролі держави в цьому процесі. Закарпатці вважали: якщо держава не здатна створити умови для забезпечення громадян роботою, то не варто їй втручатися у цю справу. Відомо, що трудова міграція як соціальне явище на Закарпатті сягає у далеке історичне минуле, вона є незмінним супутником життя для багатьох поколінь закарпатців. Тільки з кінця 19-го століття до початку Другої світової війни із Закарпаття у пошуках заробітку назавжди емігрувало понад 140 тис. краян (є цифри 300 і навіть більше тис.).

Поряд із відхідництвом та внутрішньою міграцією поступово з'являється як постійний фактор еміграція жителів Закарпаття в «Новий світ». На перших етапах вона носила переважно стихійний, неорганізований характер. Кілька чоловік з'явилися в Сполучених Штатах ще в 1860-х роках. Деякі угорські документи вказують, що 59 жителів Закар-

паття подалися на заробітки до вугільних копалень Пенсільванії в 1870 році.

Постійно існували труднощі аналізу статистики, адже багато вихідців із України не називали себе українцями. Фігурували назви «русини», «угорські русини», «карпаторусини» тощо. Ще один цікавий факт свідчить про те, як закарпатець після важкої подорожі через океан та незнання англійської мови не зміг назвати своє ім'я і сказав німецькою, що забув його (*Schon vergessen*). Урядові інспектори подумали, що це власне його ім'я, і так його записали — Шон Вергюсон (на американський манер). Багато вчених теж підтверджують, що проаналізувати статистику трудової міграції українців досить важко. Так, сучасник першої хвилі еміграції, російський історик О. Петров писав, що вже в 1892 р. у США та Канаді перебувало майже 100 тисяч угорських русинів. Американський автор Р. Господар подає дані Американської комісії з імміграції, за оцінками якої до 1897 р. в Америку прибуло близько 500 тисяч русинських емігрантів. Ще один його сучасник, В. Корольов, праця якого «Українці в Америці» була видана в Києві в 1909 р., пише, що в США й Канаді в 1907 р. знаходилося близько 700 тисяч українців.

Ще в 90-х роках в області мешкало чимало людей похилого віку, які пам'ятають, що їхні батьки отримували пенсії за роботу в шахтах Бельгії чи Франції, або на лісорозробках Канади. Навіть у період планової соціалістичної економіки не вдалося цілком вирішити проблему зайнятості, особливо в гірській місцевості. Але таких масштабів трудової міграції, яку спостерігаємо в дев'яності роки, край не знав ніколи. Загострення цієї старої проблеми, на наш погляд, спричинено наступним. По-перше, з падінням «залізної завіси» значно розширилась географія трудової міграції. Якщо раніше вона не виходила за межі єдиного економічного юридичного простору, то у ті часи дедалі більше закарпатців виму-

шені були дбати про пошуки заробітку і виїжджати за кордон. По-друге, не тільки збільшилися масштаби, а й значно розширилась соціальна база робочих мігрантів, серед яких зростає питома вага представників розумової праці, посилився відтік за кордон носіїв дефіцитних робітничих професій, освітян і науковців. По-третє, якщо в докризовий період робоча міграція торкалась переважно мешканців гірської та передгірної зон, то з поглибленням кризи вона захопила і низинні райони, в тому числі міста Ужгород та Мукачево. І нарешті, у маси заробітчачан, які виїжджали на роботу за фіктивними договорами, а інколи і без них, на свій страх і ризик, був відсутній будь-який соціальний і правовий захист як у тій державі, де вони працюють, так і при поверненні додому. Через напівлегальний статус перебування, незнання законів, місцевих звичаїв та мови наші земляки часто опинялися у найбільш несприятливих секторах економіки, в тому числі тіншової, піддавалися дискримінації, брутальному до себе ставленню, а також репресивним акціям з боку правоохоронних органів. Вони були джерелом незаконного збагачення різного роду ділків та комерційних фірм, що відігравали роль посередників між нелегальним трудовим мігрантом та роботодавцем. Багато з них або ставали жертвами різних злочинів, або, не знайшовши вигідної роботи, самі займалися кримінальним бізнесом, втягуючись у різні злочинні угруповання. Такого роду тенденції іноді приводили до ускладнень міждержавних відносин України з державами, що приймають нелегальних мігрантів, посиленню негативного ставлення до українців з боку населення, особливо сусідніх країн, зміцненню кримінальних структур, що спеціалізуються на експорті нелегальної робочої сили за кордон, часто депортації мігрантів, примусовому видворенню без будь-яких зароблених коштів тощо. Про масштаби таких випадків можна здогадуватися, хоча офіційна статистика відсутня. Часом траплялися випадки, коли видворен-

ня відбувалися напередодні закінчення терміну договору і розрахунку, що наводить на вкрай сумні роздуми. Однак, попри всі негаразди, трудова міграція за кордоном мала і має понині свої позитивні сторони. Як уже відмічалось, це була єдина можливість для багатьох прогодувати себе і сім'ю, люди вважали за краще бути за кордоном безправним наймитом, ніж сидіти вдома без роботи та коштів. Має вагомні вигоди і держава, адже трудова міграція була і є важливим джерелом надходження валюти. Саме тоді це джерело закладалося як головне з важливих доходів для держави, воно залишається таким і сьогодні. Окрім того, тимчасова трудова міграція — менше зло, ніж еміграція. Статистично достовірні дані про обсяги трудової міграції та якісну характеристику мігрантів тоді були відсутні, їх неможливо було виділити із усіх перетинаючих кордон. Ми спирались на оперативні дані місцевих органів виконавчої влади та власний аналіз, аби стверджувати, що нею було охоплено у 1995-966 роках понад 120 тис. осіб, що становить близько 18 відсотків трудового потенціалу області. На той час не зайнятих у суспільному виробництві станом на 01.01. 1996 р. нараховувалось 231,2 тис. чол., або 32 відсотки трудового потенціалу. Слід мати на увазі і те, що в цю кількість -120 тис. осіб — входить також і внутрішня трудова міграція. Людина протягом року могла виїхати на роботу як за кордон, так і в одну з областей України.

Щодо ролі держави в цьому процесі, то ми були переконані, що регулювання зовнішньої трудової міграції повинно здійснюватися не на відомчому, Мінпраці України, а загальнодержавному та міждержавному рівнях. Для цього ми пропонували внести відповідні зміни до Закону України «Про зайнятість населення», який був прийнятий у 1991 р. і не враховував нової ситуації, яка склалася у молодій державі, Європі і світі. Зокрема закон не передбачав механізму контролю за дотриманням умов контрактів і правової

відповідальності організацій за їх невиконання, не забезпечував правової основи для припинення діяльності організацій, що фактично займаються нелегальним експортом робочої сили за кордон, не маючи на це відповідної ліцензії тощо. Вимагалися максимально можливі зміни у співвідношенні нелегальної і законної зовнішньої трудової міграції на користь держави та мінімізації ризику, якому піддавалися наші громадяни. Активна роль у цьому також повинна була належати державі та її структурам, щоб спрямувати цей процес у цивілізоване русло, налагодити співпрацю з міжнародними організаціями, зокрема МОП, МОМ та іншими, на міждержавному рівні. Проте, як наголошувалося у попередньому підрозділі, ні через рік, не через 10 і 20 ця проблема не зникла сама по собі, є актуальною та нагальною по сьогодні, і тому державна політика в області зовнішньої трудової міграції не сприяє підвищенню соціального статусу мігруючих працівників.

На підставі короткого соціолого-політологічного аналізу в історичній ретроспективі ми бачимо відсутність системного підходу на державному рівні і повну її хаотичність на регіональному.

Коротко розглянемо ще одну проблему тих часів щодо статистики і достовірності даних, оскільки було очевидно, що статистика знає багато, але далеко не все. До прикладу, було відомо, скільки іноземців побувало або знаходиться в Україні у приватних або службових справах, на запрошення юридичних чи фізичних осіб, організованих туристів або тих, хто працює за контрактами, про тих, хто належним чином зареєструвався згідно з Правилами в'їзду іноземців в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію, затвердженими Кабінетом Міністрів України лише у грудні 1995р. Проте дізнатись, скільки іноземців незаконно перебувають в Україні, звідки і коли вони прибули, які мотиви їх перебування, наміри, щодо термінів перебу-

вання та інше, було нереально. Отже, справа не у статистиці, а в тому, що в державі не було створено системи імміграційного контролю за в'їздом, перебуванням і виїздом іноземців. До речі, тоді діюче законодавство визнавало іноземцем кожного, хто не є громадянином України, незалежно від того, звідки він прибув — з країн колишнього союзу чи зі «старого зарубіжжя». За одними підрахунками, іноземців з невизначеним статусом тоді перебувало в Україні понад пів мільйона, за іншими-від 600 до 1000 чоловік. Головним чином вони зосереджувалися у великих містах, або поблизу кордонів, у тому числі і в нашій області. Хто ж ці люди? І в чому полягає визначення їх юридичного статусу? За нашими спостереженнями, серед них виокремлювалося кілька характерних груп, до кожної з яких потрібен окремий підхід. Назвемо головні. Це репатріанти, або вихідці із України, які прибули з держав СНД та Балтії на постійне проживання і, з тих чи інших причин, не набули громадянства України, хоча закон давав їм право спрощеного набуття громадянства, або не зареєструвались як іноземні громадяни. Друга група — це іноземці як з далекого, так і близького зарубіжжя, які вже тривалий час перебували в Україні, причому значна їх частина не мала наміру виїхати і не могла через відсутність правових засад набути законний статус перебування, скажімо, іммігранта. Третя категорія — це ті, хто прибув із «гарячих» точок і шукали в Україні притулку або прагнули набути статус біженця і, однак, через знову ж таки правові норми, не змогли цього зробити, оскільки закон про притулок був відсутній, а механізм реалізації Закону «Про біженців» тільки-но починав діяти, але не в повному обсязі. І четверта, найбільш складна категорія, — це транзитні нелегальні мігранти, більшість із яких не мала наміру надовго затримуватись в Україні, а прагнула проникнути в країни Західної Європи в пошуках кращої долі.

З першою групою вихідців з України, більшість яких і

гадки не мала, що стануть колись іноземцями в рідній державі, справа поступово налагоджувались, хоча процедура набуття громадянства, навіть у спрощеному порядку, була досить складною. Вона відбирала у людини багато нервів та грошей. Адже першою умовою набуття громадянства України була відмова від громадянства іншої держави. Наприклад, закарпатець, що переселяється із сім'єю з далекого Казахстану, витративши, можливо, останні кошти, щоб стати громадянином України, змушений особисто їхати в дипломатичне представництво тієї держави, звідки він прибув, і тільки заплативши мито, одержати довідку про те, що він не є громадянином іншої держави.

А між тим, набагато складнішою була ситуація з іншими вищеназваними категоріями іноземців. Вирішення багатьох юридичних проблем з їх перебуванням в Україні було пов'язано головним чином з прийняттям закону про імміграцію, проект якого знаходився у Верховній Раді з 1994 р. і схвалений у 1997р. У більшості розвинутих країн світу міграційній політиці в цілому та імміграційному контролю зокрема приділяють винятково важливе значення, як надважливий складовій державного суверенітету та національної безпеки, а відповідні служби, що реалізують цю політику, як правило, належать до силових структур нарівні з прикордонною, митною та іншими схожими відомствами. Європейська практика накопичила величезний досвід протидії неконтрольованій міграції, її країни мають чітку законодавчу базу, що визначає досить великий перелік умов та підстав, яким повинна відповідати особа, щоб виїхати на постійне місце проживання, або на тимчасове перебування в країну. Причому це законодавство з кожним роком ставало більш жорсткішим (із понад 10 тис. заяв, які надійшли від громадян України до Посольства Канади у 1994 р., дано дозвіл на імміграцію 363 особам, тобто 3,6%, хоча в Канаді одна із найбільших українських громад, а країна стимулює імміграційний приріст). Це

зрозуміло з огляду на анексію Криму та Донбасу РФ, глобальні міграційні кризи 2015-17 рр., війну РФ-РБ проти України, яка спричинила нову, ще масштабнішу міграційну кризу.

До найбільш поширених підстав щодо в'їзду у країни Заходу належали (і дотепер належать): набуття статусу біженця, воз'єднання сім'ї, володіння дефіцитною професією, підприємницька діяльність (якщо буде доведена економічна доцільність), інвестиційна діяльність. Головні з умов — знання мови країни прибуття, стан здоров'я, законотрухняність, наявність початкового капіталу для самозабезпечення, вік. Це не все. Практично повсюди існують квоти на імміграцію — це та кількість осіб, яка щорічно визначається державою як така, що може бути прийнята нею, виходячи з потреб та економічної ситуації. Навіть якщо іммігрант відповідає всім вимогам, то, як правило, спочатку отримує дозвіл на тимчасове проживання, через кілька років — на постійне, а через 5, а подеколи і 12 років, може звернутися з клопотанням про набуття громадянства. Безумовно, іммігранти збільшують тягар на суспільство, користуючись соціальними пільгами, школами, шляхами, транспортом, зв'язком, медичними послугами, іншими ланками інфраструктури, частина якої фінансована з державного бюджету. З іншого боку, якщо держава має чіткий механізм регуляції імміграційних процесів, іммігранти можуть зробити цю державу ще багатшою. Наприклад, у 1996 р. близько 11 млн. іммігрантів, які працювали на той час у США, заробляли на рік близько 240 млрд. дол., сплачуючи при цьому 90 млрд. податків, і лише на 5 млрд. дол. одержували соціальних виплат.

На той час Україна опинилась у центрі нелегальних міграційних потоків, у ролі своєїрідної буферної зони між західноєвропейськими державами і країнами третього світу. Невипадково за кордоном, особливо у країнах Азії та Близького Сходу, відверто поширювалася інформація про відсутність в Україні відповідного законодавства та міграційної

служби, про традиційно толерантне ставлення до іноземців, про фактично прозорий кордон, що створює умови для нелегального перебування і дає можливість без особливих проблем пересуватися нашою територією. За деякими експертними оцінками, транзитних нелегалів, які тоді осіли на нашій території, налічувалося 270 тис. При такій кількості Україна з повним правом могла б увійти в історію Європи як країна нелегальних іммігрантів. Цей потік не міг обійти Закарпаття, яке стало однією з кінцевих ланок, свого роду вигідним плацдармом для проникнення в економічно розвинені західні країни. Лише у 1995р. на Закарпатській ділянці державного кордону затримано близько тисячі осіб цієї категорії — вихідців з країн Південно-Східної Азії, Африки, Близького та Середнього Сходу — всього представників 28 держав. А скільки пройшли кордон і не були затримані?! 75 відсотків затриманих — представники тих країн, де активно діяли міжнародні наркомафіозні і терористичні організації, які використовували канали переправи нелегальних мігрантів для завезення і транзитного переміщення наркотиків і засобів вчинення диверсії, вивезення бойовиків, утворення опорних баз за усім маршрутом спрямування. Організаторами нелегальної міграції, яка, до речі, за прибутками на той час посідала 2-е місце в кримінальному бізнесі і постійно вдосконалювала форми і методи підготовки до здійснення акцій з незаконного перетину кордонів, для чого ними підбиралися посібники із мешканців області та іноземців, які постійно перебували в Закарпатті, робилися спроби підкупу посадових осіб із числа військовослужбовців прикордонних військ України. Для незаконного перетину кордону відтоді і понині використовується великогабаритний транспорт із спеціально обладнаними сховищами, підроблені або фіктивні документи і звичайний прорив державного кордону. Відтоді наша держава опинилася практично один на один з цією проблемою. Україна несе на собі

основний тягар матеріальних і моральних витрат, захищаючи західноєвропейські країни від напливу нелегальних мігрантів і всього того, що вони несуть із собою. Допомогати ж нам у цьому вони не поспішали. Проблема боротьби з нелегальною міграцією пов'язана не тільки з постійною потребою їх пошуку і затримання, але з їхнім утриманням, харчуванням, веденням слідства, встановленням у багатьох випадках особи «нелегала» та його громадянської приналежності, депортацією. Тільки пошуки перекладачів відповідної кваліфікації та витрати на їх послуги обходяться прикордонній службі в чималі кошти. Треба також було чітко розмежувати функції прикордонників та правоохоронних органів, створивши для роботи з цією категорією іноземців спеціальні підрозділи, щось на зразок міграційної поліції, яка функціонує у багатьох країнах, обладнати поблизу держкордону фільтраційний пункт для утримання «нелегалів» та багато іншого, не порушуючи при цьому права людини, дотримуючись норм і стандартів Ради Європи. Звичайно, щоб навести порядок у цій справі, потрібен був державний підхід, бо тільки зусиллями регіональних органів проблему не вирішити. Кабінет Міністрів України у січні 1996 р. затвердив Програму боротьби з нелегальною міграцією на 1996-1997 роки, якою було передбачено низку важливих організаційно-практичних та нормативно-правових заходів, проте ця програма, як і багато інших, зависла в повітрі через хронічну нестачу коштів у державному бюджеті. Міграційні процеси, як бачимо, були і є надзвичайно складними та вельми специфічними для прикордонного регіону, а власних державних законів, що в тій чи іншій мірі їх мали врегулювати, було прийнято три: «Про громадянство», «Про правовий статус іноземців» та «Про біженців». Цей пакет охоплював лише частину проблем, що виникали у сфері міграційних процесів, і в ньому не вистачало головного закону — «Про імміграцію», який був схвалений аж у 1997 р.

Серед цих законів окремим рядком виділимо Закон «Про біженців», оскільки його реалізація безпосередньо була покладена на органи міграційної служби, тобто на відділ міграції, який за нашою ініціативою був створений як підрозділ управління у справах національностей, міграції та конфесій Закарпатської обласної державної адміністрації у серпні 1994р. у кількості 2 штатних одиниць. Оскільки Закон «Про біженців», схвалений Верховною Радою України ще у грудні 1993 р., не був законом прямої дії, а передбачав розробку відповідного механізму, тобто прийняття цілого пакету нормативних актів, його практична реалізація розпочалася тільки у лютому 1994 р., і далеко не в повному обсязі. Перш ніж пояснити цю обставину, треба з'ясувати питання про те, хто міг набути в Україні статус біженця. Згідно із статтею 1 цього закону, під біженцем розуміється іноземець, який внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, національності, ставлення до релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань змушений залишити територію держави, громадянином якої він є, і не може або не бажає користуватися захистом цієї держави внаслідок зазначених побоювань. Статус біженця надавався на 3 місяці і передбачав можливість продовження цього терміну. Для реалізації цього закону урядом України було прийнято рішення про облаштування пунктів тимчасового розміщення біженців, хоча жоден з них ще не функціонував, визначено регіони розселення біженців. Було затверджено положення про посвідчення біженця та про порядок оформлення надання статусу біженця. Керівництво тодішньої обласної державної адміністрації відстояло позицію в Кабінеті Міністрів України про недоцільність створення в Закарпатті пунктів тимчасового розміщення біженців та іноземців, що претендують на цей статус, а тим більше їх розселення. Ми активно співпрацювали з управлінням Верховного комісара ООН у справах

біженців, яке тоді ж відкрило своє представництво у Києві, хоча це співробітництво обмежувалося лише наданням певних консультацій, методичної допомоги і навчанням кадрів. Річ у тім, що Україна через економічні труднощі на той час не приєдналася до Конвенції ООН 1951р. з прав біженців. Проте вступ України до Ради Європи, а також наступні євроінтеграційні наміри вимагали цивілізованого вирішення проблеми біженців та шукачів притулку, звідки б вони не прибули — Абхазії, Чечні, Таджикистану, Афганістану чи Ємену.

Тема біженців у нашій державі в умовах війни надзвичайно ускладнилася, викликає у сотень тисяч біженців — уже наших громадян — трагічні емоції, страх, неймовірні ризики. Проблема потребує всебічного аналізу, глибокого вивчення, обговорення, фундаментальних досліджень та наукових рекомендацій. Анексія Криму та окупація РФ Донбасу призвели до численних вимушених переміщень населення, особливо активних у перші роки конфлікту. Від 2017 р. процеси переселення з невідконтрольних урядові України територій дещо стабілізувалися, а кількість ВПО становила близько 1,5 млн осіб. з невеликими коливаннями. Станом на жовтень 2019 р. на обліку в органах соціального захисту перебували 1,4 млн ВПО. Більшість із них розміщені в Донецькій (до півмільйона) та Луганській (до 300 тис.) областях і м. Києві та Київській області (до 200 тис. разом). Численними є ВПО також у Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій областях.

Нову хвилю міграційних потоків принесла масштабна війна коаліції РФ-РБ проти України з 24 лютого 2022 року, зокрема і в Закарпатську область. Тут перебувало понад півмільйона біженців, більша частина із них перемістилася до країн ЄС, частина повернулися до своїх областей, однак значна кількість перебувають у краї. Їх ще відносять до категорії тимчасових переселенців, оскільки вони не шукають притулку за межами України.

Більша частина з них, за даними соціологічних опитувань, планують після відновлення можливостей повернутися додому. Цю проблему щодо головних цінностей українців за матеріалами досліджень висвітлено в наступному підрозділі.

4.4. Дослідження проблеми «Ціннісні орієнтири учасників літньої школи Транскарпатського центру Жана Моне УжНУ» в контексті міграції

Результати пілотного соціологічного дослідження, проведеного серед учасників літньої школи з вивчення курсу «Імміграція і транснаціоналізм: досвід ЄС», що відбулася в рамках реалізації наукового проекту «Транскарпатський центр Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку Ужгородського національного університету», оприлюднено в науковій періодиці. Головна ідея дослідження полягала в тому, щоб вивчити ціннісні орієнтири учасників зазначеної школи, з'ясувати рівень засвоєння ними отриманих знань, а також ставлення до окремих принципових проблем: вступу України до НАТО і ЄС, щодо співжиття із громадянами європейських країн та мігрантів, а також стосовно запровадження у навчально-освітній процес УжНУ названого навчального курсу. Інтеграція України у світовий економічний та культурний процес на основі глобальних практик та проблеми, які виникли в ході її реалізації, пов'язані зокрема з поширенням на теренах держави явищ культурної уніфікації, поступовою втратою засадничих цінностей і традицій, поширенням популізму, корупції. Все це потребує глибокого теоретичного осмислення, фундаментального дослідження, найперше в регіональному аспекті.

Так, європейський досвід поставив під сумнів перспективи асиміляції різних етнічних та соціальних груп в єди-

ну гомогенну спільноту, практики мультикультуралізму щодо цивілізованого, безконфліктного співіснування різних соціокультурних груп (етнічних меншин, іммігрантів, біженців, феміністок, інших спільнот тощо) в єдиній державі, позитивний вплив культурної багатоманітності на людське буття. Міграційна криза в ЄС та атомізація суспільства спричинили потребу консолідації навколо загальнонаціональних цінностей шляхом піднесення ідентичності груп до ідентичності державної та загальнонаціональної. Ця потреба співзвучна викликам глобалізації як визначальному наднаціональному процесу сучасності, який ініціює ослаблення соціальних, корпоративних та політичних форм групової ідентичності, призвів до нових викликів у сучасному суспільстві, розмивання цінностей і традицій, конфлікту ідентичностей та генофондів «нових» та «старих» спільнот, загроз нацбезпеки, особливо в Україні, гострій конкуренції на її теренах панросійської імперської та проєвропейської української ідентичностей, російсько-української війни і, як наслідку, — часткової втрати цілісності держави.

Курс інтеграції України у світовий економічний і культурний процес на основі глобальних практик не завжди сприяє збереженню та розвитку української національної ідентичності та стабільності суспільства. Брак ефективних організаційно-правових та адміністративних механізмів, а також належної державної фінансової, інформаційної підтримки національної культури призвів до поширення на її теренах явищ культурної уніфікації, поступової втрати зв'язку духовних підвалин суспільного життя з національно-культурними архетипами, цінностями і традиціями. Це ж стосується інституціональної та світоглядної протидії поширенню популістських практик як простого способу вирішення складних проблем суспільного розвитку. Однак найбільшим викликом для національного будівництва в Україні є проєкт насадження російської ідентичнос-

ті на теренах України, який має довгу історію. Небезпека конкуренції цих різних світосприйнять на одній території полягає у тому, що проросійська ідентичність здатна замінити українську, бо механізми її конструювання формують ілюзію «нерозрізнення» («какаяразница») цих ідентичностей через спільний багатовіковий спосіб буття, спільні життєві практики у побуті, освіті, охороні здоров'я, кар'єрному зростанні, віруваннях тощо. Іншими словами, існують реальні загрози щодо втрачання засадничих цінностей і традицій, розмивання української ідентичності як із Заходу, так і Сходу, а за цим — виникнення регіональних конфліктів, їх переростання у загальнонаціональний. При цілеспрямованій стратегії формування української національної ідентичності Україна як новітній незавершений цивілізаційний проект має всі перспективи уникнути як цієї загрози, так і пасток «плавильного казана» та мультикультуралізму, оскільки такі практики глобалізації не набули на її теренах широкого втілення. Можливе цивілізаційне майбутнє України — побудова громадянської, політичної нації, де етнічна, особистісна та групова самоідентифікація громадян буде надійно захищена недоторканістю прав і свобод людини та громадянина. Проте така цивілізаційна перспектива потребує детального теоретичного осмислення, фундаментального дослідження і опосередкування як задач, чинників та механізмів її досягнення, так і викликів, які виникатимуть на цьому шляху, зокрема у регіональному вимірі. Започаткувати такий науковий процес і покликане це пілотне дослідження.

Методологія, методика та інструментарій дослідження

Соціологічне дослідження проведено серед учасників літньої онлайн-школи з навчального курсу «Імміграція і транснаціоналізм: досвід ЄС», яка відбулася в рамках ре-

лізації наукового проекту «Транскарпатський центр Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку Ужгородського національного університету» 23-25 червня 2021 р. Учасники зазначеної літньої школи є цільовою аудиторією названого навчального курсу. У кожного дослідника-викладача, задіяного в проекті, формується власна цільова аудиторія, серед якої проводяться і до 2023 року проводитимуться пошукові дослідження за визначеною метою і за відповідним дослідницьким методом.

Метою соціологічного дослідження були науково-вимірювальні дії за методом пілотного соціологічного дослідження, за результатами яких вивчалися ціннісні орієнтири учасників літньої онлайн-школи. За мету ставилося також з'ясувати рівень засвоєння ними отриманих на заняттях знань, а також ставлення слухачів щодо окремих принципових проблем: вступу України до НАТО і ЄС, до співжиття із громадянами європейських країн та до мігрантів, а також до запровадження у навчально-освітній процес УжНУ зазначеного навчального курсу.

Актуальність проблематики не викликає сумніву, оскільки зазначені проблеми виступають головними чинниками впливу міграції та демографії на виклики та загрози національній безпеці, самостійності і незалежності України. Особливо актуальним є дослідження цих проблем у регіональному вимірі, і проводиться воно в регіоні за таким методологічним підходом вперше.

Вибірка випадкова — це учасники цільової аудиторії літньої онлайн-школи з навчального курсу «Імміграція і транснаціоналізм: досвід ЄС» — понад 50 слухачів, серед яких виявилось найбільше зацікавлених відповісти на поставлені запитання анкети. Анкета складалася із вступу, 4-х блоків — 14-ти проблемних закритих і напівзакритих та одне відкрите запитання, і особистих даних (соцдемблок). Географія досить широка: у масиві опитаних — представни-

ки майже всіх регіонів Закарпаття та сусідніх областей, що є цілком достатнім для обраного методу пілотного соціологічного дослідження, здійснення науково-розвідувального та порівняльного аналізу із тими дослідженнями, які проводилися в Україні та за кордоном щодо ціннісних орієнтацій населення, ставлення до мігрантів, котрі були доступні автору.

Довідково: мета курсу — підвищення професійного рівня слухачів літньої школи в ході ознайомчого вивчення тематики імміграції і транснаціоналізму, зокрема через призму напрацьованого досвіду окремих країн Євросоюзу та Європи в цілому. Лекторами та доповідачами школи стали провідні професори УжНУ, інших вітчизняних і зарубіжних університетів, вчені, що спеціалізуються в галузі міграції і транснаціоналізму, керівники і менеджери обласних державних структур і приватних компаній, а слухачами — студенти, магістранти, докторанти та аспіранти УжНУ і інших вітчизняних і зарубіжних вишів. Форми роботи літньої школи: інтерактивні онлайн-лекції, навчальні семінари та тренінги, майстер-класи і дослідження. Школи ТЦЖМ УжНУ проводитимуться один раз на рік, зазвичай влітку, протягом 3-5 днів до 2023 року включно. 15-17 червня 2022 р. проведено другий цикл занять у літній школі названого курсу та проведено фундаментальне соціологічне дослідження спільно зі словацькими партнерами, результати якого опубліковано у науковому журналі.

Проблемність і дослідженість тем ціннісно-культурних орієнтацій населення, ставлення до мігрантів на Закарпатті та в Україні серед інших є гостроактуальною, а тому увага дослідників до них є вельми помітною, особливо в останні три роки, коли ця проблематика надзвичайно загострилася до рівня викликів і загроз національній безпеці держави. Стосовно явища імміграції, то серед україн-

ських науковців посилилася зацікавленість насамперед щодо проблематики його дослідження. Зокрема науковці Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД) опублікували збірник тез і матеріалів, підготовлений за підсумками науково-практичної конференції «Проблеми реалізації державної міграційної політики України» [12]. Заслуговують на особливу увагу праці таких науковців НІСД, як: О.А. Малиновська [13] і Л.А. Жураківська [14], Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАНУ: Е.М. Лібанова [15], О.В. Позняк [16] і Т.О. Гнатюк [17], дослідниці у сфері міграції із Аналітичного центру CEDOS: А.В. Фітисова [18]. Важливими при дослідженні є Указ Президента України від 20 липня 2007 р. № 657 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007 року «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності», розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017р. № 482-р. «Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року» [19], а також низка науково-аналітичних інтерв'ю Елли Лібанової з приводу проблем трудової міграції і демографії [20], Романа Гурського [21] та інших. Дослідження з тематики міграційних настроїв і мотивацій, а також ціннісно-культурних орієнтацій населення системно проводить генеральний директор КМІС, професор Володимир Паніотто [22], дослідники Олексій Толкачов [23], Ярослав Жаренов [23], Павло Кравчук та Катерина Кульчицька [24]. Особливо виділяються проведені дослідження наукових співробітників Інституту соціології НАН України Ірини Бекешкіної [25], Сергія Дембіцького [26], Євгена Головахи [27] та ін. Поряд із названими вище (офіційними документами) логічно вписуються до цієї проблематики аналітичні документи, як «Щодо удосконалення порядку працевлаштування іноземців в Україні» [28], створення Експертної ради з питань міграційної політики

Національного інституту стратегічних досліджень та матеріали її VII засідання, присвячене обговоренню проекту Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо правового забезпечення наявності іноземного громадянства (підданства) у громадян України” № 4640 [29], аналіз кримінальних правопорушень, які скоїли в Україні іноземці [30] та інші.

Більше того, у практиці науково-освітніх установ майже відсутніми були дослідження й обговорення таких проблем, як протидія проявам тероризму, сепаратизму, екстремізму та нелегальній міграції в сучасних умовах [31] та ксенофобії [32] і до них дотичних, оскільки такого масштабу міграційної кризи, яка розпочалася у 2015 р. і яка б так потужно вплинула на політику Європейського Союзу в цілому та на ситуацію в його окремих державах, в історії не було. А нині вже є нові загрози її повторення на тлі подій в Афганістані, Білорусі та інших регіонах і країнах. Наслідки кризи відчутні повсюдно, як у країнах західноєвропейського “ядра” [33, 34], так і в прикордонних країнах Східної Європи — сусідах України, що негативно позначилося на культурно-ціннісних орієнтаціях населення усієї Європи [35].

Слід назвати і дослідження такої проблеми, до якої раніше науковці лише теоретично підступалися або не вивчали її зовсім, — це геномні дослідження. Тут виділяється робота науковців УжНУ та їх партнерів, яка набуває щораз більшого резонансу, а з огляду на нашу проблематику вона особливо актуалізується в контексті дослідження проблеми імміграції і транснаціоналізму, потребує окремого підходу до здійснення порівняльного аналізу міграційної тематики з результатами названого вище геномного дослідження [36]. Активно розвивають тему генетичного походження предків казахстанські дослідники, зокрема в гуманітарній, найперше в історичній і політолого-соціологічній областях [37].

Зміст дослідження та соціологічний аналіз його результатів

Перший блок дослідження присвячений оцінкам респондентами власного ставлення (Скажіть, будь ласка, наскільки важливо для Вас те, що я зараз назву?) до важливих життєвих цінностей, складений із семи запитань.

Таблиця 1 (%)

Запитання	Дуже важливо	Скоріше важливо	Скоріше не важливо	Зовсім не важливо
Наскільки важливі для Вас друзі, знайомі?	50	50	0	0
Наскільки важливий для Вас вільний час?	70	30	0	0
Наскільки важлива для Вас політика?	23,3	60	16,7	0
Наскільки важлива для Вас робота?	60	36,7	3,3	0
Наскільки важлива для Вас релігія?	16,7	46,7	23,3	13,3

Як видно із таблиці 1, респонденти віддали перевагу вільному часу, роботі та друзям, які розділили 1-3 місця серед своєрідного рейтингу юнацького романтизму, адже більшість опитаних — молоді люди, студенти. Тому максималістське цінування вільного часу та друзів досить виразно протирічить цінностям роботи, хоча розуміння у наші часи значення для людини можливостей працювати і цін-

ність отримати роботу є ознакою того, що опитані молоді люди реально пробують розставити акценти між своїми бажаннями і реальними потребами у житті. Для порівняння: в цілому в Україні, наприклад, політикою цікавляться 12%, а серед наших респондентів — 83,3%.

Окремо ми виділили у цьому блоці останнє запитання як важливий індекс самопочуття: «Наскільки Ви задоволені своїм життям у цілому»? 73,3% опитаних ним задоволені; 13,3% — ні те, ні інше, а 10% — не змогли дати однозначну відповідь, і 3,7% в цілому життям не задоволені.

За іншою методикою глобального дослідження — Індексом якості життя серед країн світу, яке проводилося за сукупністю факторів, зокрема: купівельна спроможність населення, рівень забруднення довкілля, співвідношення цін на житло і доходу, вартість життя, рівень безпеки, якість охорони здоров'я, час у дорозі на роботу і клімат, то Україна за підсумками 2020 року опинилася на 65 місці із 80 країн (у 2013 році — 57) в **рейтингу якості життя**. Нас випередили Індія, Панама, Ліван та Колумбія. Ще виразніше відставання України в іншому світовому рейтингу — в рейтингу щастя: у 2013 році — 87 місце, у 2018 — 138 (після Судану і перед Того), і в останні три роки дещо поліпшилося: у 2021 році 110 із 156 досліджуваних країн. У регіональному зрізі цю тему варто би досліджувати окремо та порівняти із загальнонаціональними показниками. Прогнозно висновки будуть різнитися суттєво.

Принципове питання другого блоку було таке: «**Чи хотіли би Ви жити по сусідству з іммігрантами**»? «Так» відповіли 40% опитаних; «Не знаю» — 43,3% і 16,7% відповіли категорично «Ні!». А ось ці показники також значно відрізнятимуться від загальнонаціональних, ймовірно більше за попередні.

На запитання «**Чи згодні Ви з твердженням, що коли робочих місць не вистачає, потрібно віддавати перевагу громадянам України перед іммігрантами**»? отримали такі від-

повіді: «Повністю погоджуюсь» — 20%; «Погоджуюсь» — 40%; «Як погоджуюсь, так і не погоджуюсь» — 40%; «Не погоджуюсь» — 0. Названа проблема є глобальною і потребує окремого теоретичного осмислення і фундаментального дослідження.

Таблиця 2 (%)

Запитання	Добре	Погано	Не добре і не погано	Важко відповісти
Як би Ви оцінили вплив іммігрантів на розвиток країни?	16,7	10,0	33,3	40,0
В УжНУ навчаються іноземні студенти. Як Ви до них ставитеся?	73,3	0	20,0	6,7
А як, на Вашу думку, до них ставляться мешканці міста?	16,7	13,3	3,33	3,67

Молоді люди та інші учасники літньої школи, які брали участь у проведеному дослідженні, прослухали його результати вперше і схвально поставилися до можливості вивчати цю складну проблематику й надалі. Так, на запитання **«Якщо би Ви мали можливість поглибити свої знання у цьому напрямі, то як би Ви поставилися до запровадження в навчально-освітній процес на Вашій кафедрі курсу «Іміграція і транснаціоналізм»?**» відповіли **«Так» — 76,7%**, 3,3% заперечили, а решта — не визначилися.

І ще було кілька надважливих складових щодо політико-культурної орієнтації опитаних. На запитання **«Як Ви вважаєте, Україні потрібно вступати до ЄС?»** відповіли **«Так» 80%**, **«Ні» — 3,6%**, **«Не знаю» — 3,3%**, а решта має інші думки, зокрема: **«Так»**, але на умовах примату національ-

них інтересів, як цього домагаються наші сусіди (Польща, Угорщина), «Так», але для цього потрібно владі займатися не популізмом, а здійснювати реформи і сформуванню привабливий імідж нашої країни для вкладання іноземних інвестицій у розвиток національної економіки.

На останнє запитання «**Як Ви ставитеся до підписаної Угоди про асоціацію України з ЄС?**» отримали такі відповіді: «Добре» — 83,3%; «Погано» — 3,7%; «Не добре і не погано» — 10%, а решта мала власну думку, зокрема «Добре, бо це наш цивілізаційний вибір і виклик часу» — 3% респондентів.

Висновки і рекомендації щодо проведеного соцдослідження

1. Високий щабель ціннісних стандартів опитаних щодо принципів духовних, політичних, культурних орієнтирів, самопочуття, задоволеності життям, позитивного ставлення до мігрантів, сусідів, інтеграції країни до ЄС, а також виразно високі життєві стандарти свідчать про високі мотивації та позитивні настрої молодих людей, які треба не лише зберегти, але й розвивати на основі навчально-освітнього і виховного процесу, у тому числі за допомоги вивчення і засвоєння цінностей, норм співжиття і досвіду народів Європи в ході реалізації проекту ТЦЖМ УжНУ.

2. Позитивне загалом ставлення у респондентів і до мігрантів, особливо іноземних студентів, проте суперечливіми є їх думки і позиції щодо впливу мігрантів на розвиток країни, надання їм робочих місць, також проблематичним (прогнозно) є ставлення мешканців міст і сіл до приїжджених. В УжНУ цю проблему можна б вирішувати шляхом формування, наприклад, цільової аудиторії, тобто вивчення учасниками літніх шкіл і студентами УжНУ навчальних курсів типу «Імміграція і транснаціоналізм» та інших, а головне — просвітницької роботи серед населення. Ця тема поки що не досліджена в регіоні.

3. Позитивно зорієнтовані учасники опитування і щодо вступу України до ЄС та підписаної Угоди про асоціацію України з ЄС.

4. Концепція літньої школи з вивчення курсу «Імміграція і транснаціоналізм», яка була частково викладена і схвалена Європейською Комісією у проекті «Транскарпатський центр Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку», себе виправдала і запроваджена у навчально-освітню програму кафедри міжнародних студій і суспільних комунікацій УжНУ, а також готується до видання науково-методичний посібник під назвою «Імміграція і транснаціоналізм», у т.ч. за матеріалами двох літніх шкіл.

5. У постмодерному світі внаслідок розгортання глобалізаційних процесів, популізму, корупції в духовно-культурній сфері, міграційної кризи проблеми і невизначені перспективи, загрози і виклики, які постають перед Україною, потребують комплексного вжиття заходів у духовній, науково-освітній, гуманітарній, інформаційній, економічній і міжнародній сферах.

Існування і розвиток держави як багатонаціонального, демократичного, правового суспільства та забезпечення її національної безпеки і територіальної цілісності можливі лише за умови збереження міжнаціонального миру, регіональних порозумінь і досягнення суспільної злагоди, а цінності і традиції, їх збереження і розвиток, належне ставлення до них громадян — принципові засади розбудови національної держави.

Отже, війна ускладнила до вищого щабеля та загострила до неможливого усі найважливі соціально-економічні, духовно-культурні та психологічні проблеми українського соціуму, в тому числі радикально змінила ставлення до глобальних, ключових, консолідованих та найчутливіших соціальних

цінностей, радикально піднесла і зміцнила суспільну свідомість, тенденцію до євроінтеграції та вступу до НАТО. Війна консолідувала суспільство, значно пришвидшила створення української політичної нації, зменшила регіональні й етнополітичні відмінності в Україні, а деякі загострила, зокрема на регіональному рівні, насамперед у соціально-економічній та духовно-культурній областях: повсюдно зросли ціни майже на усі продовольчі товари, паливно-мастильні матеріали, транспортні та інші послуги. Більше того, попри те, що громадяни західних країн прагнуть надати реальну гуманітарну допомогу нашим вимушеним мігрантам, їм доведеться провести величезну роботу з культурної інтеграції мільйонів наших мігрантів, яка надзвичайно ускладнилася безпрецедентним масштабом виїзду до них наших громадян. Прогнозною мовою йтиме не стільки про конфліктогенність між українцями та корінними народами Європи, адже українці ментально найближчі за будь-яку національну групу до європейців і захищають їх по суті від варварів. А тими, які влилися в західний соціум в останні кризові міграційні хвилі, зокрема з росіянами, ця конфліктність позначатиметься на настроях громадян прикордонних областей, зокрема Закарпаття. Про це аргументовано писали відомі соціологи.

Проте маємо зазначити й нашу позицію, яка не відрізняється з ключових питань від висновків цитованих у роботі науковців. Є необхідність коректно доповнити їхні висновки в тих положеннях, які стосуються регіональних та етнополітичних відмінностей в Україні, найперше особливостей Закарпаття. Попри все позитивне, що відбулося у підвищенні суспільної свідомості краян та підтримці центральної влади і ЗСУ, масштабному волонтерському русі, активізації гуманітарної допомоги переселенцям, слід звернути увагу, що в політичному ландшафті краю помітних змін майже не відбувається; в етнічному — доцільно вивчити ситуацію в давно недосліджуваній угорськомовній спільноті; в релі-

гійному — вивчити настрої у середовищі релігійних громад, особливо РПЦ МП, а також переселенців і виробити рекомендації органам влади та суспільним інститутам, які впливатимуть із цих досліджень.

1. Петро Токар. Управління міграційним процесом в Україні: соціолого-політологічний аналіз. / Міжн. наук. вісник.: Зб. наук. праць за матеріалами Міжн. н-практичної онлайн-конференції «Міграційна політика України в умовах глобалізації: досвід управління та ризики сьогодення» та міжн. наук. семінару на тему «Європейська дипломатія в умовах еволюції інституціональної системи ЄС» (м. Ужгород, 24.03-15.04.2020 р.). Спецвипуск 1 (21) / Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2020. С. 68-81.
2. Національний склад населення України та його мовні ознаки: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / Державний комітет статистики України. К., 2003.
3. Комплексне демографічне дослідження в Україні/ за ред. Е.Лібанової. К.: Український центр соціальних реформ, 2005. С.144.
3. Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Спеціальна допов. Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. К.: Інтертехнологія, 2003.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007р. «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності»: Указ Президента України від 20 липня 2007 р. № 657 [Електронний ресурс]. URL:
5. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-07>. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг. К.: Ін-т соціології НАНУ, 2010.
6. Безвізовий діалог між Україною та ЄС. План дій з лібералізації візового режиму. [Електронний ресурс].URL: http://www.kmu.gov.ua/document/244813925/План%20д_й%20щодо%20л_берал_зац_%20_С%20в_зового%20режиму%20для%20Укра_ни.pdf.
7. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип.6 (20). К., 2019. С. 505.
8. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2018.

9. Чи потрібні у Польщі українські робочі руки? [Електронний ресурс]. URL: <https://amrpa.org/novyny/chi-potribni-u-polshhi-ukrainski-robotoch/>.
10. Міграція як чинник розвитку в Україні: Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні. К.:МОН, Представництво в Україні, 2016. С.31.
11. Проблеми реалізації Стратегії державної міграційної політики України: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 груд. 2019 р.) / упоряд. О. А. Малиновська. — Київ: НІСД, 2019. — 108 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/problemi-realizacii-strategii-derzhavnoi-migraciynoi-politiki-ukraini.pdf>.
12. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. — К.: НІСД, 2018. — 472 с.
13. Жураківська Л. А. Міжнародний досвід залучення іноземних студентів на ринок праці та доцільність його використання в Україні // Проблеми реалізації Стратегії державної міграційної політики України: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 груд. 2019 р.) / упоряд. О. А. Малиновська. Київ: НІСД, 2019. — С. 68-73.
14. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. Демографія та соціальна економіка. 2018. № 2(33). С. 11–26.
15. Позняк О. В. Проблеми реалізації імміграційної політики України // Проблеми реалізації Стратегії державної міграційної політики України: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 груд. 2019 р.) / упоряд. О. А. Малиновська. — Київ: НІСД, 2019. С. 63-68.
16. Гнатюк Т. Стратегія державної міграційної політики України: у фокусі — трудові мігранти // Там само С. 15-21.
17. Фітісова А.В. Роль міграційної статистики для реалізації стратегії державної міграційної політики України // Там само. С. 57-62.
18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007 року «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності»: Указ Президента України від 20 липня 2007 р. № 657. та Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017р. № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>.
19. «Дуже серйозна пастка». Демограф Лібанова виступила проти преференцій заробітчанами. 20 липня, 2021. URL:

- https://biz.nv.ua/ukr/economics/libanova-vistupila-rizko-proti-nadannya-preferencyi-zarobitchanam-novini-ukrajini-50172506.html?utm_content=set_lang&fbclid=IwAR1H8WRAiQmGhRzZcrrRHhSbt2DYUhcA2ZucTCLiFJJMc6X-CgOPQfskGw (Дата звернення: 04.08.2021). «Україна не буде пустелею, питання в тому — хто житиме на цій землі, — демографка Елла Лібанова. А також «Мільйони заробітчан залишають Україну, але на їх місце прийдуть інші етноси. URL: <https://telegraf.com.ua/ukr/ukraina/obshhestvo/5653955-milyoni-zarobitchan-zalishayut-ukrayinu-ale-na-yih-mistse-priyidut-inshi-etnosi-demografka.html>». (Дата звернення: 04.08.2021).
20. Роман Гурський. Еміграція з України в 2015-2017 рр.: основні напрямки за даними національного відомства статистики України. URL: <https://www.facebook.com/history.diaspora/photos/a.516538005518814/1007059126466697/?type=3> та «Ліви» і «праві»: «добро» проти «зла»? Українці — це титульна нація, тому будь-які мігранти мають пристосуватись до культурних цінностей, які ми маємо в Україні». (Дата звернення: 17.02.2021).
21. Геополітичні орієнтації жителів України: червень 2021р. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1054&page=1&fbclid=IwAR3UDwPNNRb33XRXT5goiktRce-ofTeaFrpZzST2UdC488aUqUg1gGlslo> — КМІС: «Українці стали щасливішими. Наші позиції у тематичному міжнародному рейтингу за 2021 рік відчутно перевищили показники 2020 і 2019-го. Невже ми зрозуміли головне і почали цінувати, що маємо?». URL: https://www.slovoidilo.ua/2021/08/06/infografika/suspilstvo/yak-zminyuvalosya-misce-ukrayiny-svitovomu-rejtynhshhastya?fbclid=IwAR2bYFbjRQDmk4G58RMMaB-aFcj1oYptuGRAdc44ouwmpT_e6AFxL8QKjU_aem_AcQ83U2b4Dn37nyLkPzqBomg1gU1do8mWT9Lzyu7nHf1TqTUoNPsYptxh29ujBNWwxYz6HISSLySVSh_2oZdfrR3CnxoTDsv5Agj07WOOlZCGXImD8olMldzPZRzxewRjG8, «Суспільно-політичні настрої населення України (24.07-1.08.21). URL: http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1055&page=1&fbclid=IwAR3L_Hbw2kf371wd9JHNt1PfdimEoaSNMdObbgmFYncLQCa0hsStelwC1M. (Дата звернення: 07.07.2021).
22. «Подробнее о будущем» — в книзі Олексія Толкачова «Заветная Украина». URL: https://ridero.ru/books/zavetnaya_ukr... — (Дата звернення: 04.08.2021). Три проблеми, від вирішення яких залежить наше майбутнє. URL: <https://telegraf.com.ua/ukr/ukraina/politika/5626156-kinets-ukrayini-tri-problemi-vid-virishennya-yakih-zalezhit-nashe-maybutnye.html?fbclid=IwAR1>

- TL6i4js3tyOTYxdRvkek7p9mGPxKICRt4Hb4FPvZeFEpFLldNTXV1N5E. Ярослав Жаренов (Дата звернення: 04.08.2021).
23. Як українці порушують міграційне законодавство ЄС, але не реґинають палку. Павло Кравчук, Катерина Кульчицька. URL: https://m.dt.ua/international/yevropeyska-spokusa-347437_.html, а також Павло Кравчук. Що має зробити Україна, аби зберегти людський потенціал і захистити заробітчан у вразливій ситуації. (Дата звернення: 04.08.2021). <https://zn.ua/ukr/international/teatr-mihratsijnoji-politiki.html>. (Дата звернення: 04.08.2021)
 24. Ирина Бекешкина. Пока мы живы, ничего не решено окончательно. URL: https://zn.ua/interview/irina-bekeshkina-poka-my-zhivy-nichego-ne-resheno-okonchatelno312567_.html?fbclid=IwAR10LT1pwCGp81KKtz1EVfKEd9rcMhndf6jYQPgrfMlmlJACac3dSKhryHo#.XnXwG4EYQvs.facebook. (Дата звернення: 26.03.2019).
 25. Міжособистісна політико-психологічна напруженість населення України. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=935&page=1>. (Дата звернення: 05.08.2021).
 26. Євген Головаха. Українці вперше усвідомили, що дружба з Росією — це шлях до приниження. URL: https://lb.ua/society/2018/12/13/414770_evgeniy_golovaha_ukraintsi_vpervie.html?fbclid=IwAR3RNQE1aWdWdtXX7m0OfAvMo3lkWZExpTkLGGy5S1PPK41PnPn-IUwOFQ. (Дата звернення: 13.12.2018), а також https://censor.net/ru/resonance/3284246/v_ukran_z_svobodoyu_menshe_problem_nj_z_vdpovdlnstyu_svobodu_mitak_chi_nakshe_sob_zabezpechili_vgen?fbclid=IwAR078Zff5QGxqN3QgcUg2bGM61CwjIasTtHOC5piwWKwkL8EcZORBHbFSxU.
 27. Щодо удосконалення порядку працевлаштування іноземців в Україні. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/schodo-udoskonalennya-poryadku-pracevlashtuvannya-inozemciv-v>. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/schodo-udoskonalennya-poryadku-pracevlashtuvannya-inozemciv-v>, 14.04.2020. (Дата звернення: 15.06.2021).
 28. VII засідання Експертної ради з питань міграційної політики Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/novini-nisd/vii-zasidannya-ekspertnoi-radi-z-pitan-migracijnoi-politiki-nacionalnogo-institutu?fbclid=IwAR1ZIBPhPbWyGRK62jYuwSW4-Eeuh9COYNP4R9cN3aXkUAWMS1dx4-UOinpE> (Дата звернення: 21.04.2021).
 29. Скільки кримінальних правопорушень скоїли в Україні іноземці. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/06/17/infografika/suspilstvo/skilky-kryminalnyx-pravoporushen-skoyily-ukrayini-in>

- ozemczif?fbclid=IwAR150rdQ8a6zz3J_EMDcLE3PkSxy5RLXbw7W
P7iof5w3vZgHkzkBYNtZW0Q_aem_AfbvPNNpJ2NLM20bFb4FMiJ
CDOYf7KAQ3gFQ0QD66TOGb_i4bSsketEZCyr5F0NsH16-KFcPzykt
HazTwZiGosZN9apdjfN_99IEJZ70-T2qj2_MCSGjzbHImFmII4al6g.
(Дата звернення: 17.06.2021).
30. Протидія проявам тероризму, сепаратизму, екстремізму та нелегальній міграції в сучасних умовах: стан, проблеми та перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 жовт. 2016 р.). — Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т., 2016. — 356 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/20161103.pdf>. (Дата звернення: 17.06.2021).
 31. Мечты о Европе: беженцы и ксенофобия в России и Украине. URL: <https://www.opendemocracy.net/ru/mechty-o-evrope/>. (Дата звернення: 24.02.2021).
 32. Рассел Г. Рік хюге по-данськи. Секрети найщасливішої країни у світі / Гелен Рассел; пер. з англ. О Липської. — Х.: Віват, 2018. — С.310-311.
 33. Фукуяма Ф. Политика идентичности и предпосылки гражданской войны в США. [Электронный ресурс]. URL: <https://easaily.com/ru/news/2018/11/14/fukuyama-politika-identichnosti-i-predposylki-grazhdanskoj-voyny-v-ssha>.
 34. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. — К., 2018. — 396 с. URL: https://www.idss.org.ua/archiv/Ukraine_migration.pdf. (Дата звернення: 05.08.2021).
 35. Taras K Oleksyk, Walter W Wolfsberger, Alexandra M Weber, Khrystyna Shchubelka, Olga T Oleksyk, Olga Levchuk, Alla Patrus, Nelya Lazar, Stephanie O Castro-Marquez, Yaroslava Hasynets ... Show more. Author Notes GigaScience, Volume 10, Issue 1, January 2021, g1aa159, URL: <https://doi.org/10.1093/gigascience/g1aa159>. Published: 13 January 2021 Article history Genome diversity in Ukraine Abstract. <https://academic.oup.com/gigascience/article/10/1/g1aa159/6079618?searchresult=1> (Дата звернення: 21.05.2021).
 36. Батыры как ОПГ, олигархи как туленгуты, слабые ханы, трайбализм, непотизм и другие параллели казахской истории. https://orda.kz/batyry-kak-opg-oligarhi-kak-tulenguty-slabye-hany-trajbalizm-nepotizm-i-drugie-paralleli-kazahskoj-istorii/?fbclid=IwAR09-1KC93yBkvuO-mTIQrHD_08BfvP7NYN9P98sivZjk7UYJDKpWFUnHV8. (Дата звернення: 12.08.2021).
 37. Петро Токар. Ціннісні орієнтири учасників літньої школи Транскарпатського центру Жана Моне УЖНУ (за результатами

- соціол. дослідження). Вип. 1-2 (23-24) за матеріалами круглого столу «Загрози міжнародній безпеці в Карпатському регіоні (м. Ужгород, 22 квітня 2021 р.) і міжн. інтернет-конф. «Євроінтеграційні аспекти розвитку вищої освіти України в контексті сучасних викликів і трендів» (м.Ужгород, 22-23 квітня 2021 р.) /Міжн. наук. вісник / ред. кол. І.В.Артёмов (голова) та ін. — Ужгород; ДВНЗ «УЖНУ», 2021. Випуск 1-2 (23-24). — С. 249–261.
38. Як змінились українці через війну. URL: <https://life.nv.ua/ukr/socium/viyna-v-ukrajini-yak-zminilosya-suspilstvo-rozprovidaye-doslidnicya-interv-yu-nv-50229391.html> (Дата звернення: 30.03.2022).
 39. У 2030 році нас буде 30 млн. <https://life.nv.ua/ukr/socium/viyna-v-ukrajini-ta-evakuaciya-meshkanciv-skorotit-naselennya-do-30-mln-novini-ukrajini-50247390.html> (Дата звернення: 07.06.2022).
 40. Високий рівень національної стійкості. URL: <https://life.nv.ua/ukr/socium/chim-vidriznyayutsya-rosiyani-ta-ukrajinci-sociolog-pro-te-shcho-viyavila-viyna-novini-ukrajini-50248594.html> (Дата звернення: 09.06.2022).
 41. Другий термін Зеленського. Соціолог Паніотто — про політичні симпатії українців після війни та ризики для рейтингу президента. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/rejting-zelenskogo-stavlennya-do-rosiji-ukrajina-pislya-viyni-interv-yu-z-paniotto-novini-ukrajini-50261108.html?code=717fbd55-5112-40a6-aaaa-20ed8113d95c&fbclid=IwAR34E-eHKJx24wyzRIayzdvy3jj1_Acyuvhu4A3kuf840wfc7RKA-DD0-vI (Дата звернення: 08.07.2022).
 42. Петро Токар. Ціннісні орієнтири студентської молоді щодо міграції та інших глобальних викликів напередодні російсько-української війни (за результатами соціологічних досліджень) // Геополітика України: історія і сучасність: зб. наук. праць. Вип.1 (28). Ужгород; ДВНЗ «УЖНУ», 2022. С. 89-97.

Наукове видання

Артџомов Іван Володимирович,
Віднянський Степан Васильович,
Тодоров Ігор Ярославович,
Токар Петро Васильович

**ЄВРОПЕЙСЬКА ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНА
ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ:
СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ
(2014-2022 рр.)**

Монографія

*Комп'ютерне верстання: Р. Кокіна
Дизайн обкладинки: А. Артџомова
Коректура: Л. Серєда*

Гарнітура Times New Roman. Формат 60x84/16. Ум.друк.арк. 19,1.
Замовлення № 39К. Наклад 300 прим.

Оригінал-макет виготовлено та видруковано:
ТОВ «РІК-У», 88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5040 від 21.01.2016 р.

Артёмов І.В., Віднянський С.В. та ін.

Є-24 Європейська та євроатлантична інтеграція України: стан і перспективи реалізації (2014-2022 рр.): монографія. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. 284 с.

ISBN 978-617-8046-73-6

У монографії узагальнено результати наукових досліджень колективу авторів щодо результативності євроінтеграційного поступу України за 2014-2022 рр. в контексті зовнішньополітичних аспектів, зокрема двосторонніх відносин України з ЄС та НАТО. В умовах тимчасової окупації Криму РФ, війни на Донбасі, а потім і розв'язання Росією повномасштабної збройної агресії проти України проблематика дослідження є надзвичайно актуальною.

УДК 327.39(477)»2014/2022»